

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

İLK BİRİKİM KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE
MÜŞTEREKLER

Yüksek Lisans Tezi

Burak Reis Sat

ANKARA, 2017

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

İLK BİRİKİM KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE
MÜŞTEREKLER

Yüksek Lisans Tezi

Burak Reis Sat

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Muammer Kaymak

ANKARA, 2017

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL ÇEVRE BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI

Burak Reis Sat

İLK BİRİKİM KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE

MÜŞTEREKLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç.Dr. Muammer Kaymak

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Doç. Dr. Muammer KAYMAK (Tez D.)

.....

Doç. Dr. Serdal BAHÇE

.....

Prof. Dr. Hakan YİĞİTBAŞIOĞLU

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

İmzası

İÇİNDEKİLER	sayfa no
GİRİŞ	1
1. MÜŞTEREKLER	9
1.1 Tarihsel Bağlamda Müşterekler	9
1.2 Türk Hukuk Sisteminde Müşterekler	16
1.3 Günümüzde Müşterekleri Tanımlamak	22
2. İLK BİRİKİM	40
2.1 İlk Birikim mi, İlkel Birikim mi?	40
2.2 İlk Birikim: Kavramsal Çerçeve	42
2.3 Harvey ve Mülksüzleştirerek Birikim	60
2.4 İlk Birikimin Sürekliliği	68
2.5 İlk Birikim Süreçleri ve Devlet	83
3. MÜŞTEREKLER, İLK BİRİKİM VE TÜRKİYE	92
3.1 Neoliberalizm Kısacasında Müşterekler	92
3.2 Sermayenin Hedefi Türkiye'nin Meraları	109
3.3 Müşterekler ve Derelere Kelepçe: HES'ler	119
3.4 Vazgeçilmez Rant Alanları Olarak Müşterekler: Kıyılar	131
3.5 Geleceği Görmek: Artvin Cerattepe – Bolivia Altipano	136
SONUÇ	150
ÖZET	154
SUMMARY	155
KAYNAKÇA	156

Hiçkimse kapitalizmin yükselişini, büyük kitlelerin topraklarına ve diğer mülkiyetlerine el konulduğu şiddetli eylemlere bağlayan Marx'tan daha etkili bir muhalif kuram geliştiremedi
Michael Perelman "Kapitalizmin Tarihi"

GİRİŞ

Toplumun ortak olarak oluşturduğu, tarihsel zaman ve mekân içinde yeniden kurguladığı değerlere ve zenginliklere verilen ortak ad olarak “müşterekler”e karşı politika, akademi vb birçok alanda gün geçtikçe artan bir ilgi olduğu açıkça gözlenmektedir. Elbette bu ilginin haklı gerekçeleri vardır.

Marx’ın ilk birikim kavramını ve sermayenin oluşumunun ve tahakkümünün başlangıcına dair tartışmaları yaptığı zamandan bu yana müşterekler ve ortak topraklar üzerine yürütülen tartışmalar bugün de –o gün olduğu kadar– güncelliğini ve geçerliliğini korumaktadır.

Müşterekler siyasetine bağlı olarak yapılan çalışmalar ve değerlendirmeler, toplumun ortak zenginliği olan bu alanların ekolojik bir yaklaşımla en iyi biçimde yönetilmesinden bu alanların yok olmaması için en uygun mülkiyet biçiminin ne olması gerektiğine kadar çeşitli tartışmalar benzer başlıklar üzerinden yürütülmektedir.

Amerikalı sosyobiolog Garrett Hardin’in (Hardin, 1968) tamamen mutlak bir egoizm barındıran ve binlerce yıllık karşılıklılık ve müzakere deneyimleriyle yanlışlanabilen (Linebaugh, 2008: 9) ünlü makalesi “Müştereklerin Trajedisi”nden Michael Hardt ve Antonio Negri’nin *Ortak Zenginliği*’ne (Hardt ve Negri, 2011) kadar birçok açıdan “müştereklerin” (the commons) durumu değerlendirmeye alınmıştır.

Hardin'in, *Science* Dergisi'nde yayımlanan 1968 tarihli söz konusu makalesi ses getirmiştir ancak, müşterekler politikası açısından Linebaugh'un ifade ettiği gibi Hardin'in müşterekler tartışması hem egoizmden yola çıkmaktadır hem de Hardin, "müştereklerin trajedisi" kavramını açıklarken verdiği örnekte aslında klasik ekonomi politiğin uzun yıllardır kullandığı temel kaynakların kısıtlılığı ve ihtiyaçların sonsuzluğu argümanlarını yeniden ifade etmektedir. Böyle bakıldığında bir özgünlüğü, yeniliği bulunmamaktadır.

Hardin'in söz konusu makalesi ile temel olarak savunduğu tez, çok uzun bir zaman dilimi içerisinde aslında kapitalizmin herkesin kendi çıkarı peşinde koşmasının tüm toplumun çıkarını maksimize edeceği fikri ve bunun yolunun bir dinsel dogma gibi özel mülkiyet aracılığı ile yapılmasının kaçınılmazlığı argümanının "müşterekler" kavramı üzerinden tekrar edilmesinden ibarettir.

Hardin'in makalesi dikkatlerin o zamana kadar belki görülmedik biçimde müşterekler üzerine çevrilmesine yol açmıştır ancak söyledikleri kapitalizmin kökenleriyle ilişkilidir. Uzun zaman önce ortaya çıkan atomize olmuş bencil bireyciliği ve kaba özünün, özelleştirme ve serbest piyasa ideolojisinin kamu yararını sağlayacak en iyi yol olduğu fikrinin temsilidir.

Mülkiyet biçimi müşterekler etrafında ortaya çıkan mülkiyetçi saldırganlığın ve çevresel bozulmanın, müştereklerle toplumsal olan arasında kurulmuş, kurulacak olan, birey ile toplum arasında var olan ancak inkâr edilmeye çalışılan bağın ortadan kaldırılması sorununun önemli bir kaynağıdır. Mülkiyet meselesi, müşterekleri müşterek yapan özelliklerin tartışılmasında elbette önemlidir ancak tek belirleyici mesele değildir. Çünkü müşterekleşen bir mekân ortak, kolektif veya devlet

mülkiyetinde bulunabilmektedir. Ancak bunun karşılığında sermayenin tek meselesi bu mekânların özel mülkiyet rejimleri altında ve sermayenin egemen olduğu bir dünyanın bir parçası olarak değerlendirilme çabalarıdır.

Kapitalizmi savunanlar, kapitalizme özgü sorunların ekonomik ilişkilerde özel birtakım sorunlar bulunduğunu reddederler ve özel mülkiyet haklarının kabul edilmesi ve piyasa sistemi içerisinde fiyatlandırılmasıyla her türlü sorunun çözülebileceğini kutsal bir formül olarak dayatırlar.

Tamamen özel mülkiyetin konusu olmasından, bazı durumlarda özel mülkiyet bazı durumlarda devlet mülkiyeti ya da bu iki seçenek dışında üçüncü bir toplumsal mülkiyet olmalı (ne özel ne de kamu mülkiyeti) yaklaşımları ve bu ortak zenginliklerin nasıl yönetilmesi gerekliliği üzerine çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Örneğin Elinor Ostrom'un (Ostrom, 2015) çalışmaları, ne özel mülkiyet ne de ceberut devlet anlayışı, bunun dışında başka seçenekler de var demektedir. Ancak her şeye rağmen mülkiyetin el değiştirmesinin dikkat çekici bir yolu olarak mülkiyet meselesi şüphesiz müşterekler tartışmasının çok önemli bir noktasıdır.

Müşterekler meselesinin her nereden bakılırsa bakılsın “mülkiyet biçimleri” ile derin, tarihsel, kavramsal ve güncel bir bağı olduğu son derece açıktır. Müşterekler ile mülkiyet arasındaki bu tarihsel ve aynı zamanda güncel ilişkiyi birçok açıdan değerlendirmek mümkündür.

Feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmaları aşamasında kendisinden önce kullanılan ancak Marx tarafından kavramsallaştırılan “ilk birikim” kavramı içerisinde ve müşterekler kavramı çerçevesinde kavramın güncelliği ve müşterekler ile olan ilişkisi üzerine gelişkin bir literatür olduğu görülmektedir.

İlk birikim kavramının en çok bilinen biçimi, Marx'ın *Kapital*'de anlattığı, İngiltere'de feodalizmden Sanayi Devrimi'ne geçiş aşamasında halkın kullandığı ortak alanların çitlenerek özel mülk haline getirilmesi ve buralarda üretim araçlarına, geçim araçlarına sahip olarak yaşayan insanların sanayi devrimi ile birlikte üretim araçlarından kopararak ücretli emekçilere dönüşmesi süreçleridir (Marx, 2010).

İlk birikim kavramını, tarihsel olarak ömrünü tamamlamış ve kapitalizme geçiş sonrası tedavülden kalkmış bir kavram olarak değil, güncel politikanın analizlerine sokulması kaçınılmaz bir kavram olarak değerlendirmek olanaklıdır.

Ancak tezin temel meselesinin açıklığa kavuşturulması ve “müşterekler” ve “ilk birikim” kavramları etrafında gerçekleştirilecek çok sayıda tartışmaya ve probleme mesafe koymak açısından burada birkaç temel husus vurgulanmalıdır.

Birincisi, günümüzde “müşterekler” olarak genişletilen kavram setinin içerisinde toprak kullanımı ile sınırlı tutulan bir müşterek kavramı benimsenecektir. Marx (2010: 97) *Kapital*'de, 18. yüzyıl'da ulusal zenginlik ile halkın yoksulluğu arasındaki özdeşliğin henüz 19. yüzyıl'daki kadar kavranamadığını, bunun için o zamanın iktisat yazınında en ateşli tartışmaların “ortak toprakların çevrilmesi” konusunda yapıldığını belirtir.

İkinci olarak, müşterekler kavram setinin içerisinde “toprak” başlığı altında değerlendirilen ortak zenginliklerin hiç tartışmasız bir biçimde kabul edilmesi gereken ekolojik açıdan sahip olduğu önem üzerine bir tartışma gerçekleştirilmeyecektir. Şüphesiz kapitalist birikim modelinin attığı her adım içerisinde sermayenin kendisini yeniden üretmesinin yolunu açmak amacıyla ekolojik sonuçları hesaplanmaksızın, düşüncesizce uygulanan birçok politika

mevcuttur. Kapitalizmin sınırsız sermaye birikimi ve kâr hırsının yol açtığı doğal zenginliklerin ve doğal kaynakların yok edilmesi ve hızla tüketilmesi ile ortaya çıkan dramatik tehlike bu alanların ekolojik niteliklerinin sorumsuzca hiçe sayıldığını bize net bir biçimde göstermektedir. Kapitalizmin toplumsal metabolik düzeni doğası gereği ekoloji karşıtıdır, çünkü o sistematik olarak sınırsız birikim ve daima daha geniş üretim arayışıyla doğayı ikinci plana iter (Clark ve York, 2015: 68).

Türkiye’de uzunca bir süredir ağırlıklı olarak inşaat sektörüne dayalı bir ekonomik büyüme modeli benimsenmekte ve uygulanmaktadır. Böylece, yeni rant alanları yaratılarak topluma ait müşterek alanlar ve bu alanların kolektif kullanım biçimleri ortadan kaldırılmaktadır. Bu tercih, toprağın özel mülkiyete dönüştürülmesi süreci üzerinden madencilik ve turizm sektörleri ile birlikte gerçekleştirilen ekonomik büyüme modelinin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Büyük trajedilere, korkunç bir yoksulluğa ve yığınsal bir biçimde topraklarından ve geçim araçlarından koparılarak dolaylı ve dolaysız bir biçimde yeni çitlemelere maruz bırakılan geniş halk yığınlarının sosyo ekonomik durumu, konunun derinlemesine bir analizinin burada yapılamaması dolayısıyla tezin inceleme alanının dışında bırakılacaktır.

Çünkü tezin temel sorunsalı, sermaye sahiplerinin ve daha fazla sermayeye sahip olmak isteyen kapitalistlerin ilgilendikleri ortak mülkiyet altında veya topluma ait ancak, devletin tasarrufu altında bulunan müştereklerin ilk birikim süreçleri içerisinde birikim aracı olarak kullanılması ve bu varlık ve zenginlik transferinin gerçekleştirilmesinin yeniden sahnelenmesidir. Tezin amacı, bir toplumsal zenginlik olarak müştereklerin ilk birikim süreçleri kapsamında nasıl özel mülkiyetin ve

sermayenin unsuru haline geldiğinin tartışılmasıdır. Böyle bir ele alış, müştereklerin mülkiyet biçimleri ile olan ilişkisini ekonomik, ekolojik, toplumsal ve sürdürülebilirlik açısından en uygun bir biçimde yönetilmesi üzerine yapılan değerlendirmelerden farklı olarak günümüzde halen devam etmekte olan ilk birikim süreçlerinin konuya dahil edilmesini sağlayacaktır.

Bu çerçevede tezde bazı sorulara yanıt arıyorum. Bu sorulardan biri ilk birikim kavramının, sermayenin tarih öncesi oluşumunu açıklamasının dışında kapitalizmin farklı aşamalarında sermaye olmayan alanların sermayeleştirilmesinin bir yolu olarak halen açıklayıcı bir güce sahip olup olmadığıdır. Bu sorunun yanıtlanması çerçevesinde ilk birikim kavramsal çerçevesi yaygın olarak ele alındığı geçim araçlarından koparılan kitlelerin proleterleşme meselesi dışında müşterekler ve sermaye birikimi ekseninde tartışılmaya çalışılacaktır.

İkinci olarak, son derece önemli olan proleterleşme meselesinin dışında tartışmaya çalıştığım ilk birikim kavramsal çerçevesinin, müştereklere el koyarak toplum ve doğa ayrışmasına neden olan süreçleri nedenli açıklayabilme gücü olduğudur. Toplumun yüzyıllardır ortaklaşa sahip olduğu veya süreç içerisinde ortaklaşarak yeniden kurguladığı ve tanımladığı müşterek alanları inşaat, turizm ve enerji yatırımları bahane edilerek ele geçirmeye ve bu alanları sermayenin egemenliğine açma çabalarının ele alınması ve açıklanmasında Türkiye’de ilk birikim ve müşterekler ilişkisinin nasıl kurgulanabileceği sorusuna yanıt aramaya çalışacağım.

1980 sonrası içine girdiğimiz kapitalizmin neoliberal olarak adlandırılan dönemi içerisinde geleneksel tarımsal yapıların ortadan kaldırılması, kırsal alanların

boşalması ve kentlere yığılan önemli miktarda yedek iş gücü mevcuttur. Sanayisizleşmenin yoğunlaştığı bir ekonomik yapı içerisinde daha fazla sömürülecek iş gücü talebine sermaye elbette itiraz etmeyecektir. Ancak asıl amacın ve gündemlerinin bu olmadığı değerlendirilmektedir.

Bu dönemin belirgin bir özelliği olarak, emeklerinden başka satacak bir şeyleri olmayan büyük kitlelerin yaratılması bazı açılardan siyasi iktidarların çıkarına olsa da esas amaç toprağa el koyarak, toprağı ele geçirerek sermaye birikimi elde edilmesinin sağlanmasıdır.

Müştereklerin ele geçirilmesi ve hızla özel mülkiyete ve kârlı yeni yatırım alanlarına dönüştürülmesi uygulamalarının hiçbir dönemde olmadığı kadar yaygınlaştığı görülmektedir. Sermayenin lehinde gelişen bu süreçlerin karşısında durmak ve tersine çevirmek, müştereklerimizin gelecek nesillere aktarılması hiç şüphesiz bir arada yaşayan sağlıklı bir toplumun inşasının sağlanması yönünde önemli bir kazanım olacaktır.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hem tarihsel olarak kapsadığı anlam çerçevesi, hem de günümüzde daha geniş bir kapsamı ifade eden müşterekler kavramı ele alınacaktır. Bu çerçevede müşterekler kavramı tarihsel bağlamında, Türkiye’de hukuk sistemi içerisinde ve günümüzde kazandığı yeni bakış açıları çerçevesinde değerlendirilecektir. Tezin ikinci bölümünde öncelikle ilk birikim kavramı incelenecektir. Bu bölümün ilk kısmında ilk birikim kavramının etimolojisi ele alınacaktır. İkinci kısımda ilk birikim kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılacak, üçüncü kısımda ise ilk birikim kavramı analizlerinde günümüz tartışmaları açısından yararlı bir kavram olarak David Harvey’in

mülksüzleştirerek birikim kavramı ele alınacaktır. İkinci bölümün dördüncü kısmında ise ilk birikim kavramının sürekliliği günümüz kapitalizm tartışmaları içerisindeki analiz gücü incelenecektir. Son kısımda da ilk birikim tartışmalarında devletin özel konumuna bakılacaktır. Tezin son kısmı, müştereklerin, Türkiye özelinde ilk birikim kavramsal çerçevesi kullanılarak analiz edilmesine ayrılmıştır. Üçüncü bölümün ilk kısmında Türkiye’de neoliberal politikaların yansımaları araştırılacak, sonraki dört bölümde ise örnek olaylar üzerinden Türkiye müşterekleri ilk birikim kavramsal çerçevesi içerisinde tartışılmaya çalışılacaktır.

*Açın gözlerinizi!
Bütün gasp, hırsızlık ve soygunun kendisinden fışkırdığı kötülük, beylerimizin
prenslerimizin bütün yaratıkları kendi malları saymasından başka nedir?
Thomas Müntzer*

1. MÜŞTEREKLER

Tezin ilk bölümü 3 kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda müşterekler kavramının tarihsel açıdan bir incelemesi yapılacaktır. İkinci kısımda ise kavramın Türk Hukuk sistemi içerisindeki izini sürülecektir. Üçüncü ve son kısımda ise müşterekler kavramının günümüz dünyasında bulduğu karşılık değerlendirilecektir.

1.1 Tarihsel Bağlamda Müşterekler

Ortak alanların, bir hukuksal metin içinde tanımlanışı ve taraflar arasında ilk söz edilişi, Magna Carta anlaşmasına kadar geri götürülebilir. Magna Carta iki taraf arasında gerçekleştirilen bir sözleşmedir. Bundan önce müştereklerle ilgili Roma imparatoru Justinianus'un kendinden önceki dönemlerden kalan yayımlanmamış kuralları ve buyrukları bir araya getirip sadeleştirerek tek ve tutarlı bir imparatorluk yasası oluşturmaya karar verdiğinde yazdırdığı şu maddeyi de hatırlamamız gerekir. Doğa yasaları gereği hava, akarsular, denizler ve dolayısıyla deniz kıyıları tüm insanlığın ortak malıdır (Dowie, 2015: 90). Ancak diğer bir taraftan ortak topraklara el koyma ve kapatmanın tarihi, İngilizlerin İrlandalıların müşterek topraklarına el koymalarına kadar geriye götürülür ve bununla ilgili ilk kayıtlar 7. yüzyıldadır (Wily, 2012: 421). İrlandalıların toprakları İngiliz, İskoç ve İrlandalı elitlerin özel mülkü olmuştu ve İrlandalı topluluklar ancak bu yeni elitlerin izniyle müşterekleri kullanabiliyorlardı. 15 Haziran 1215 tarihinde Kral John ile baronları (derebeyleri) ve onların Fransız ve İskoç müttefikleri tarafından imzalanan Magna Carta anlaşması

versiyonunda iki Berat yer almaktadır. Biri, Büyük Ferman (Magna Carta Libertatum), diğeri ise Orman Sözleşmesi (Carta Foresta).

Magna Carta büyük sözleşmede hukukun üstünlüğü, “masumiyet karinesi”, temel haklar güvencesi ve temsil hakkı kavramlarına yaslanan hukuk ve siyaset doktrininin, hatta bildiğimiz demokrasinin temellerinin atıldığı söylenebilir. Magna Carta Libertatum, kralın yetkilerini bir hukuk metni ile sınırlandırmıştır. Ancak müşterekleri düzenleyen asıl sözleşme Orman Sözleşmesi’dir (Carta Foresta). Çoğunlukla ortak kullanım haklarını düzenleyen Carta Foresta Sözleşmesi 1217 yılında imzalanmıştır. Magna Carta tarihini inceleyen araştırmacı Peter Linebaugh’nun (2008: 22) gayet net bir dille açıkladığı üzere, Magna Carta’nın dar muhafazakâr yorumunda ‘yasalar çerçevesinde özgürlük’ vurgulanırken, daha radikal yorumunda yoksulların geçimlerini sağlamak üzere müşterekleri kullanma haklarının altı çizilmektedir.

Kral, tüm ormanlar üzerinde tek mutlak egemendi ancak Orman Sözleşmesi’nden sonra orman kaynaklarının yönetiminde 1217 gibi çok erken bir tarihte alternatif bir uzak görüşlülük geliştirilmiş oldu. Peter Linebaugh (2015: 89), “Özgürlük ve Herkesin Müşterekleri – Magna Carta’nın Unutulmuş Anlamı” makalesinde Magna Carta’nın o zamanlar müştereklerin hukuki temelini de atmış olduğunun bugün görmezden gelindiğini, beratta su yollarındaki balıkları avlama ve ormanlardan geçim sağlama hakkının herkese ait olduğu belirtilerek müşterek kaynakların özelleştirilmesine karşı çıkıldığını vurgular.

İngiltere’de müşterek toprakların tarih içerisinde konumlanması Magna Carta ile başladı ancak topraklar ve mülkiyet biçimleri İngiltere’de çatışmaların kaynağı

olmaya devam etti. 1640 İngiliz Devrimi ve sonrasında yaşanan iç savaştaki en temel mesele, özel mülkiyete dönüştürülen ortak topraklardı. Christoper Hill (2013) 1652 yılında *The Law of Freedom*'da Gerrard Winstanley'in şöyle dediğini aktarır: "Gerçek insan onuru ancak ortak mülkiyet tesis edilince ve toprağın ve emeğin alınıp satılması sona erince mümkün olacaktır."

Mülkiyeti olumlayan aristokrasi, kilise ve onların karşısında dinsel veya laik bir yapı içerisinde ortak alanlarını korumaya çalışan, kontrol edilemeyen insan toplulukları arasında ve daha sonra bir iç savaşa evrilecek kadar büyük bir öfke patlamasına yol açan şey; dünyanın bütün zenginliklerini aristokratların, devletin ve kilisenin özel mülkiyeti kutsayarak, canlı cansız her şeyi sadece kendilerine istemeleriydi. Böylelikle ormanların kesilmesi ve çitleme ulusal bir görev, yoksullara üstü kapalı bir hoşluk olduğu kadar, çitleyicilere de acil bir yarar olarak değerlendiriliyordu.

Radikal İngiliz Devrimi sırasında toprak, ekmek ve eşitlik mücadelesi veren insanlar topraklarından çıkarılarak geçim imkânları ellerinden alınıyor ve kentlere akın ederken, bir diğer taraftan da hızlı bir biçimde radikalleşiyorlardı.

O dönem içerisinde ortak yaşamı kurmaya çalışan ve aynı zamanda dindar, din karşıtı, laik tüm bu yerlerinden edilmiş insanların eşitliğe, ortak yaşama, kolektif mülkiyete, özgürlüğe olan inatçı ve inançlı bağlılıklarıyla ilgili metinlerin ve yine benzer konularda toplumu örgütleyen o dönemin (Leveller, Digger vb) siyasal hareketlerinin çeşitliliği ve zenginliği son derece dikkat çekicidir.

Cristopher Hil'in (2012: 58) *Alt Üst Olan Dünya*'sında aktardığı, 1649 Eylül ayında Samuel Hartlib tarafından dile getirilen argümanlar gerçekten çarpıcıdır.

Şöyle diyor Hartlib: “İngiltere yüzlerce acre metruk ve verimsiz araziye ve binlerce boşa gezen insana sahiptir. Ve bunların her ikisi de iyileştirilebilirse Tanrı’nın inayeti ile İngiltere şimdi olduğundan çok daha zengin bir ulus olacaktır.”

Devrimlerle ve çoğunluğu çitlemeler sonucunda, ortak topraklarından ve geçim araçlarından koparılan insanların merkezde yer aldığı isyanlarla çalkalanan İngiltere’de çitlemeler sonucunda gelinen nokta çarpıcıdır. İç savaş ve devrim döneminin (1640 – 1660) ardından toprak sahipleri yeniden harekete geçerek 1660’ı takip eden yüzyılda tüm İngiltere topraklarının üçte birini tamamen çitlerle çevirmiştir. Yüz elli yıl boyunca gerçekleşen dönüşümün ölçeği şaşırtıcıdır. Köylüler Restorasyon’da (1660) tüm toprakların üçte ikisine sahipken, bir sonraki yüzyılın sonuna gelindiğinde yalnızca yüzde onunu ellerinde bulunduruyorlardı. Bu tablo sürecin tamamlandığı anlamına gelmemelidir. Yine İngiliz beyleri giderek daha fazla oranda köylülerin avlanma, balık tutma, meyve ve böğürtlen türü şeyler toplama, odun toplama ve hayvan otlatma haklarına sahip olduğu kamu arazilerine gözlerini dikmişlerdi. Kamu arazileri o yıllarda belki de tüm İngiltere topraklarının dörtte biri kadardı (McNally, 2016: 65). Marx’ın, yağmanın parlamenter biçimi olarak tanımladığı, ortak toprakların çevrilmesi için yasa tasarılarının çıkarılması sürecinde toprak sahiplerinin malikâneleri etrafındaki kamu arazilerine parlamentodan yasa tasarıları çıkararak, zahmetsizce sahip olduklarını ifade eder. McNally (2016: 66) bu yasal süreçler neticesinde 1760 ve 1830 yılları arasında 2,5 milyon dönüm arazinin daha özelleştirildiğini belirtir.

McNally (2016: 61) bu bağlamda şunu vurgular; kapitalizmin gelişebilmesi için insanlar ve toprak arasındaki geleneksel bağların kopması, insanlar arasındaki komünal yükümlülüklerin bozulması gerekmektedir. Yazılı tarihin büyük bir kısmı

boyunca, çoğunlukla köylü olarak yaşayan insanlar, bireylerin toprak üzerinde kolektif bir şekilde (genellikle patriyarkal temelde) çalışan aile birimleri oluştururlar ve kaynaklar toplum içerisinde paylaşılır. İnsanlar kamuya açık arazilere erişebiliyor ve en önemlisi hayatta kalmak için piyasadaki işlemlere bağlı kalmıyorlardı.

Thomas More, 1516 yılında yazdığı *Ütopya*'sında, köylülerin topraklarından ilk kovulma dalgasının notunu düşer (T. More'dan aktaran Beaud, 2015: 24). Aslında 1640 İngiliz Devrimi sırasında çok farklı siyasal ve sınıfsal grupların ortak sorunu olan topraksız köylüler ve –çitlemeler sonucunda topraklarının zorla ele geçirilmesiyle– topraklarından çıkarılan köylüler sorunu, 1500'lü tarihlere kadar geri götürülebilecek büyük bir toplumsal kırılmadır. “Sürüleri yağlı, yoksul insanları ise çelimsiz yapan çitler” ifadesi, derin hoşnutsuzluk içerisinde bulunan toplumsal halin özeti olmaktadır. Diggers (Kazıcılar) ve Levellers (Eşitlikçiler) gibi 17. ve 18. yüzyıl İngilteresi'nde mülksüzleşmeye direnen toplumsal hareketlerin önde gelenlerinden biri olan Levellers'ların 1648 yılında ki programında şu ifade yer almaktadır: “özellikle son dönemde kamuya ait olup da özel şahıslar tarafından çitlenmiş alanlardaki çevrilmiş çitlerin kaldırılması veya bunların yoksullara devri” (Beaud, 2015: 30).

Devlete ait, kolektif kullanılan ortak alanların özel şahıslara devri sonucu başlayan hareketler, İngiltere'de kralın devrilmesine kadar giden bir dizi ayaklanmaya ve İngiliz Marksist tarihçi Christopher Hill'in (2013) ünlü eserine isim veren *Alt Üst Olan Dünya*'ya yol açmıştır.

Radikal İngiliz Devrimi'nin ardından bütün dünyayı etkisi altına almış olan Fransız Devrimi'nin oluşması ve eski rejimin yıkılması ile sonuçlanan dünyanın

başka bir alt üst olduğu zaman diliminde, köylülerin öfke ve şikâyetlerinin altında topraklarının ellerinden alınışındaki artışın büyük bir önemi vardı (Rude, 2015).

Rude (2015: 17) Fransız köylülerinin küçük arazilere sahip olduğunu ve buna bile sahip olanların oranının son derece az olduğunu belirtir. Bunun yanında köylülerin çok büyük bir oranı topraksızdı ve karınlarını bile doyurmalarının mümkün olmadığı şartlarda yaşıyorlardı. Üstelik küçük toprak sahipleri, yoksul kiracılar ve kulübelerde yaşayanlar, zenginleşen toprak sahipleri ve daha zengin köylülerin fırsatları kollayarak arazi kapatma, köylülerin geleneksel hakları olan başak toplama ve hayvan otlatma gibi haklarını zor kullanıp ele geçirerek kârlarını artırmaları yüzünden daha da büyük haksızlıklara uğramışlardı.

Roma İmparatorluğu döneminde su, kıyılar, yabani hayat ve hava açık bir biçimde “*res communes*”, herkese açık kaynaklar olarak sınıflandırılmıştı (Barnes, 2015: 74). Roma hukukunun anladığı anlamda ayın insanların hakim olabileceği, müstakil maddi şeyleri ifade etmektedir. Muamelâta, alışverişe konu olmayan, erişilemeyen, güneş, ay ve yıldızlar gibi şeylerin bu kapsamda ayın (eşya) olmadıklarını söylemek mümkündür. Bundan başka, herkes için ortak olan (*res omnium communes*) ayınlar (nesneler) da buraya dâhildir. Romalılar bu eşyalara; serbest açık havayı, serbestçe açıktan akan suları ve nihayet denizi ve sahillerini de dâhil ederlerdi (Korschaker ve Ayiter, 1977: 103). Romalıların *res omnium communes* dedikleri serbest hava, serbest akan akarsular, açık denizler hukukî manada eşya olarak kabul edilmezdi. Roma İmparatorluğu döneminde, kamu malları, halkçı yönetimi ifade eden ve var olan tüm malların herkese ait olduğunu gösteren “*res publica / res publice*” olarak adlandırılmış, buna karşılık ünlü yazar ve devlet adamı Cicero ise “*res populi*” yani “topluluğa ait” olarak nitelendirmiştir.

“Res publice” kamuya (âmme'ye) ait mallardır. Bunlar, Roma devletinin mallarıdır. Ve ne cinsten olurlarsa olsunlar “aerarium populi Romani”ye (Roma hazinesine) aittir. Roma devletinin hukukî ilişkilerinde özel hukuk değil, kamu hukuku uygulandığı için bu mallar da “res extra commercium”dur (alışverişe konu olmayan eşyalar). Devlet hazinesi (fiscus), özel hukuk tüzel kişisi olarak geliştikten sonra bu durum değişmiştir. Bundan sonra kamu mallarında devletin kişisel mülkiyeti imkân dâhiline girmiştir. Ancak bu ferdî mülkiyet, amaca tahsis edildiği sürece hukuken bağlanmıştır. “Res extra commercium”lar arasında “res usui publico destinatae”ler kamuya ait mal niteliğinde kaldılar. Bunlar (res usui publico destinatae) herkesin istifade ettiği şeylerdi. Mesela herkesin istifadesine açık olan meydanlar, sokaklar, hamamlar, nehirler (Korschaker ve Ayiter, 1977: 106). Romalıların ortak kullandığı mallar, kamunun ortak olarak kullandığı bu tip mallar üzerinde özel mülkiyet kurulamazdı.

Illich (2015: 85), “müşterekler” kavramının, insanların kendi eşiklerinin ötesinde ve mülklerinin dışında kalan toprakları adlandırmak için kullandığı, Ortaçağdan kalma bir tabir olduğunu belirtir. O dönemlerde halkın bu toprakları meta üretmek için değil sadece evlerinin geçimi için faydalandıkları ve müşterekler yasaının yol hakkı, balıkçılık ve avcılık hakkını, ormandan odun ya da şifalı bitki toplama hakkını düzenlemektedir. Rifkin (2015: 84), Ortaçağda Avrupa tarımının ortak örgütlendiğini belirtir. Köylüler, kendi ellerindeki ortak işlenen tarlalarda birleştiriyor ve hayvanları otlatmak için ortak çayırlar kullanılıyordu. Müşterekler (commons) kavramı kimsenin özel mülkü olmayan, toplumun ortak olarak yararlandığı, kullandığı malları tanımlamak için çok eski tarihlerden bu yana kullanılagelmıştır.

Marx'ın yaşadığı yüzyıl ve bulunduğu tarihsel dönem içerisinde İngiltere'de ve Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında ortak mülkiyet altında bulunan, ortaklaşa kullanılan arazilere el konularak geniş parseller halinde büyük kapitalist kiracılara kiraya veriliyordu. Marx, İngiltere'deki çitlemeleri incelemişti. İngiltere'de çitlenen ortak alanların sermayenin ve servetin kaynağı olması Marx'ın Adam Smith'den alıp ters yüz ederek kavramsallaştırdığı ilk birikim süreçlerinin en belirgin özellik ve biçimlerini içerisinde barındırmaktaydı. Rifkin (2015: 84), Avrupa'daki çitleme hareketinin, bütün dünyada toprağın, okyanusun ve dünya atmosferinin metalaştırılması sürecinin başlangıcı olduğunu ifade eder.

Çünkü en başında, özel mülkiyetin olmadığı yerel toplulukların toprağı kullanmada ve sahip olmada, geleneksel yöntemlerin kullanıldığı toprağın herkese ait olduğu geleneksel toplumlar vardı. Müşterekler, birikimin ve özel mülkiyetin kutsal kabul edilmediği kapitalizm öncesi toplumların zaten binlerce yıldır bildiği belirli bir topluluk bilinciyle yaşayan, üreten ve paylaşan birçok topluluğun ortak yaşamı kurguladığı mekânlardı. Bu zamanlarda insanlar ortak topraklarda yaşarlar, dolaşırlar bir topluluğun ortak malı olan topraklarda gereksinimlerini karşılarıydı. İnsanlığın tarımsal faaliyete başlamasıyla birlikte özel mülkiyetin yoğun bir biçimde gündeme geldiğini görüyoruz. O zamandan bu zamana müşterek alanlar var olsa gelse de, özel mülkiyetin müşterekleri yok ederek artması da dikkat çekici bir noktaya gelmiştir.

1.2 Türk Hukuk Sisteminde Müşterekler

Türk hukuk sisteminde deniz, göl, nehir gibi genel sular, ormanlar, kıyılar gibi sahihsiz mallar, devlet veya bir kamu tüzel kişisi tarafından herkesin ya da bir kısım halkın doğrudan yararlanmasına ve kullanımına tahsis edilen mera, yaylak ve

kışlak gibi orta mallar, meydanlar, pazar yerleri, parklar ve bahçeler, boşluklar ve benzeri hizmet alanları gibi hizmet malları, devletin kamu malları üst başlığı içerisinde tanımlanmıştır (Söyler, 2011).

Kamu malları kavramını ve hukuki durumunu sağlıklı bir temele dayandırabilmek için öncelikle, malların kamu malı olduğu veya olmadığı şeklinde ayırma tabi tutulmasının ve neden böyle bir ayırma ihtiyaç duyulduğunun açıklığa kavuşturulması gerekir. Türk hukuk sisteminde kamu mallarını ifade etmek için kullanılan terimlerde birlik yoktur. Kamu hizmetlerinde kullanılan bu malların tümünü ifade etmek üzere “devlet malları”, “devlet emlâki”, “idare malları”, “idare emlâki”, “milli emlâk”, “kamu malları”, “hazine malları” gibi deyimler kullanılmaktadır. Fransa Medeni Kanunu’na göre, kamu idare ve kurumlarının gerek kamunun doğrudan kullanımına ayrılmış, gerekse nitelikleri gereği veya hizmetin amacına uygun düzenlenmiş olmak koşuluyla kamu hizmetine özgülenmiş malların tümü, kamu malıdır. Danıştay, İdare Hukuku ilkelerine göre, kamunun kullanma ve yararlanmasına ait olan veya bu amaca tahsis edilen eşya ve mallarla bir kamu hizmetinin unsuru ve ayrılmaz parçası sayılabilecek olan malları kamu malı olarak kabul etmektedir (Maliye Bakanlığı, 2016).

Ancak Anayasa Mahkemesi’nin 16.02.1965 tarih, E.1963/126, K.1965/7 sayılı kararında, 1961 Anayasası’nın 130. maddesinde yer alan doğal servet ve kaynakların, devletin hüküm ve tasarrufu altında olmasının ne anlama geldiği açıklanmıştır. Bu karara göre, “...Anayasa, tabii servetleri ve kaynaklarının medeni kanun hükümlerine bağlı özel mülkiyet düzeninin kapsamı dışında bırakmakta, onlara devletin devlet olma niteliği ile eli altında tuttuğu nesneler düzeni içinde yer vermektedir” (Ferudun, 2009: 87).

Devletin kamu malları; sahihsiz mallar, orta malları ve hizmet mallarından oluşmaktadır. Sahihsiz mallar, herkesin doğrudan doğruya ortak yararlanmasına, doğal nitelikleri gereği açık olan mallardır. İnsanların bu malları ortak kullanmaları için tahsis işlemine (idari) gerek yoktur. Medeni Kanun'un 715. maddesinde; "Sahihsiz yerler ile yararı kamuya ait mallar, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Aksi ispatlanmadıkça, yararı kamuya ait sular ile kayalar, tepeler, dağlar, buzullar gibi tarıma elverişli olmayan yerler ve bunlardan çıkan kaynaklar, kimsenin mülkiyetinde değildir ve hiçbir şekilde özel mülkiyete konu olamaz," denilerek, sahihsiz malların neler olduğu belirtilmiştir. Buna göre; tarıma elverişli olmayan yerler, kayalar, tepeler, dağlar ve onlardan çıkan kaynaklar sahihsiz mallardır. Ancak sahihsiz mallar maddede sayılanlar ile sınırlı değildir. Anayasada kıyılar, ormanlar ile tabii servetler ve kaynaklar da özel mülkiyete konu olmayan devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerden sayılmaktadır (Maliye Bakanlığı, 2016).

Orta malları, devletçe herkesin veya bir kısım halkın yararlanmasına tahsis edilen ya da kadimden beri kamunun müşterek olarak yararlanmasına açık olan mallardır. Orta mallarında durum diğer kamu mallarına göre daha da düzensizdir. Bir malın orta malı olarak nitelendirilebilmesi için yukarıda belirtilen iki durumdan birinin varlığı şarttır; yani mal ya kadimden beri insanlarca ortak kullanılagelmiştir ya da idare tarafından toplumun yararlanmasına tahsis edilmiştir. Orta malları Medeni Kanunun 715. maddesinde "yararı kamuya ait mallar" şeklinde ifadesini bulmuş ve Devletin hüküm ve tasarrufu altında oldukları belirtilmiştir. Orta malları herkesin yararlanmasına açık olabilecekleri gibi, sadece belli bir topluluğun yararlanmasına da açık olabilirler. Yolların ve meydanların kullanma hakkı herkese

ait iken, mera ve yaylakta kullanma hakkı belli bir topluluğa aittir (Maliye Bakanlığı, 2016).

Kamu hizmet malları, bir kamu hizmetine, o hizmetin ögesini (unsurunu) oluşturacak biçimde bağlanmış taşınmazlardır. Sahipsiz mallar ve orta mallarında olduğu gibi hizmet mallarında da ayrıntılı bir kanun yoktur. 3402 sayılı Kadastro Kanunu'nun 16. maddesinin (A) bendinde; “Kamu hizmetinde kullanılan, bütçelerinden ayrılan ödenek veya yardımlarla yapılan resmi bina ve tesisler, (Hükümet, belediye, karakol, okul binaları, köy odası, hastane veya diğer sağlık tesisleri, kütüphane, kitaplık, namazgâh, cami, genel mezarlık, çeşme, kuyular, yunak ile kapanmış olan yollar, meydanlar, pazar yerleri, parklar ve bahçeler ve boşluklar ve benzeri hizmet malları) kayıt, belge veya özel kanunlarına göre hazine, kamu kurum ve kuruluşları, il, belediye, köy veya mahalli idare birlikleri tüzel kişiliği adlarına tespit olunur,” denilmektedir (Maliye Bakanlığı, 2016).

Hizmet mallarının en belirgin özelliği, görülen kamu hizmetinin doğrudan bir unsuru olmalarıdır. Hizmet mallarının tapuya tescil edilmeleri onların özel mülkiyet konusu olabilecekleri anlamına gelmez. Hizmet malları bir kamu hizmetinin görülmesinde doğrudan kullanılan mallardır. Hizmet malları bu niteliklerini bir tahsis işlemi ile kazanırlar; tahsisin kaldırılması ise, malı tekrar özel mülkiyete konu olabilecek hale getirir (Maliye Bakanlığı, 2016).

Kamu mallarının nitelikleri şu şekilde sıralanmaktadır: Özel mülkiyete konu olmazlar, tapuya tescil edilmezler, kamulaştırılamazlar, kazandırıcı zaman aşımı yoluyla iktisap edilemezler, haczedilemezler, devir ve ferağ edilemezler, özel mallara nazaran daha ayrıcalıklı bir korumaya sahiptirler, kamu malları üzerinde kanunen

öngörülmedikçe medeni hukuk tasarrufunda bulunulamaz. Kamu Malları ancak kamu malı niteliğini kaybetmeleri durumunda özel mülk edinilmeye elverişli olurlar; kamu malı niteliklerini korudukları müddetçe özel mülkiyete konu olamazlar (Maliye Bakanlığı, 2016).

Devletin kamu malları başlığında tanımlanan sahipsiz mallar ve orta mallar arasındaki belirgin ayrım ise tahsis işlemidir. Orta malların bir kısmı idari bir işlem ile, bir kısmı da örf ve âdete göre eskiden beri herkesin yararına veya kullanımına kendiliğinden tahsis edilen yerlerdir. Bu malların bir kısmından (mera ve yaylaklar gibi) belirli bir kesim yararlanırken, bir kısmından (yol ve meydanlar gibi) herkes yararlanmaktadır (Söyler, 2011: 60). Bireyler bu topraklarda hayvan besler, avlanır, odun toplar, su kullanır, hatta ev inşa edip tarım yapar. Müşterek topraklar yoksul insanların temel geçim kaynağıdır. Müştereklerin en temel özelliklerinden birisi, ayrım yapmaksızın herkesin erişimine açık olmalarıdır. Müşterekler tüm toplumun erişimine açık, kamuya ait müşterek mülklerdir.

Gerek Anayasa’da gerekse çeşitli yasalarda, Türk hukukuna özgü, nevi şahsına münhasır olarak kullanılan devletin hüküm ve tasarrufundaki yerler ifadesi, esas itibarıyla devletin kamu malları arasında yer alan sahipsiz mallar için kullanılmıştır.

Ancak bu ifade, zaman zaman kamunun ortak kullanımında bulunan orta malları ile kamu hizmetlerine tahsis edilen hizmet malları için de kullanılmaktadır. Hatta bu ifade yanlış bir biçimde, devletin veya kamu iktisadi teşebbüslerinin özel malları için de kullanılabilmektedir” (Söyler, 2011: 58).

Görüldüğü gibi sahipsiz mallar ve kamunun ortak kullanımında bulunan orta malları içinde kullanılan, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunmak hukuki statüsü nevi şahsına münhasır, yani kendine has bir tanımlama olmaktadır. Ayrıca bir varlığın mal olarak ifade edilmesi bu malın metalaşması ve piyasa işlemlerine tabi olması, alınıp satılması anlamına da gelmektedir. Hem ekonomik hem de hukuki terminolojide devlet malı, özel mal gibi tanımlansa da, ortak alanların mal olmaktan çok daha derin bir anlam ifade ettiği şüphe götürmez bir gerçektir. Ortak alanlar insanların geçim araçları olmasının yanında ekolojik, kültürel, toplumsal vb başlıklar altında birçok farklı anlam taşımaktadırlar.

Türk hukuk sisteminde devletin hüküm ve tasarrufu altında devletin kamu malları olarak tanımlanan tüm bu kamusal, ortak alanların tamamı başka bir kavramsal çerçeve içerisinde de değerlendirilmiş, bunlar “emanet müşterekler” olarak tanımlanmıştır. Emanet müşterekler doktrini, su gibi kamuya ait ortak kaynakların devlete emanet edilmesi ve devletin bu kaynakları özel şirketlere vermek yerine halkın onları kullanma ve onlardan yararlanma haklarını korumasını öngören hukuki ilkedir (Dowie, 2015: 90). Bazı topraklar yasal olarak devletin mülkiyetinde olsa da, onu kullanan insanlar tarafından müşterek olarak idare edilmektedir. Türk hukuk sistemi içerisinde, devletin kamu malları tanımı içerisine giren (kıyı, park, orman vd) toprakların devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunacağı şeklinde bir kendine has tanım yapılmış olsa da, kanunda devlet malları kavramı içerisinde tanımlanmamıştır (Söyler, 2011: 58). Ancak Kadastro Kanunu’nun 16. maddesi, 4721 sayılı Medeni Kanun’un 715. maddesi, Mera Kanunu’nun 4. maddesi, Kıyı Kanunu’nun 5. maddesi, Maden Kanunu’nun 4. maddesinde kamu mallarının devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunduğu belirtilmektedir.

Kadastro Kanunu Madde 16 b Bendinde bu husus şöyle ifade edilir: “Mera, yaylak, kışlak, otlak, harman ve panayır yerleri gibi paralı veya parasız kamunun yararlanmasına tahsis edildiği veya kamunun kadimden beri yararlandığı belgelerle veya bilirkişi veya tanık beyanı ile ispat edilen orta malı taşınmaz mallar sınırlandırılır, parsel numarası verilerek yüzölçümü hesaplanır ve bu gibi taşınmaz mallar özel siciline yazılır.”

Kamunun kullanımına ve yararına sunulan bu alanlar kadim, yani başlangıcı bilinmeyen, ezeli bir zamandan beri kamunun kullanımındadır ve aynı madde ve bendin devamında “özel mülkiyete konu teşkil etmezler” demektedir.

1.3 Günümüzde Müsterekleri Tanımlamak

Türkçeye “müsterekler” olarak tercüme edilen “commons” terimi, özellikle İngiliz İngilizcesinde “mera, herkesin kullanımına açık otlak” anlamına gelmektedir (Walljasper, 2015: 32). McNally, “commons” kavramı hakkında ilginç bilgiler vermektedir. McNally (2016: 70) “yönetici sınıf için halka ait olan her şey tehlikeli, azgın ve bozguncuydu elbette bu sıfatlar halk kadar kamu arazileri içinde geçerlidir” der. McNally (2016: 70) “commons” kelimesinin hem toprağı hem de insanları ifade etmek için kullanıldığını belirterek, commons kelimesinin İngiliz dilindeki bu ilginç kullanımını şu şekilde belirtir:

“Bu, söz konusu insanlar ile toprak arasındaki bir ayırımın semantik bir dil sürçmesiydi. Commons lafı çitlenmemiş ve komünal olan, dışlayıcı özel mülkiyet haklarına meydan okuyan toprağı atıfta bulunduğu gibi, ‘medenileşmemiş’ yoksullara, başıbozuk halka göndermede bulunuyordu. Söylendiğine göre asi yün dokumacısı Edward White, 1566’da “iş bulamıyoruz, aramız da yok, ama bugün

yarın bir çare bulacağız, yoksa herşeyi kaybedeceğiz, çünkü ‘commons’ doğrulacak...” diyordu. Bu fikirlerden ötürü kendisi ve üç kişi daha asıldı. Aynı kullanım, çağın tiyatro ve edebiyatında da sürekli belirir. Aşağıda tartışacağım bir oyun olan *Part Two of King Henry the Sixth*’te Shakespeare karşımıza, müritlerini “commons”ı sevenler, gelin peşimden sözleriyle yüreklendiren asli lider Jack Cade’i çıkarır. Bu tür kanıtlar alt tabakaların kelimeyi benimsediğini ve müşterek mülkiyeti, en azından dolaylı olarak, plebyen (kapalı olmayan) bir benlik algısına içkin olarak kabul ettiklerini akla getirir.”

Paylaştığımız, toplumun eşit olarak yararlanma ve erişme hakkına sahip olduğu, tüm topluma ve hatta insanlığa ait olan, gelecek kuşaklar için korunması gereken değerler olarak müşterekler kavramı üzerine fazlaca düşünmemiş olmamız muhtemeldir. Hem birey olarak hem de toplum olarak rekabetin, özelleştirmenin, piyasanın, onu düzenleyen görünmez elin egemen olduğu ve tüm toplumun toplumsal ve ekonomik düzeninin, bu ve benzeri kavramlarla açıklanmaya çalışıldığı, hatta piyasaya iman edildiği bir dünyada yaşıyoruz.

Ancak son zamanlarda siyasal tartışmaların ve hatta Türkiye’de, bütün dünyada çok ciddi siyasal yansımaları bulunan Gezi Parkı gibi eylemlerin de içinde bulunduğu bir dizi eylemin ardından daha yoğun bir biçimde tartışılacak bir kavram artık müşterekler.

En kaba tanımıyla müşterekler, tüm topluluğun müştereken sahip olduğu şeylerdir. Herkese ait değerli varlıklardan oluşan bir zenginlik. Müşterekler, temiz su, yaban hayatı ya da radyo dalgaları gibi doğanın armağanı da olabilir, internet, parklar, sanatsal gelenekler ya da kamu sağlığı hizmetleri gibi toplumsal yaratıcılığın ürünleri de olabilir (Walljasper, 2015: 17).

Hahnel (2014: 84), doğal çevrenin büyük bir kısmının geleneksel olarak tanımlandığı biçimiyle, hiç kimsenin mülkü olmayan ancak, bütün toplumun serbestçe yararlanabildiği şeylerin toplumsal mülkiyet olarak ifade edildiğini belirtir. Şimdilerde pek çok uzman tarafından tercih edilen terimin ise “müşterek kaynaklar” olduğunu vurgular.

Müşterekler tüm topluma ait zenginlikler, değerlerdir. Toplumun sahip olduğu tüm bu zenginlik ve değerler olarak ortak mülkiyet, işbirliği, dayanışma, ortak çalışma gibi modası geçtiği söylenen ve hem Hardin’in toplumsal, ortak mülkiyeti bir trajedi olarak gören yaklaşımı, hem de çok uzun bir süredir liberalizmin ve sonrasında neoliberalizmin özelleştirmeci ve rekabetçi kişisel çıkarı, her türlü toplumsallığın üzerine koyması ile büyük bir yara almıştır.

Oysa müşterekler tüm topluma aittir; tüm bireyler müşterekler üzerinde eşit paya sahiptir, eşit erişim hakkına ve bu müşterekleri nesillere aktarma konusunda da eşit sorumluluğa sahiptir.

Müştereklere dayalı yaratıcı çözümler üreten bir yurttaş ağı olan OnTheCommons.org’un editörlerinden biri olan Jay Walljasper (2015: 13), müştereklerin ne olduğunu uzun süre kendisinin de anlamadığını söyler ve şunu ekler:

“Müşterekler denen şeyin ne olduğunu uzun süre pek de anlamadım: İngiliz meraları, Boston’da bir park, üniversite binalarının içindeki öğrenci kantinleriyle falan ilgili bir şeydi. Ha, bir de evimden birkaç kilometre uzakta Calhoun Müşterekleri diye bir açık hava alışveriş merkezi vardı. Derken, birkaç yıl önce YES! Dergisinde bir yazı okuyunca “müşterekler”in çok daha büyük bir anlamı olduğunu

fark ettim. Ulusal parklardan devlet kütüphanelerine, internetten bilimsel bilgiye, özel mülkiyet olmayan, hepimizin ortak olarak yararlandığı nice şey vardı dünyada.”

Müşterekler kavramının içerisine “masallar, konuştuğumuz dil, nehirler, kent parkları, yaban hayatı koruma sığınakları, kan bankaları, sanat müzeleri, okyanuslar, atmosfer, ormanlar, sanatsal gelenekler, kamu sağlığı hizmetleri, balıkçılık ve avcılık, radyo, tv ve cep telefonu dalgaları, biyoçeşitlilik, bayramlar, geleneksel yemek tarifleri, devlet okulları, açık-kaynak yazılımlar, şakalar, argo ve fıkralar, uzay, parklar, caddeler, meydanlar, kent merkezleri, çiftçi pazarları, mahallerin yerel işletmeleri gibi kamusal alanlar” girmektedir. Bu durumda müştereklerin sadece maddi bir kaynaktan ziyade faaliyetler olduğunun vurgulanması gerekmektedir (Walljasper, 2015: 23). Müşterekler aynı zamanda hem bir maddi kaynak hem de insanlığın, toplulukların ortak bir biçimde ortaya koyduğu her türlü kültürel yaratım, faaliyet ve süreçlerdir.

1990’ların sonunda bir Rus/Avrupa uzay konsorsiyumunun, Güneş ışığını tekrar Dünya’ya yansıtacak uydular yapılmasına dönük bir projeye karşı gökbilimciler, çevreciler ve bilim insanları tarafından tepki gösterilmiştir. Gelen itirazlardan biri de, gece, gökyüzünün bütün insanlığın erişimine açık müştereklerimizden biri olduğu ve gece karanlığını yaşama ve yıldızları seyretme imkânını hiçbir şirketin elimizden alamayacağı, temel bir insan hakkı olduğudur (Crary, 2015: 15-16). Crary (2015). En geniş tanımıyla müştereklere erişim hakkının engellenmesinin, en temel bakışla bir insan hakkı ihlali olarak değerlendirmektedir. Çünkü müşterekler, kültürel yaratılardan bilimsel bilgiye, kamusal alanlardan masallara kadar, ortak olarak paylaşmamız ve engellenmeden, serbestçe ulaşabilir olmamız gereken şeylerdir.

İçerisine bunca başlığın sığdırıldığı bir kavram olarak müştereklerin ortak noktası –toplumsal mülkiyet, kamu mülkiyeti, ortak mülkiyet, devlet mülkiyeti olsun– bir mülkiyet rejimine konu olmalarıdır. Kısacası, bu topraklara kim sahiptir; halk mı, hükümet mi, yoksa bireyler mi?

Müşterekler üzerinde kopan tüm bu fırtına ve günümüzde paylaştığımız her şey olarak müştereklerin daha önemli hale gelmesi, toplumların yüzyıllardır, bin yıllardır kullandığı, sahiplendiği, çalıştırdığı, yararlandığı müştereklerin bize sonu kaçınılmaz bir trajedinin kurbanları olarak sunulması ve bu trajediden kurtulmanın yolunun toplumun mülkiyetinde bulunan her şeyin özel mülkiyete dönüştürülmesi olduğu söylenmesi ve bu söylemin hayata geçirilmesi yönünde bir programın uygulanmasıdır.

Müştereklerin sadece bir mülkiyet meselesi üzerinden tartışılmasının eksik olacağını belirtmiştik. Kavramın zenginliği ve tarihselliği düşünüldüğünde yetersiz kalabilmektedir. Son zamanlarda vurgulanan bir kavramsallaştırma olarak müştereklerin, hem özel mülkiyetten hem de devletin idaresinden farklı bir ortak mülkiyet biçimi olduğu vurgusu yapılmaktadır (Hardt ve Negri, 2011, Erensü, 2013, Bollier, 2012). Ortak mülkiyetin devlet mülkiyetinden ayrı bir eski Cermen kurumu olduğunu Marx da ifade etmiştir (Marx, 2010: 696).

Jay Walljasper (2015: 34) müştereklerin hikâyesinin, hayatın, bildiğimiz şekliyle piyasa ve devletin dışında kalan kısmı olarak tanımlıyor. Müşterekler ve mülkiyet ilişkisi üzerinden vurgulanan bu yalın tanımlama, son derece dikkat çekicidir ve müşterekler üzerine yazılmış birçok metinde ortak bir vurgu olarak göze çarpmaktadır. Peter Linebaugh, müştereklerin devlet otoritesi ve yönetimden

bağımsız olduğunu ve bu yüzden Sovyet komünizmiyle aynı şey olmadığını ifade etmektedir. Çünkü müşterek kavramı her zaman yerel olmuştur ve müştereklerin korunmasının normları polis, medya ya da hukuktan ziyade gelenek, sözel aktarımlar ve toplumsal hafızaya bağlıdır.

Michael Hardt ve Antonio Negri (2011: 10) de ortak dünyanın, ortak varoluşun yaratılmasının gerekliliğini vurgular. Bu ortak dünyanın yaratılmasında, varoluşun paylaşılmasında ve bu ortak varoluşa katılan maddi dünyanın herkes tarafından paylaşılacak ortak zenginliğinde, klasik Avrupa metinlerinde genellikle bir bütün olarak insanlığın mirası olarak sunulan hava, su, toprağın meyveleri ve doğanın cömertliğini kastettiklerini belirtirler.

Hardt ve Negri (2011: 11), ortak varoluşa karşı gösterilen tepkileri haklı bulmakla beraber, özel mülkiyete karşı tek alternatifin devlet veya kamu mülkiyeti olmadığını ifade eder.

Hardt ve Negri, (2011: 11) dünya yüzeyinin uzunca bir toprak özelleştirilmesi süreci aracılığıyla özel ve kamusal mülkiyet olarak neredeyse tamamen ikiye bölündüğünü, ama buna rağmen dünyanın büyük bir bölümünün halen ortak olduğuna vurgu yaparlar. Burada üzerinde durdukları temel mesele ortak varlıkların, ortak varoluşun hem sosyalizmin hem de kapitalizmin birbirinin alternatifi olmadığı ve her ikisinin de ortak varoluşu dışlayan mülkiyet rejimleri olduğudur.

David Harvey, mülkiyet açısından ortaya konulan bu meseleyi şu soruyla formüle etmektedir: “öyleyse devlet ile özel mülkiyet arasındaki bu çelişki konusunda nasıl bir strateji izlenmesi gerekir?”

Müştereklerin özel mülkiyet ve devlet mülkiyeti dışında bir başka özel alan olarak tanımlanması, son zamanlarda müşterekler üzerine düşünen birçok araştırmacı ve aktivistin de önemle üzerinde durduğu bir noktadır. David Bollier (2015), bu bağlamda müşterekleri, piyasa ve devletin ötesinde bir dünya olarak tanımlamaktadır. Bollier'in, müşterekleri piyasa mekanizmaları ve devletin kontrolü dışında tutmak istemesi yönündeki değerlendirmeleri müştereklerin devlet gücü tarafından emaneten tutuluyor olması yönünde yapılan değerlendirmelerle birlikte ele alınmalıdır.

Müştereklerin mülkiyeti üzerinde gerçekleştirilen ve müşterekleşmenin sadece mülkiyet meselesi olmadığı, bir alanı müşterek yapan başka birtakım toplumsal süreçler, uygulamalar, gelenekler ve müşterekleşme deneyimleri olduğunu kabul etmekle birlikte, tezin konusu bağlamında şunu vurgulamak gerekmektedir; toplumsal mülkiyet, kamu mülkiyeti, yerel mülkiyet veya karma mülkiyet gibi farklı birtakım kavramlarla mülkiyet yapısı tarif edilen müştereklerin her ne olursa olsun, bir şekilde sermaye birikiminin konusu olmasının süreci ve koşulu özel mülkiyete konu edilerek bu sürece sokulması ve bir birikim aracı olarak değerlendirilmesi problemidir.

Müşterekler dendiğinde her ne kadar kavramın içeriği son derece geniş tutulsa da, konuyla uzak yakın ilgisi olan hemen herkesin aklına ilk aşamada gelen meralar, yaylalar, parklar gibi ortak alanlar, yani müşterekleştirdiğimiz mekânlardır. Tıpkı Marx'ın *Kapital*'de sözü edilen İngiliz kırsalında çitlenerek toplulukların kullanımına kapatılan ve özel mülk haline getirilen topraklarda olduğu gibi, dile kavramsal olarak da yerleşen “commons” kelimesi, açık tarlalar, meralar ve otlaklar, şüphesiz bir biçimde öncelikle mekân üzerinden değerlendirilmelidir.

Müşterek ortak alanları, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan, özel mülkiyette ve devlet mülkiyetinde olmayan ve genel olarak toplumun ortak kullanımında bulunan, yani aslında kimsenin malı olmayan “kullanıcıların ortak kullanımında olan” mekânlar olarak tanımlayabiliriz.

Örneğin müşterek alanların en çarpıcı ve tartışmalara konu olan önemli bir tarihsel örneği olarak değerlendirebileceğimiz meralar, Türkiye’de 1998 yılında yayımlanan “4342 sayılı Mera Kanunu” ile düzenlenmiştir. Kanunun 4. maddesinde şu ifade yer alır: “Mera, yaylak ve kışlakların kullanma hakkı bir veya birden çok köy veya belediyeye aittir. Bu yerler devletin hüküm ve tasarrufu altındadır.” Tıpkı orman varlıklarında olduğu gibi ekonomik, ekolojik ve toplumsal açıdan önemi olan mera, yaylak ve kışlak gibi müşterek alanlar da devletin hüküm ve tasarrufu altında bir hukuki statüyle tanımlanmıştır.

Müşterekler kavramının yanı sıra bir alanın ortaklaşa kurulabilen toplumsal ilişki ağları içerisinde müşterekleşmesinden de söz etmemiz gerekir. Müşterekler tarihi konusunda önemli bir tarihçi olan Peter Linebaugh’da, müştereklerin asli bir toplumsal unsurunun müştereklerin maddi bir kaynaktan ziyade bir faaliyet olduğunu ve paylaştığımız şeyleri koruyup güçlendirmeye yönelik giderek artan çabayı tanımlamak için de “müşterekleştirme” terimini kullanmayı önermektedir (Linebaugh’dan aktaran Walljasper, 2015: 23). Burada meselenin biraz da mevcut ortak alanın mülkiyet yapısından ya da kullanım biçiminden ziyade toplumun ortaklaşarak bir alanı bir müşterek hale dönüştürmesinin önemi vurgulanmalıdır. Müşterekler belli bir çaba ve üretkenlik etrafında kurgulanan bir ilişki biçimidir. Erensü (2013: 44) müşterekleri bir eşya, mekân ve kurum olmanın çok ötesinde bir ilişkilene türü olarak da tanımlayabileceğimizi vurgular. Halen çok güncel ve bu

konuda önemli bir tartışma olarak Gezi Parkı olayları bağlamında Sinan Erensi (2013: 44) şunu ifade ediyor:

“Park, direnişten önce de kâğıt üstünde bir müşterekti. Ancak direniş sürecinde yüzlerce sohbetin konusu olduğu üzere ve dürüst olmak gerekirse, Park çok da popüler bir mekân, ortaklaşa zevk alınan, beklenmedik etkileşimlere, karşılaşmalara sahne olan, kolektif bir bilincin yeşerdiği bir ortam değildi. Gezi Parkını gerçek anlamıyla müşterek yapan direnişin kendisi oldu. Parkın müşterekliği, üstelik mülkiyet statüsü de değişmeden, 2 hafta içinde milyonlarca kişinin katıldığı bir direniş sayesinde tescillendi.”

Bu durumda bir alanın ya da bir şeyin müşterek olarak nitelendirilmesi sadece mülkiyet yapısı ile sınırlandırılmamaktadır. Müşterekler, pratikle toplumsal etkileşimlere ve müşterekleşme deneyimlerine açık olan alanlarda yeniden kurgulanabilmektedir.

Magna Carta’nın müştereklerin kullanım haklarının tanınması açısından ifade ettiği önem, tarihsel olduğu kadar günceldir de. Örneğin 1994 yılında Meksika’da Zapatista halk ayaklanmasının sözcüsü olan Subcomandante Marcos, Chiapas’taki Locandon Ormanı’ndan yaptığı bir açıklamada Magna Carta’dan bahsetmiştir. Marcos, bu konuşmasında, Meksika ulusal anayasasınca korunan geleneksel müştereklerin yok edilmesini anlatır ve sadece Magna Carta ile devlet iktidarına karşı koruma haklarını vurgulamak için değil, aynı zamanda insanların müşterek kaynaklar üzerindeki haklarını vurgulamak için de Ortaçağ İngilteresi’nden kalma bu metne, yani Magna Carta’ya başvurur (Linebaugh, 2015: 87).

Herkesin hakkı ve yararlanmasına açık olduğu ve özel mülkiyete konu edilemeyeceği üzerine yapılan vurguyla, tarihsel bir öneme sahip olan bir toplumsal sözleşme olan Magna Carta'nın üzerinden yaklaşık 800 sene geçti. Müşterekler bugün tamamen yoğunlaşan bir saldırıyla ele geçirilmeye çalışılan toplumsal ve ekonomik bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. 1200'lü yıllarda topraklarının üçte biri orman olan İngiltere topraklarında, halk için bu alanlar ne kadar hayati ve önemliyse, bugün de ormanlar ve tüm müşterek alanlar yine aynı derecede hem ekonomik, toplumsal süreçler için ve aynı zamanda insanlarla çevreleri arasındaki güçlü karşılıklı ilişkiler bütünü açısından hem de ekolojik süreçler için dün olduğu gibi bugün de aynı derecede önemlidir.

Müştereklere yönelik sermayeleştirme çabası uzun tarihsel süreci ile birlikte kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak özellikle kriz zamanlarında, hem kapitalistler hem de toplum tarafından, yok oluşlarıyla beraber daha güçlü bir biçimde yeniden hatırlanırlar. Toplum tarafından daha fazla bir özlemle anılan temiz hava, temiz su, parklar, yaylalar, toplu taşıma ve başarılı kamu okulları gibi tüm müşterekler, toplumun elinden alınan ve eksikliğini her geçen gün daha fazla hissettiğimiz tüm ortaklaşmaların güçlü temsili haline gelmiştir.

Bugün müşterekler başlığı altında tanımlanan alanın feodalizmden sanayi çağına geçişte köylü toplumların kullandığı, ekip biçtiği ortak alanlar olarak kullanılan tarihsel anlamının dışında ve bunun çok ötesine geçen anlamlar yüklendiğini bir kere daha belirtmemiz gerekmektedir.

Diğer bir taraftan ise müştereklerin toplumun ekonomik anlamda ortak kullandığı alanlar olması sebebiyle, toplumun beraber sahip olduğu ve yararlandığı

bu toprakların tarihsel olarak kullanılma biçimleriyle günümüzde halen var olduğunu görmekteyiz.

Peter Linebaugh (2014: 13-14), müşterekleşmenin toplumlar için önemini, “birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için” sloganında ifade edilen insani dayanışma olarak ifade eder. Aileden başlayan müşterekleşme, insan yaşamının temelidir, sermayeye aykırı, tarihsel bir olaydır. Müşterekler kaybolana kadar görünmezdirler.

Aslında müşterekler kavramı altında tanımladığımız tüm alanların, başlangıçta topluluklara ait tüm yaşam alanlarının, kapitalist mülkiyet tanımları yapılmadan önce müşterek olduğunu belirtmemiz gerekir. Çok farkında olmasak da, tüm toplumun müşterekler adını verdiğimiz bütün kavramlarla son derece yoğun bağlantıları vardır.

Bu binlerce yıllık topluluk kültürünün unutulduğu uzun bir kapitalist ilerlemeci çağdan sonra müştereklerle bağlantılı bir dizi fikrin yavaş ama istikrarlı bir biçimde dünyanın her yerindeki küçük büyük gruplar arasında yeniden kök salmaya başladığını görüyoruz.

Mark Dowie (2015: 90), su gibi ortak kaynakların, toplumun onlardan yararlanma ve kullanma haklarını koruması için devlete emanet edilmesine “emanet müşterekler” doktrini adını vermektedir. Devlete emanet edilmiş varlıklar (yani müşterekler) henüz mülke dönüştürülmemiş ve –doğaları icabı– bir topluluğa ait olan kaynaklardır; okyanuslar, göller, akarsular, akiferler, balık avlanma alanları, göçmen hayvanların doğal yaşam alanları, parklar ve kamusal alanlar gibi.

Tüm bu kaynakların hepsini, halk adına devlet korur. Bunlar sayesinde kendimizi bir topluluk olarak tanımlarız. Devlet bu emanet değerleri, müşterekleri,

zengin fakir ayrımı gözetmeksizin, bütün halkın elinde mi tutuyor, yoksa özelleştirilmelerine izin vererek birkaç zengin veya nüfuzlu bireyin elinde toplanmasına mı imkân tanıyor; bu bağlamda asıl sorulması gereken soru olmaktadır (Kennedy Jr, 2015: 174).

Müşterekler bir ekonomik alan olduğu kadar, aynı zamanda bir kültürel alandır. Bireylerin kendilerini bir topluluk olarak görmelerine ya da bir toplumun parçası olduklarını hissetmelerine olanak verir. Devletin, toplumu toplum yapan bir değer olarak müştereklerle ilgili temel sorumluluğu, toplum adına onları korumak olmalıdır.

Müşterekler çevresel ve ekonomik bir mesele olduğu kadar manevi ve etiktirler. Müştereklerin korunarak gelecek nesillere aktarılması, ekonomik olduğu kadar moral açısından da önemli bir meseledir. Walljasper (2015: 191-92) Amerika Birleşik Devletleri'nin Nebraska Eyaletinde yer alan Ogallala Akiferi'nde gerçekleşen bu açıdan ilginç bir örnek olayı şu şekilde aktarır:

“Yaşadıkları topluluğun gelişimi için müşterekleri temel alan bir vizyon çerçevesinde, oldukça büyük bir alanı kaplayan ve gezegenin hacmen en büyük tatlı su kaynağı olan Ogallala Akiferi etrafında büyük ve yüksek ovalarda yaşayan insanların kendi refahlarının büyük oranda bu müştereklere bağlı olduğunu fark etmelerini sağlayan bir program başlatılmıştır. Bu kapsamda Ogallala müşterekleri ile işbirliğine giren topluluklar, halkın ortak çıkarları doğrultusunda sürdürülebilir tarım ve ticari gelişme hedefleri ile istikrarlı bir toplum yaratma, tarih ve kültür duygusu aşılama planlarını birleştiren bütüncül bir gelişme yaklaşımını benimsemişlerdir. Bu kapsamda Ogallala Müşterekleri, altmış binden fazla

mevsimsel sulak alanın korunmasına, insan yaşamı ve bu yaşamı bu sulak alanlara bağılı birçok canlı türünün de yaşamını koruyacak bir başarıya imza atılmıştır.”

Tüm bu korunması gereken müşterekleri birer ekonomik kaynak olduğu için değil, aynı zamanda toplumu oluşturan bireyler olarak bizi zenginleştirdiği, bağlarımızı kuvvetlendirdiği ve toplum olarak değerlerimize kaynaklık ettiği için de korumak ve onları toplumun birkaç zengininin eline vermektense, toplumsal sorumlulukla ve toplumsal mülkiyette tutmalıyız.

Dowie (2015) bu emanet müşterekler doktrininin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Önemlidir çünkü gen havuzlarından uzayın derinliklerine kadar tüm müşterekler daha önce akla bile gelmeyen yollarla ele geçirilmektedir. Ve sahip olduğumuz bu geniş müşterekler yelpazesinde devletin yapması gereken, tüm bu müşterekleri özel şirketlere vermek yerine onları toplum adına korumak olmalıdır.

Gelişmiş ülkelerde toprakların büyük bir çoğunluğu özel mülkiyet rejimleri altında sahiplenilmiş durumdadır. Ancak dünyanın geri kalanında halen özel mülkiyet altında tanımlanmayan geniş bir toprak büyüklüğünün olduğunu da belirtmek gerekir.

Uluslararası Arazi Koalisyonu (International Land Coalition) araştırma grubuna göre yaklaşık 2.5 milyar insan müşterekler sayesinde ya da müşterek topraklar üzerinde hayatını sürdürmektedir. Kesin rakamları elde etmek güç olmakla beraber 8.5 milyar hektar, yani –Antarktika’yı saymazsak– dünyanın yüzölçümünün yüzde 65’i müşterek toprak olarak kabul edilebilir. Bunun 1.7 milyar hektarını milli parklar gibi koruma altındaki alanlar oluştururken, geriye kalan 6.8 milyar hektar,

yani yüzde 52'lik oran ise müşterek kullanıma açıktır. Geniş kurak alanlar ve ormanlar, aynı zamanda dünyadaki pek çok çöl de, bu müştereklere dâhildir (Toprak Atlası, 2015: 54).

Parklar, caddeler, meydanlar, kaldırımlar, kent merkezleri, çiftçi pazarları, mahalleler olarak kamusal alanlar, en önemli müştereklerimizdendir. Dünyanın her yerinde farklı isimler altında, farklı coğrafyalardan gelen ancak ortak bir amaca hizmet eden insanları bir araya getiren bir mekân olarak kamusal alanlar, kelimenin tam anlamıyla bizim ortak zeminimizdir, herkese açık mekânlardır. Müştereklerimizin en rahat fark edilen örnekleridir onlar, herkese ait olma fikrinin mecazi ifadeleridirler (Walljasper, 2015: 146).

Müşterek alanlar, bir yandan maddi üretimin gerçekleştirildiği alanlar diğer bir taraftan büyük şehirlerden köy meydanlarına kadar, toplumların kaynaştığı ve her türlü sosyal faaliyetin ticarileşmemiş ortamlarda bir arada ortak olarak gerçekleştirildiği, sosyalleşmenin sağlandığı mekânlardır.

Toplumlar, maddi üretim araçlarının ellerinden alınması gibi, sosyal ihtiyaçlarını karşıladıkları mekânlar olarak da, müşterek alanların gün geçtikçe ellerinden alınması tehlikesi ile karşı karşıyadırlar. Çünkü kamusal mekânlar olarak müşterek alanlar, metalaşmış bir dünyanın değil, insanların acılarını, öfkelerini ve sevinçlerini yaşadıkları, bir toplumun parçası olduklarını hissettikleri mekânlardır. Müşterek alanlar olarak kamusal alanlar toplumsal yaşamın kavrandığı, bireylerin kendi aralarında ilişki kurmalarını sağlayan mekânlardır.

Geniş anlamıyla toplumun ortak varoluşuyla ilgili her ne varsa –toprak, dil, veriler, enformasyon, fikirler, hayvan ve bitki türleri olarak tümüyle müşterekler–

asında bütün kültürel ve maddi dünya bir tehdit altındadır. Özel mülk haline getirilmemiş, ortak bir şekilde kullanılan topraklar yoğun bir biçimde kapitalizm tarafından toplumsal kurallara, toplumun çıkarına ve hatta anayasa ve hukuka karşı özelleştirilme ve özel mülkiyete dönüştürülme tehdidi altındadır ve dönüşüm tıpkı kavramın ortaya çıktığı zamanlarda olduğu haliyle, ilk birikim yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir.

Müşterekler hem parklar gibi ortak kullanım alanlarının, hem masallar gibi anonim kültürel değerlerin, hem de otlaklar, meralar gibi üretici faaliyetlerin bir parçasıdır. Bütünsel bir açıdan bakıldığında toplumun üretici olsun olmasının yarattığı ve kullandığı tüm bu ortak değerlerin kapitalizm tarafından kâr hırsı, sınırsız birikim saplantısı ve rant uğruna tahrip edilmesini, toplumsal yıkımın tarihsel olarak yeniden ve yeniden tekrar eden bir yansıması olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Aslında yok olana kadar çok da farkında olmadığımız ancak yok oluşu insanlığı, ortak yaşamı, dünyayı ve doğayı ciddi anlamda tehdit eder hale geldiğinde müşterekleri daha fazla düşünmeye başladık. Müşterekleri yeniden savunarak ve sahip çıkarak onları canlandırmaya dönük duyarlılıkların ve politikaların artması sonucu, müşterekleri ortak tarihimizin bir parçası olarak görmeye, diğer taraftan toplumsal hayatı ve toplumsal yaşamı ayakta tutabilecek sistemlerin yeniden inşası için kullanmaya başlıyoruz.

Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde çok sayıda Latin Amerikalı göçmeni barındıran Minnesota Eyaleti'nde, topluluğa ait topraklarda Latin Amerikalı göçmenler yeniden çiftçilik yapmaya yönlendirilmişlerdir. Bu amaçla yerel gıda kooperatifleri organizasyonu ile üretim yapılmaktadır. Bu örnek çok yakın tarihli

müştereklerin yeniden kullanımının ortaya konulduğu örneklerden sadece bir tanesidir (Walljasper, 2015: 123-124). Bu örneklerde müşterekler ve müştereken yapılan üretim, farklı bir üretim modeli üzerinden bir gelecek kurgulamak için müştereklerin önemini ve olanaklarını hatırlatması açısından da önemlidir.

Müşterekler sadece geçmişe takılıp kaldığımız değil, bugün de hem ilk birikimin konusu olarak sermaye birikiminin hem de yeni imkân ve olanaklar açısından gelecekte kurulacak ortak yaşamın konusu olmaktadır. Müşterekler herkese ait zenginliklerdir ve müşterekler mümkün olduğunca her yerde herkes tarafından paylaşılma olanaklarına sahip olmalı ve gelecek kuşaklar adına korunmalıdır.

Günümüzde müşterekler kavramının ekonomiden ekolojiye, kültürden iyi yönetim uygulamalarına kadar çok çeşitli alanların kapsamında yer bulan geniş bir kavramsal alan içerisinde tanımlandığı son derece açıktır. Müşterekler, ortak kaynaklar, ortak varlıklar, toplumsal mülkiyete ait mekânlar, doğa ve hepimize ait olarak paylaştığımız ve gelecek kuşaklar için korunması gereken değerler ve süreçler gibi, hayatın her alanına yansıyan çok geniş tanımlamalara sahiptir.

Müşterekler piyasa yönlendiriciliğinde bulunan, kârlarını maksimize etmek isteyen şirketlerin ve bireylerin, şirketlerin veya bireylerin çıkarlarının tüm toplumun ortak çıkarına olduğunun anlatıldığı, uzun yıllardır devam eden bir garip hikâyenin tehdidi altındadır ve müştereklerin korunması aslında özgürlüklerin korunması, toplumsal olan her şeyin korunması anlamına gelmektedir.

Çünkü dün olduğu gibi bugün de, liberal piyasacı güçler Adam Smith'in izinden giderek servet sahibi olan kesimlerin bunu çalışkanlıkları ve bireysel gayretleri ile gerçekleştirdiklerini, bu servetin ve sermayenin birikmesinde müşterek

zenginliğin ve devletin düzenleyici gücünün hiçbir payının olmadığını iddia edebilmektedirler.

Müşterekler, şirketlerin egemenliğinde, kar ve bireysel çıkar peşinde koşan bir ekonomik yapının ve özel mülkiyetçilikle el koyma ve sahip olma çabaları ile son derece yoğun bir baskı ve saldırı altındadır. Kamu, sahip olduğu kamusal alanlardan çıkarılma tehdidi altındadır. Bu hızlı ve çoğu zaman zora dayalı mülkiyet dönüşümünün yaşandığı bir ortamda, müşterekler açısından nasıl daha iyi bir yönetim biçimi bulunabilir gibi başlıklar altında değerlendirmeler yapılması daha az öncelikli bir öneme sahiptir.

Dünyanın birçok coğrafyasında bu yüzyıl, topraklarına göz diken, sularına, nehirlerine zehirli atıklar bırakan, yaşam alanlarını her türden inşaatlarla dolduran saldırgan bir şirket kapitalizminin ve onun destekçisi devlet organizasyonunun müşterek alanlara yapılan saldırılarına karşı yürütülen isyan hareketleriyle doludur. Müşterekler geçmişten günümüze, Magna Carta'dan bu yana uzun bir tarihsel zaman dilimi içerisinde Nijerya'dan Meksika'ya, İrlanda'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne, Vietnam'a kadar çok geniş bir coğrafyada ve günümüzde de bizi çok yakından ilgilendiren birtakım çatışma alanlarının merkezî konusudur.

Bu yüzden geniş bir kavramsal çerçeve içerisinde birçok farklı başlık altında değerlendirilen müşterekler kavramının, –her ne kadar bu bütün başlıklarda özel mülkiyet ilişkilerinin kurulabilmesi mümkün olsa da– tezin odak noktasının dağılmaması açısından sınırlandırılması gerekli olmaktadır.

Tezde “müşterekler” Marx'ın ilk birikim kavramını oluşturduğu yıllardaki kullanıldığı biçimiyle (Marx, 2010), İngiltere'de kapitalizmin gelişme aşamalarında

bahsettiği şekliyle “herkesin kullanımına, topluluk kullanımına açık olan topraklar” açık tarla, mera, otlak, parkların hem de ortak, kolektif ve devlet mülkiyetinde olan mekânlar olarak kullanılacaktır. Bu mekânların çitlenmesi, özel mülkiyet rejimlerine tabi tutulması, yani topluluk kullanımına kapatılması, ortaklaşma pratiklerinden koparılması, sermayeleştirilmesi ve metalaştırılması süreçleri dikkate alınacaktır.

Burada dikkate alacağımız öncül kavram olarak ilk birikim, Marx’ın açıkladığı biçimiyle ilk sermayenin kaynağı ve sermaye olmayan her şeyin sermayeye dönüştürülmesi süreçleridir. Müsterekler hem ilk sermaye olarak hem de kapitalist birikimin eksik kaldığı noktalarda ve kapitalist genişleyen yeniden üretim mekanizmaları ile birlikte sermayeleştirilme süreçlerinin önemli işlevsel bir unsurunu oluşturmaktadır.

İlk birikimin modern biçimleri İngiliz çitleme hareketinden ya da köle ticaretinden oldukça farklı bağlamlarda gerçekleşmektedir. Ancak ortak özellikleri vurgulama, geçmişin kötü derslerini unutmadan yeniye yorumlayabilme olanağı sağlamaktadır.
Massimo DeAngelis

2. İLK BİRİKİM

Tezin bu ikinci bölümünde, ilk birikim kavramına geniş bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümün ilk kısmı kavramın kökeni üzerine, ikinci kısım ise kavramın çerçevesinin çizilmesi üzerinedir. Üçüncü kısımda Marx'ın ilk birikim kavramından yola çıkan David Harvey'in mülksüzleştirerek, birikim kavramının bu güncel tartışmalara katkılarını ortaya koymaya çalışacağım. Dördüncü kısım, ilk birikim kavramının sürekliliği; beşinci ve son kısım ise, ilk birikim süreçleri üzerinde önemli bir unsur olarak devletin rolünü tartışmayı amaçlamaktadır.

2.1 İlkel Birikim mi, İlk Birikim mi?

Marx'ın, kapitalistlerin ellerinde bulunan sermayenin kökenini açıklamak için kullandığı ve İngiltere'de başlayan toprak çitlemelerini ele alarak yeniden kavramlaştırdığı “ilk birikim” kavramı, “ilkel birikim” olarak çok uzun süre literatürde kullanılmıştır. Daha önce klasik ekonomistler tarafından da kullanılan ancak Marx'ın yeniden teorize ettiği kavram, Almancadan İngilizceye tercüme sırasında yapılan bir hata sonucu “primary accumulation” olarak tercüme edilmesi gereken kavram “primitive accumulation” olarak tercüme edilmiştir (Ezquerro, 2014: 23). Harry Magdoff (2014a: 302), her şeyden önce “ilkel” kavramının kötü bir çeviri olduğunu açıklığa kavuşturmak gerektiğini ve “ilkel” kelimesinin yanıltıcı olduğunu belirtir; “ilkel” ve “ilk” sözcüklerinin çağrıştırdığı anlam arasında belirgin bir fark

olduğunu ve Almanca aslının gerçekten “geldiği şey” veya “ilk” anlamına gelen *ursprünglich akkumulation* (asıl birikim) kavramı olduğunu vurgular. Devamla Magdoff (2014a: 302) İngilizce terminolojide çok yaygın kullanımından dolayı “ilkel birikim” kavramının kullanımının değişeceğini düşünmenin olanaksız olduğunu belirtse de, “ilkel”in bugün yaygın olarak anlaşıldığı ve “ilk” ve “özgün” anlamında daha iyi bir kullanım olduğu anlamına gelmediğinin farkında olmamız gerektiğini düşündüğünü de ekler.

Kavramla ilgili benzer noktadaki yaklaşımlara başka kaynaklarda da rastlamaktayız. Kavramın Almanca aslına bakıldığında kavramın “ilk birikim” olarak kullanılması için oldukça tatmin edici açıklamalar bulunmaktadır. Örneğin Peter Linebaugh (2014: 67) kavramın Almanca aslında Marx’ın *Kapital*’inin 8. Bölüm başlığının “*Die sogenannte ursprüngliche Akkumulation*” olduğunu yazar ve burada “*ursprüngliche*” kelimesinin “asıl, ilk, kaynak, birincil” olarak çevrilebileceğini belirtir. Aynı şekilde Werner Bonefeld (2002: 2-3), semantik netleştirme başlığı altında Almanca orijinalinde Marx’ın kavramdan “ilkel birikim” olarak bahsetmediğini, bu ifadenin İngilizceye tercüme sırasında yanlış kullanıldığını ve kendisinin Almanca aslını desteklediğini söylemektedir. Bonefeld (2014: 72), metnin Almanca aslında kavramın “*ursprünglich*” olarak yer aldığını, bunun karşılığının da İngilizcede “initial; ilk başlangıç, orijinal, asıl” olarak tercüme edilebilir olduğunu söylemektedir. Bonefeld şunu da vurgular “ilkel birikim”, yalnızca kapitalist birikim açısından bakıldığında ilkeldir. *Ursprüngliche* birikim olarak kavandığında hiç de ilkel değildir. Kaymak (2010: 88), kavramın Almanca orijinalindeki “*uspruengliche*” kelimesinin orijinal, başlangıca dair, birincil, temel anlamını taşıdığını ancak 19. yüzyılda kavramın dönemin İngilizcesinde aynı anlamlara gelen primitive

kelimesiyle karşılandığını ancak dilin kaçınılmaz evrimi sonucunda primitive kelimesinin İngilizce’de daha çok Türkçe’deki güncel karşılığı olan ilkel anlamını taşımaya başladığını belirtir. Vurgu burada sürecin ilkelliğine değil kapitalist üretim ilişkilerinin başlangıç koşullarına işaret edilmesidir.

Marx’ın *Kapital*’inin (2010) Sermayenin Birikim Süreci başlıklı 7. Kısımının 24. Bölümü “ilk birikim” meselesine ayrılmıştır. Sol Yayınları tarafından 1977 yılında basımı yapılan ve İngilizceden tercüme edilen *Kapital* baskısında ilgili bölüm benzer bir sorundan dolayı “Sözde İlkel Birikim” olarak tercüme edilmiştir (Marx, 1986). Ancak Mehmet Selik ve Nail Satlıgan tarafından gerçekleştirilen Almanca aslından (Yaygın uluslararası uygulamaya uygun olarak, *Kapital*’in I. cildinin özgün Almanca metni için, Marx’ın yakın çalışma arkadaşı ve Marksizmin ortak kurucusu Friedrich Engels tarafından yayına hazırlanan 1890 tarihli 4. Almanca basımı (Karl Marx ve Friedrich Engels, *Werke*, C. XIII, Berlin [Demokratik Almanya], Dietz Verlag, 1968) esas alınmıştır) yapılan tercümede kavram Almanca aslına bağlı kalınarak “İlk Birikim” olarak tercüme edilmiştir (Marx, 2010).

Tezin tamamında görüleceği gibi, kavram yaygın olarak kullanıldığı biçimiyle “ilkel birikim” olarak değil daha doğru bir tanımlama olacağı düşünüldüğü için “ilk birikim” olarak kullanılacaktır.

2.2 İlk Birikim: Kavramsal Çerçeve

Derek Hall (2012: 1188-89), son yirmi yılda 1980’ler ve 1990’lar boyunca Orta ve Doğu Avrupa’daki komünist deneyimlerin çöküşü, Çin’deki neoliberalleşme ve Çin’in küresel ekonomiye yeniden girişi, yapısal uyum ve Güney Yarım Küre’nin büyük bölümünde ithal ikame kalkınma politikalarının terk edilmesi doğanın ve fikirlerin metalaşmasının Kuzey Yarı Küre’deki çarpıcı yeni biçimlerinin ortaya

çıkışı ve yoğunlaşması insanlar, şeyler, arazi, doğa ve fikirlerin piyasa ilişkilerine nasıl maruz kaldığı sorusunun yeniden gündeme geldiğini belirtir. Hall, ortaya çıkan bu süreçlerin analizinde çeşitli terimleri harekete geçirdiğini ve birçok yazarın öncül olarak kapitalist sosyal ilişkilerin yaratılıp çoğaltılan yollar olarak tanımlanabilecek ilk birikim kavramını vurguladığını ifade eder.

İlk birikim herşeyden önce toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye ve dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçtir (Glassman, 2014: 168)

Adam Smith, Marx’tan önce, işbölümünden önce gelmesi gereken bir stok birikiminin olması gerektiğini varsaymaktadır (Abdelkarim, 2005: 1). Marx da Smith gibi, kapitalist üretimin var olması için gerekli sermayenin nasıl biriktirildiği sorusunu sorar ancak Smith ve Marx’ın bu sorulara verdikleri yanıtlar çok farklı olmuştur.

İlk birikim kavramı, Marx’ın *Kapital*’de “Sözde İlk Birikim” başlığında ilk paragrafta belirttiği gibi, ilk kez kendisi tarafından değil bu sorunu fark eden Adam Smith tarafından “önceki birikim” olarak kullanılmıştır. Marx son derece verimli bir biçimde Adam Smith tarafından kullanılan kavramı (Adam Smith’te "previous accumulation) ele alır ve Jason Read’in ifadesiyle politik ekonomi tarafından ortaya konmuş olan çözümsüz bir probleme yanıt verir. Sorun şudur; kapitalist birikimin gerçekleşmesi ve tüm bu sömürü ve üretim ilişkilerinin kurulabilmesi için bir ilk sermayeye ve mülksüzleştirilmiş, geçim kaynaklarından koparılmış geniş kitlelere ihtiyaç vardır.

Perelman (2006: 147), görünüşte Marksist bir kavram gibi görünen “ilkel birikim” kavramının esasında Adam Smith’in “eşyanın tabiatı gereği, mevcut

malların birikimi işbölümünden önce olmalıdır” iddiası ile ortaya çıktığını vurgular. Marx (2010) ise tasarruf ve yatırım yoluyla sağlanan bir sözde ilk birikimden ziyade toprağa ve üretim araçlarının gasp edilmesine dayalı bir ilk birikim kavramını ortaya koymuştur.

Liberal politik ekonomi ilk sermayenin nasıl oluştuğu sorusuna masalsı bir anlatımla yanıt verdi. Smith, *Milletlerin Zenginliği*’inde emeğin üretici güçlerindeki büyük bir gelişmenin oluşması için, önceden mal mevcudu birikiminin gerekli olduğunu söyler. Ayrıca Smith sermaye birikiminin tutumlulukla artacağını, israf ve idaresizlikle azalacağını belirtir (Smith, 2016: 309). Read (2014: 245) sözde ilk birikimin kapitalist üretim tarzının oluşumuna dair bir teori, ancak çalışkan ve tembel arasında ön varsayılmış bir ayrım üzerine oturtulmuş bir teori olarak ortaya konulduğunu belirtir. Bu açıklama Marx’ın kavramı yeniden ele alışına kadar ahlaki bir masal olarak sunulmuştur. Batou (2015: 14) Marx’ın ahlaki bir masal olarak anlatılan Smith’in öngördüğü senaryoya bir atıfta bulunmasının bir sonucu olarak “sözde ilk birikim” olarak isimlendirdiğini belirtir.

Perelman (2012: 2), Adam Smith’in ilk birikimin rolünü örtbas etmede önemli bir figür olduğunu vurgular. İlk birikimin kapitalizmle hiçbir ilgisi olmadığını savunmaya karar veren Smith, ilk birikimin gerçekleşmesinin çatışmasız bir dünya içerisinde gerçekleştiğini anlatır. Smith’in başlarda ilgi görmeyen ancak Fransız Devrimi’nin mülk sahipleri üzerinde yarattığı korku iklimiyle önemli hale gelen kitabının ilk bölümlerinde, piyasanın kuruluşunun, çatışmadan yoksun bir özgürlük ve adalet bölgesi olarak başarıyla tasvir edilmesine neden olmuştur. Perelman (2012: 2) Adam Smith’in ideolojik projesinin özünün, kapitalizmi, çatışmadan yoksun olan ve insanlığın tümünden yararlanan doğal piyasa ilişkileri sistemi olarak sunmak

olduğunu savunur. Çatışmayla ortaya çıkan bir dünya görüşü tasarımının Smith'in kurguladığı sistem içerisinde bir yeri yoktur. Politik ekonomi kuramcılarının ve savunucularının pastoral ve ahlaksallaştırıcı bir dönüşüm gördükleri yerde Marx, şiddet ve kan gölleri görmektedir. Adam Smith'in çalışkan ve tutumlu insanların, titiz ve uyumlu başarısını gördüğü yerde Marx, insanlık tarihine insanlığın mülksüzleştirilmesinin kandan ve ateşten oluşan tarihinin notunu düşmüştür.

Marx (2010: 686), *Kapital*'de ilk birikim bölümünün giriş paragrafında, sermaye birikiminin artık değer varlığını, artık değer ise kapitalist üretimin, bunun ise meta üreticilerinin elinde önemli büyüklükte sermaye ve emek gücü kütlelerinin varlığını bir önkoşul olarak gerekli kıldığını, bütün bu hareketin ise kapitalist birikimi önceleyen ve kapitalist üretimin sonucu değil onun çıkış noktası olan bir "ilk birikimin" varlığını kabul ederek kurtulunabilecek bir kısır döngünün içindeymiş gibi göründüğünü belirtir.

Marx'ın (2010: 686) anlattığı ve meta fetişizminin sırrıyla başlayan sermayenin hikâyesi *Kapital*'in ilk cildinin 24. bölümünde yer alan ve önemli bir analitik ve politik güce sahip olan ilk birikim kavramı ile sona erer. Marx şu temel sorunun cevabını arar; kapitalist üretim için gerekli olan büyük bir sermaye ve emek gücü kitlesi nasıl elde edilmiştir? "Sözde İlk Birikim" başlığında ilk paragrafta bu soruya Marx, "...kapitalist birikimden önce, bu üretim tarzının sonucu değil, çıkış noktasını oluşturan bir ilk birikimin (Adam Smith'in deyimiyle, daha önceki birikimin) bulunduğunu kabul etmekle kurtulmak mümkündür," cevabını vermektedir. Sermaye biriktirmek için, sermayeye sahip olmak gereklidir. O halde ilk ve geçmiş bir birikim söz konusu olmalıdır. Jason Read'in (2013) ifade ettiği gibi kimi zaman önceki veya kökensel birikim olarak da anılan sözde ilk birikim, siyasal

iktisadın çözümsüz gibi görünen bir soruya verdiği yanıt, klasik politik ekonominin kurucu kör noktasıdır.

Perelman (2014), Thomas More'un *Ütopya*'sıyla çok erken bir tarihte (1515) gelen eleştiriler karşısında Adam Smith'in itibarsızlaşmaması için hevesli bir biçimde kapitalizmi savunduğunu ifade eder. Perelman'ın ironik bir biçimde, erken bir kapitalist sermaye birikimi eleştirisi olarak tanımladığı Thomas More'un *Ütopya*'sında, More (2005: 60) otlaklara dönüştürülen tarım topraklarından, çoğunlukla uyumlu ve düzen içerisinde tutulabilen ancak ironik bir biçimde artık insanları yiyen koyunlardan, iratları, türlü kazançları, toprak gelirleriyle yetinmeyen, işsiz güçsüz oturup keyif çatmak, devlete bir yarar getirmeden halkın sırtından geçinmenin gözlerini doyumadığı adamlardan, binlerce dönümlük yerleri çitleyen doymak bilmez cimrilere, kimi yalan dolanla, kimi zorla, kimini de türlü yollardan tedirgin edip yerlerini satmak zorunda bırakılan, doyuracak karınları paralarından çok fazla olan çoluk çocukları, dulları, yetimleri, ana babaları ve torunlarıyla yollara düşen köylülerden, doğdukları evden, barınacak yer bulamayan, karınlarını doyuran topraktan ağlayarak uzaklaşan zavallılardan bahseder.

Topraktan başka bir şeyden anlamayan yüzlerce kişinin çalıştığı geniş tarım toprakları boşaltılıp çitlenmiş, koyunlar için otlaklara dönüştürülmüştür. Flaman yünlü manifaktürünün gelişmesi ve bunun sonucu olarak yün fiyatlarında meydana gelen yükselme tarım topraklarının hızla otlaklar haline getirilmesine yol açmıştır (Marx, 2010: 690).

Marx (2010: 686), *Kapital*'de ilk birikimi, Âdem'in elmayı ısırmasındaki teolojide olduğu gibi bir ilk günaha benzetir. İlk günahın teolojide oynadığı rolün bir benzerinin ekonomi politikte ilk birikim tarafından oynandığını belirtir ve şunu ekler:

“teolojinin ilk günah efsanesi bize insanoğlunun ekmeğini alınının teriyle kazanmaya nasıl mahkûm edildiğini anlatır, ekonomik ilk günah tarihi ise, buna ihtiyaç duymayan insanın nasıl olup da var olabildiğini”. Marx ilk birikim analizlerinde zaman zaman ironik, zaman zaman da diyalektik bir tutum sergilediğini belirten Glassman (2014: 169) sermayenin, elitlerin tutumlu olması sayesinde oluştuğu hakkındaki burjuva mitolojilerini Marx’ın yapı bozuma uğrattığını belirtir.

Marx (2010: 686) ilk birikimi, bütün çalışıp didinmelerine karşın emek güçlerinden başka satacak hiçbir şeyleri olmayan, büyük çoğunluğun sefaleti ile uzun süredir çalışmayı bırakmış oldukları halde, küçük bir azınlığın durmadan artan zenginliğinin başlangıç anı bu ilk günah olarak tanımlar. Harvey’in de belirttiği gibi Marx’ın anlatısında feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin tedrici ve barışçıl bir dönem olarak tanımlanmasına yönelik bir eleştiri vardır.

Marx (2010: 689), bu mülksüzleşme tarihinin farklı ülkelerde farklı renklere ve farklı aşamalara büründüğünü, farklı tarihsel dönemlere ayrılabilceğini, ancak bu mülksüzleşmenin klasik biçimine sahip olan tek yerin İngiltere olduğu için İngiltere’nin örnek alındığını belirtir.

İngiltere, mülksüzleşme tarihinin Marx’ın analizlerine konu ettiği şekliyle klasik biçimine sahiptir. Ortak olarak kullanılan tarımsal arazilerin otlaklara dönüştürülmesi ve ortaklaşa kullanılan arazilere el konarak parseller halinde büyük kapitalist kiracılara verilmesi gibi ilk birikim uygulamalarını, sermayenin ve mülksüzleştirilmiş geniş yığınların ortaya çıkması ve tüm bunlar sanayi devrimine yol açan bir tarihsel sürece yol açtığı için dikkat çekici ve önemli olmaktadır.

Bunun yanında dünyada çeşitli emperyal tarih dönemlerinde benzer süreçleri görmek mümkündür. Faulkner (2015: 129), Roma İmparatorluğu’nun emperyal

savaşlarının bir temel politikası olarak, tüm Akdeniz boyunca nüfusun köklerinden koparılıp atılması olduğunu, bugünkü modern Arnavutluk olan Epirus'ta 25.000 köylü ailesinin yaşadığı topraklarından koparılıp köle yapıldığını ve bu toprakların uzakta yaşayan toprak sahiplerinin çıkarları için koyun otlaklarına dönüştürüldüğünü belirtir.

İlk birikim süreçlerinin sonunda köylüler üretim araçlarından ve topraklarından koparılmış, yoksullaşmış ve mülksüzleşmiş bu büyük kitleler kapitalist üretim ilişkileri içerisinde sanayi işçilerine dönüştürülmüş ve kısa sürede az sayıdaki kişinin elinde toplanan ve endüstri merkezlerine akan zenginliğin kaynağı zorla ele geçirilen topraklar olmuştur. İngiltere örneğini tarihte yer alan diğer mülksüzleşme örneklerinden ayıran özellik, beraberinde gelen sanayileşme olgusudur.

Günümüzde neoliberal teori ve ona yön veren liberal teori ve bu aklın temel meselesi başka insanların ne istediğini, nasıl değer biçtiklerini ve seçtiklerini bilmekteydi. Liberallerin çözümü, insanların neye değer verdiklerini o ürünlere para ödeyerek göstermelerine izin vermektir.

Liberal ve neoliberal aklın kamusal hayata yansımaları, kamuyu ilgilendiren ve doğanın ve toplumun sahip olduklarına dair temel yaklaşımı da fiyatlandırmak ve özel mülk haline getirmektir.

Liberal teori, Hardin'in (1968) toplumun yönetimi içerisinde müşterekleri bekleyen mutlak sonun bir trajedi olduğunu ve bunu aşmanın yolunun bunlar üzerinde bir özel mülkiyet rejimi tesis etmenin gerekliliğini yazmadan çok önce

liberal düşünürler tüm kamusal alanın bir özel mülkiyet rejimine dönüştürülmesinin teorik çerçevesini çizmişti.

Amin (2015: 87) Marx'ın, çok açık bir biçimde sermaye birikiminin, o birikimin üzerinde inşa edildiği doğal temelleri, yani insanı ve yeryüzünü yok ettiğini söylediğini ifade eder. Sermaye rejimi altında yapılan doğanın ve insanın sömürsüdür. Üretimin yoğun biçimde artırılması sonucu kârın ençoklanması çabası ve bunun yanında doğanın bir parçası olan müşterek alanlara el konularak sömürülmesi ve yok edilmesi, doğanın ve toplumsal hayatın sermaye birikimine kurban edilmesinin temel uğraklarıdır. Sermaye birikiminin tek amaç olduğu bir sistemin, toplum ve doğa ile sürdürülebilir bir ilişki kurması imkânsızdır.

Bu durumda tezin temel konusu olan müşterek alanların, mekânların özel mülkiyete konu edilmesi ve sermaye haline dönüştürülmesi ile ilgili her uygulama ve politikanın ilk birikim süreçlerinin içerisinde yer aldığını söyleyebiliriz. Yalçın Küçük, ilk birikim ile ilgili Cumhuriyet tarihinde üç büyük "ilk birikim" süreci ve dönemi olduğunu belirtir. Küçük (2006: 13) bu üç dönemi şu şekilde sıralar: Birincisi, savaş ve sürprizli mübadele işlerindedir. İkincisi, varlık vergisi yoluyla. Üçüncüsü özelleştirme ve globalleşme dönemindedir.

Müştereklerin sermayeye dönüştürülmesini de içine alarak sürekli kendini yenileyerek büyümeye çalışan sistem ve buna bağlı toplumsal, politik ve ekolojik krizlerin temeli henüz sermaye olmayan her alanın sermayeye dönüştürülmesidir.

Sermaye birikiminin devamlılığının zorunlulukları, günümüzde kökenleri tarihin bir döneminde kaldığı savunulan, müşterek toprakların çitlenmesi ve yağmalanması süreçlerini de yeniden düşünmemize, bu ilk birikim süreçlerinin

uygulanması zorunluluğunu da, sermayenin henüz sermayeye dönüşmemiş her alanı sermayeye dönüştürme isteğine bağlamamız gerekmektedir.

Yalçın Küçük (2006: 14) bu noktada Marx'ın ilk birikim kavramının en çok Proudhon'un “mülkiyet hırsızlıktır” teoremine uyduğunu, özelleştirme ve globalleşme yoluyla dolar milyarderlerini yarattığımızı belirtir. Küçük'e göre Türkiye'deki üçüncü ilk birikim periyodu özelleştirme furyasının başladığı neoliberal dönemdir. Ayrıca Küçük (2006a: 226) Marx'ta var olan ilk birikim kavramının yeniden canlandırıldığını ve “iktisadi yolla olmayan talan unsurlarını barındıran servet birikimine” ve “kamunun mal ve mülklerinin pazarlanmasına” bu adın verildiğini belirtir.

Özelleştirmeler ve kamusal alanların talanı sonucu, neoliberal küreselleşme yıllarında –sadece müşterekler veya toprak üzerinden değil– birçok alanda dünyanın her bölgesinde yerden mantar bitercesine inanılmaz servetlere sahip kişilerin sayısı geçen birçok yıla göre büyük bir artış göstermektedir.

Bu yorum, ilk birikim süreçlerinin günümüz gelişmelerini ve yansımalarını değerlendirirken önemli ve açıklayıcı bir bakış açısı verme imkânına sahiptir. Ranta dayalı, ekonomik büyümesini toprağa ve inşaat sektörüne yaslayan bir ekonomik yapıda da durum benzer bir tablo sergilemekte, müşterek alanların özel mülkiyet aracılığıyla sermaye haline dönüştürülmesi bütünüyle sürecin temelini oluşturmaktadır. Günümüzde ilk birikim kolektif ve kamusal özellikte bulunan her alanın sermaye haline dönüştürülerek bir zenginliğe el koyma süreci olarak tanımlanabilir. Küçük'e (2006a: 273) göre Türkiye'de TİT olarak kısaltılan turizm, inşaat, tekstil sektörlerinin oluşturduğu ekonomik yapı, primitif akümülayon yoludur.

Marx, bir açıdan ilk birikim süreçlerini insani gelişme açısından ilerlemeci bir mesele olarak değerlendirse de; ilk birikim süreçleri proleterleşme, mülkiyet ilişkileri ve etkilediği sermaye bileşimlerinde yaşanan değişimlerle bunun yan ürünü olan insan çevre ilişkilerindeki dönüşümleri de içeren çok çeşitli boyutlara sahiptir.

Glassman'ın (2014: 170) iddiası Marx'ın ilk birikim tartışmalarında çok boyutlu karakterini belirtmesine rağmen büyük ölçüde proleterleşme süreci üzerinde durduğudur. Çünkü Marx, “en devrimci özne olarak kabul ettiği unsurun oluşumuyla ve mücadele ettikleri merkezî sorunlarla en üst düzeyde ilgilenmiştir. Marx’a göre bu özneler kentli sanayi işçileridir. Onların mücadelesi genişleyen yeniden üretime, örneğin fabrika ücretlerine, çalışma koşullarına ve endüstriyel üretim süreci üzerindeki denetime en temelden bağlı mücadeledir. Bu stratejik politik perspektif ilk birikimin tarihsel önemini dile getirse bile, teorik arka plana doğru itilmesine yardımcı olmaktadır. Perelman’da (2006: 148) Marx’ın tek tek bireylerin adaletsiz davranışları ötesinde, piyasanın olağan ve yasal işleyişinin bir gereği olarak işçi sınıfının yarattığı değere nasıl el konulduğunu göstermek istediğini belirtir. Perelman, Marx’ın ilkel birikimi önemsemeyerek, emek gücünün olağan bir şekilde alınıp satılmasının işçi sınıfını soymak bakımından nasıl bir önem taşıdığına işaret ettiğini, ancak ne yazık ki, bu yaklaşımın ilkel birikimin kapitalist sistemin yanında yaşamaya devam ettiği gerçeğinin üstünün örtülmesi sonucunu doğurduğunu vurgular. Özügurlu (2014: 48) da Marx’ın sermayenin genişleyen yeniden üretimi çözümlemesindeki soyutlama düzeyinden farklı olarak ilkel birikimi tarihsel düzlemde incelediğini belirtir. Nitekim Marx Kapital Birinci Ciltteki “ilkel birikim bölümü, kapitalist iktisadi düzenin ortaya çıktığı Batı Avrupa’daki gelişim güzergâhlarının izini sürmekten öte bir şey değildir” demiştir (Perelman’dan aktaran

Özüğurlu). Toparlarsak Marx'ın ilk birikim süreçlerini geçici ve tarihsel gördüğü ve Kapital'de asıl dikkat çekici ve soyutlama gücü yüksek tartışmaya işçi sınıfının sömürülmesi ve genişleyen yeniden üretim analizlerine dikkat çekmek istediği sonucuna varabiliriz.

Jason Read (2013: 47), topraklarından sürülerek proleterleşen kitlelerin ortaya çıkışının niyeti aşan bir etki, kasıtsız bir sonuç olduğunu belirtir. Read'in ilk birikim süreçleri üzerine yaptığı değerlendirmelerden şu sonuca varmak olanaklı gözükmektedir; ortak mülkiyet altındaki toprakları otlığa dönüştüren ve köylüleri topraktan süren yasalar ve yönetmeliklerin amacı mülksüz bir proleter sınıfı yaratmak değildi. Bu niyeti aşan bir yan etki olarak ortaya çıkmıştır. Amaç düpedüz tüm topraklara, zenginliğin kaynağına el koymak ve bu mekânları özel mülk haline getirmektir. Burada devletin de önemli bir rol oynadığı bir servet transferi söz konusudur.

Glassman (2014: 170), Marx'ın yazılarında ilk birikimin bazen belirli bir döneme bağlı bir süreç olarak görüldüğünü, bu sürecin İngiltere'de çoktan büyük ölçüde yaşandığını vurgular. Glassman, Marx'ın çoktan gerçekleşen üreticilerin geçim araçlarından ayrılma sürecinin, zoru ve açıkça el koymayı geri plana düşürerek, “kapitalistin işçi üzerindeki kesin egemenliğini tamamlayan iktisadi ilişkilerin sessiz baskısını” getirdiği her yerde, er ya da geç daha standart bir genişleyen yeniden üretim süreci ilk birikimin yerini alacakmış gibi görüldüğünü ifade eder. Yalçın Küçük (2010: 11) de, Marx'ın ilk birikimi geçici olarak gördüğünü belirtir (Küçük, 2006: 14) ve Marx'ın bu konuda kapitalizmi fazla süslediğini ve sermayedarların formasyonunda devleti ön plana alan Polanyi'ye göre Marx'ı eksikli bulduğunu ifade eder.

Marx'ın ilk birikim kavramıyla sermayenin tarihsel olarak ortaya çıkışını ortaya koyduğu sonrasında, bunun biten ve yerine kapitalist üretim biçiminin geçtiği yönündeki tarihsellik eleştirilerine Jason Read'in (2014: 242) yanıtı *Kapital*'de "ilk birikim" üzerine olan bölümlerin ne klasik ekonomi politik ile tartışma ne de kapitalizmin İngiltere'de ki tarihi biçiminde okunmaması gerektiğidir. Read'e göre Marx'ın ilk birikim teorisi, kapitalist üretim tarzına bir katkı olarak okunmalıdır. İlk birikim teorisi, üretim biçiminden ziyade toplumsal ilişkiler üzerinde etkisi olan bir kavram olarak değerlendirilmelidir. Ekonomik olmayan bir üretim tarzı ile güç ilişkilerinin ve zaman zaman da zor kanallarının kullanılmasıyla oluşturulmakta ve uygulanmaktadır.

Ancak burada Jason Read'in yorumu, belki de geçim araçlarından koparılıp yoksullaştırılarak kentlere sürülen geniş kitlelerle birlikte müşterek, kolektif, kamusal mülkiyet altında tüm ortaklıklarımızı, ortak oluşturduğumuz yaşam alanlarımızı da içerisine alan bir ilk birikim tartışması yürütmemizi sağlayabilir ve daha geniş bir değerlendirme yapma olanağını tanır. Müştereklerimize ve zenginliklerimize el koyma ve bu zenginlikleri ele geçirme –insan, çevre, sermaye, mülkiyet gibi geniş bağlamlarda düşünüldüğünde ortaya çıkan sonuçları itibarıyla– tümüyle bir hırsızlıktan ibaret gözükmetedir. Hırsızlığın yöntem ve yolları çeşitlenmiş, ekonomi dışı araçlar olarak kolluk gücü yerine "zor"un çeşitli araçları kullanılmıştır.

Marx'ın (2010: 726) *Kapital*'de bahsettiği ilk birikimin huzur verici bazı biçimlerini kısaca şu şekilde başlıklandırmak mümkün;

“Önce koyunlar için otlaklara, daha sonra av sahalarına dönüştürülen ortak tarım topraklarına el konulması, kilise mülklerinin yağmalanması, devlet

topraklarına hileli yollarla el koyulması, ortak toprakların çalınması, sömürgelerle ticaret yapan kişilere sağlanan imtiyazlı sözleşmeler, kamusal borçlanma, köle ticareti –ki Liverpool köle ticareti ile beslenip gelişmişti–.”

İlk birikimin biçimleri değerlendirildiğinde ortaya çıkan belirgin ton, feodal mülkiyet ile klan mülkiyetinin gaspçı ve insafsız bir terörle modern özel mülkiyete dönüştürülmesiydi. Çeşitli yöntemlerle mülksüzleştirilen geniş kitlelerin ortaya çıkmasına yol açan ilk birikimin bir diğer belirgin tonu ise, ulusal üretim ve geçim araçlarının sermayeleştirilmesi ve özellikle toprağın sermayenin parçası haline getirilmesi, sermayeye dönüştürülmesiydi. Her şeyin sermayenin parçası haline getirilmesi hikâyesi olan ilk birikimin ayırt edici özellikleri kan dökücü şiddet, yasa ve yönetmelikler olarak ortaya çıkmaktadır. Liberalizm tarafından masalsı bir lezzette anlatılmaya çalışılan bu dönüşüm sürecinin tarihi ele geçirmenin, köleleştirmenin, soymanın, öldürmenin, kısacası “zor”un büyük rol oynadığı bir tarihtir (Marx, 2010). Marx (2010: 689), ilk birikim süreçlerinin gelişmekte olan kapitalist sınıfın ilerlemesine aracılık eden köklü değişimler olduğunu ifade eder ve büyük insan kitlelerinin geçim araçlarından birdenbire ve zorla koparılmasını, özgür ve korunmasız proleterler olarak emek piyasasına fırlatıldığı anların, tarihin çığır açıcı anları olduğunu belirtir. Marx’a göre kır üreticisinin, köylünün topraktan yoksun bırakılması bütün sürecin temelini oluşturur.

Marx’ın ilk birikim teorisinin izlerine bakıldığında, ilk birikimin yöntem ve sonuçlarının çok yönlü bir ilişkiler ağı içerisinde konumlandırıldığını söylemek mümkündür. Günümüz politikalarını açıklayıcı bir kavramsal çerçeve olarak sıklıkla kullanılan ilk birikim kavramı incelendiğinde, çok geniş bir kavramlar bütünüyle ilişkili olduğunu görebiliriz. Tarımsal yapıların çözülmesi, iç pazarın yaratılması,

sermaye birikimi, insan çevre ilişkileri, emperyalizm ve sömürgecilik, kamusal borçlanma, devlet ve devletin tekelinde bulunan şiddetin kullanılması, proleterleşen geniş kitlelerin ortaya çıkışı, üretim araçlarından koparılan bu geniş kitleler bir çırpıda sayılabilecek kavramlardır.

İlk sermaye birikimi süreçleri, geçim ve üretimin toplumsal araçlarının sermayeye ve üreticilerin ücretli emekçilere dönüştüğü ikili bir süreçtir ve bu süreçte servet kolayca kazanılmaktadır.

İlk birikim süreçleri, az sayıda kişinin elinde toplanmış inanılmaz büyüklükte servetlerin ortaya çıkmasını sağlarken, diğer taraftan üreticileri üretim araçlarından kopararak, onları emekçi kitlelere dönüştürür. Read'e (2013: 51, 2014: 258) göre ilk birikim, yalnızca bir olayın değil, başka iktisadi ve toplumsal ilişkileri yıkıp sermaye açısından üretken kılmak için gerekli olan mülksüzleştirme ve yasama sürecinin de adıdır.

Marx (2010: 720), sömürgelerin kıyı ticareti, adalar arası ticaret ve bölgenin iç ticaretini elinde tutan –içerisinde valilerin de yer aldığı– yüksek dereceli memurlarının imtiyazlar sonucu edindikleri büyük serveti, bir kuruş bile yatırmaksızın başlayıp devam eden ilk birikim olarak tanımlar. Talihsiz Hinduların keyfi yöntemlerle soyulmalarına yol açan bu imtiyazlı ticareti, bir günde yerden mantar bitercesine büyük servetler ortaya çıkartan bir süreç olarak tanımlar.

Kapital'de Marx (2010: 687), ilk birikimin “üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey” olmadığını söyler ve bunun bir "ilk" süreç olarak görünmesi, sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmasından ileri geldiğini ekler.

Temel sorun, daha önce sermaye olarak tanımlanmamış bütün alanların sermayenin parçası haline getirilmesi düşüncesinin dinamiğindedir. Doğanın kapitalist üretim biçimi içerisinde sınırsızca kullanıma açık bir üretim faktörü olarak görülmesidir. Yaşadığımız sorunların kaynağı, hem emeğin sömürsü hem de doğanın sömürsünün ikili bir biçimde sermayenin sınırsız egemenliğine kurban edilmesidir.

Hangi ülkede ve hangi tarihsel koşullarda gerçekleşmiş olursa olsun ilk birikimi ilk birikim yapan temel özelliklerin saptanması önemlidir. Bir kuruş bile yatırmaksızın bir günde büyük servetlerin ortaya çıkması ve toplumsal zenginliğin transferi ve şeylerin sermayenin parçası haline gelmesi, ilk birikimin en belirleyici özellikleridir. O halde ilk birikim süreçlerinin genel hareket yasalarının zorla el koyma, toprakta ortak kullanım haklarının ve çeşitli mülkiyet hakkı biçimlerinin (ortak, kolektif, devlet mülkiyeti vb) zor ve devletin çıkardığı yasal düzenlemelerle kişiye özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi olarak tanımlayabiliriz.

Beyres (2007: 144), kapitalist birikimin kökeni olarak ilk birikimin, başta toprak olmak üzere, varlıkların piyasa dışı araçlarla ve genellikle devletin rıza göstermesi ya da aracılığıyla, kapitalist olmayan sınıflardan, potansiyel olarak kapitalist olanlara devredilmesi olarak tanımlanabileceğini söyler. Bu devir, ister hırsızlık, ister yasal yollarla tahliye ettirme, isterse itibari fiyattan satın alma yoluyla olsun “force majeure” (Fransızca; “zorlayıcı nedenlerle”) gerçekleştirildiğini belirtir.

Özügürlü (2014: 62) ilk birikimin, sürekliliği olan bir sermaye stratejisi olduğunu ve birikimin ekonomi dışı zor boyutlarını oluşturduğunu belirtir. En genelde doğrudan üreticilerin kendine yeterli ya da kendi tedariklerine dayalı yaşam alanı ve pratiklerinden olduğu kadar, kolektif ya da kamusal nitelikte olup kapitalist

hareket yasalarına şu veya bu ölçüde tabi olmayan toplumsal varlıklardan kopartılmalarını da ifade ettiğini vurgular. Özüğurlu bir kapatma ve ayırma eylemi olarak ilk birikimin ormanda bir pala, kentte bir buldozer gibi işlediğini ve sermaye birikiminin yayılmacı genişlemesinin yolunu açtığını belirtir.

İlk birikim, daha önce sermaye olarak değeriendirilmemiş her alanın, sermaye haline gelerek özel mülkiyet haline dönüştürülmesidir. Sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile ulusal devletin sosyal boyutunun geriletilmesi, kamusal mal ve hizmetlerin tasfiyesi, özelleştirmelerle hem müşterek hem de kamusal alanların özel mülkiyete devri, bu yolla servet transferi gibi politikaları ilk birikim kavramsal çerçevesiyle açıklamak olanaklı gözükmektedir.

Zenginliğin, servetin bir kaynağı da ele geçirilen topraklardır. Siyasal iktisadın bu tarih öncesi ve çözümsüz gibi görünen sorusuna, kapitalist birikimi önceleyen bir birikimin nasıl ortaya çıktığı sorusuna verilen yanıt “ilk birikim” kavramıdır. İlk birikim, sermayenin tarihsel oluşumunun koşullarını açıklamaktadır. Bunu açıklarken de, başka mekânlara ve üretim tarzlarına genişlemesini kapsamaktadır.

Kapitalistler, tüm doğal ve toplumsal ilişkileri bir süreç olarak sermaye birikimi için kullanırlar. Sermaye, kapitalizmin dayattığı piyasa toplumu modeli ve onun tüm siyasi ve hukuki dışavurumları ile kârlarını maksimize etme hedeflerini tüm diğer hedeflerin üzerinde ve ötesinde görür. Sermaye birikimi, sermayenin kendini yeniden üretebilmesi için gerekli bir temel amaç haline gelir. Rekabetin harekete geçirdiği birikim dürtüsü, kapitalizmin merkezî dinamiğini oluşturur.

Kapitalist üretim ilişkisinin egemen olduğu bir ekonomide, sermaye birikimi yapısal bir özellik haline geldiğinde kapitalist birikimden söz edebiliriz. Sermaye birikiminin devamlılığının sağlanması, kapitalistlerin en temel kaygısıdır ve kapitalistleri motive eden başlıca itici güç sermaye birikimidir. Bu itici güç sayesinde sermaye sınıfı kendini giderek artan bir biçimde yeniden üretecektir. Sermayenin acımasız ve sınır tanımaz karakteri düşünüldüğünde ise bu sürecin durmasını, sermayenin toplumsal olan her şey üzerinde yarattığı tahribatın ortadan kalkmasını beklemek mümkün olmamaktadır.

Feodalizmin bitişı ve kapitalizmin ortaya çıkışı ile şekillenen sistem, sermayenin egemenliğindedir ve sermaye tahakküm edebilmek için biriktirmek ve daha fazla biriktirmek ve bu uğurda her alanı sermayenin lehine sermayeye açmak, sermayeleştirmek zorundadır.

Philip Roscoe (2015: 40-41), Sanayi Devrimi öncesi Avrupa ve başka daha birçok toplumdaki üretim ve ticaretle ilgili uygulamaların, çağdaş Batılı ekonomik (endüstriyel kapitalizm) düzenlemelere pek uygun olmadığını belirtir. Roscoe, ekonomide meydana gelen bu değişimlerin, Avrupa'ya ve özellikle İngiltere'ye 19. Yüzyılın ortasında birkaç yıllık süreçte yayıldığını ve büyük ekonomi tarihçisi Karl Polanyi'nin buna bildiğimiz şekliyle, ekonomiyi olağandışı sosyal değişimlerin sonucu bir "büyük dönüşümün" eseri olarak tanımladığını vurgular. Roscoe, Polanyi'den devamla bu büyük dönüşümün sivil toplumun kasıtlı olarak yeniden şekillendirilmesi olduğu söyler. Ve özünde ortak arazilerin özel mülk durumuna getirilerek, büyük oranda kendine yetebilen köy toplumlarına bağlı ailelerin yerinden edilmesi bu dönüşümün birer parçasıdır. Roscoe yine Polanyi'ye dayanarak, yoksullara yardımın kaldırılması, sermaye ve toprak üzerinde katı mülkiyet

haklarının oluşturulması ve beraberinde Sanayi Devrimi'nin teknolojik ve organizasyonel yenilikleri ve kırsal kesimde yaşayan köylüyü, endüstriyel işgücü kaynağı haline dönüştürmek için, bütün bir tarım topluluğunun yerinden edilip açlıkla yüzleştirilmesinin büyük dönüşümü olarak tanımlar. İşgücünün ortaya çıkışının ilk birikim süreçlerinin kasıtsız bir sonuç olarak tanımlayan Jason Read'den farklı olarak Roscoe, kapitalizmin ortaya çıkışını kasten yapılmış hukuki yeniliklerin bir sonucu olarak tanımlar. Ancak şu olgu net bir biçimde ortaya çıkmaktadır; ortaklaşma, beraber iş yapma, barışçıl yöntemlerle beraber çalışma pratiklerinin yok edilmesi, birçok türde ortaklaşmaların ve kırsalda ortak mülkiyet biçimlerinin ortadan kaldırılması, özel mülkiyetin hukuksal olarak tanımlanması kapitalist bir toplum yaratmak için gerekli toplumsal dönüşümün sağlanması açısından kaçınılmazdır.

John Bellamy Foster (2009: 235), klasik vaka olarak İngiltere'yi örnek alan Marx'ın çalışmasında, ilk birikimin üç görünümüne sahip olduğunu ifade eder. İlk olarak toprak çitlemeleriyle köylülerin topraklarından uzaklaştırılması ve ortak haklar gibi gelenekleri içeren toplumsal kuralları yürürlükten kaldırma, böylelikle köylülerin üretim araçları üzerinde kontrolleri ve erişimlerinin ortadan kaldırılmasıdır. İkinci olarak, bu yollarla yoksullaştırılmış topraksız emekçilerin ortaya çıkışı ki, bu emekçiler kapitalizm koşullarında ücretli işçi olmaları ve şehirlere sürülerek buralarda bir endüstri proletaryası olarak ortaya çıkmalarıdır. Üçüncü olarak ise, üretim araçları olarak zenginliğin çok büyük miktarda yoğunlaşması ve merkezileşmesi (başlangıçta toprağın kontrolü aracılığıyla) ve gittikçe daha az sayıda kişi tarafından tekelleştirilmesi ve hâlihazırda artığın endüstri merkezlerine akmasıdır.

Read (2013: 51), ilk birikimin hedefinin geniş bir alanı kapsadığını belirtir. Read, ortak olan her şeyin (yakacak odunun toplandığı arazi de olabilir bu, endemik bitkilerin genetik şifresi de) özel mülke dönüştürüldüğü ya da varoluşun üretimini ve yeniden üretimini sağlayan koşulların metaya dönüştüğü (geçimlik sebze yetiştirilen bahçelerden fastfood'a geçiş) her noktada, ilk birikimin gerçekleştiği söylenebilir demektedir.

Glassman (2014: 168), ilk birikimi toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye dönüştüren tarihsel bir süreç olarak tanımlar ve bu süreçlerin kullandığı araçların çeşitli olduğunu belirtir. Glassman'a göre bireysel şiddet olayları vasıtasıyla, ortak mülkiyete zorla el koymayı ve neticede toprak beylerinin halka ait toprakları, kendi kendilerine hediye etmelerini sağlayan müştereklerin çitlenmesine yönelik yasalar vasıtasıyla yağmanın parlamenter biçimini içerir. Zor ve yasa ilk birikimin iki temel izleğidir. Read'ın (2014: 259) ifadesiyle birikim ve biriktirme hakkı şiddet ve yasanın iç içe geçişliliği ile eş zamanlıdır.

Bugün ilk birikim kavramını herhangi bir üretim biçimi içerisine sıkıştırmadan, kesin bir dönemselleştirme içerisine sokmadan her türlü toplumsallığın, yaşam gereksinimlerinin, yaşam gücünün, yaşama kapasitesinin ortadan kaldırılması, her türlü zorlayıcı yolun kullanılarak şeylerin sermayenin parçası haline getirilmesi, zorunlu bir mülksüzleştirme ve hukuksallaştırma sürecinin adı olarak okuyabiliriz. Werner Bonefeld'in (2014: 77) vurguladığı gibi “mülksüzleştirme, çoğunluğun azınlık tarafından gasp edilmesidir.”

2.3 Harvey ve Mülksüzleştirerek Birikim

Werner Bonefeld (2014: 65), Harvey'in *Yeni Emperyalizm* kitabında, kapitalist birikimin temeli olan ilk birikimi günümüz gelişmelerinin merkezine alarak, birikimin çarklarının yeniden dönmesi için eninde sonunda kriz dönemlerinde tekrarlanması yönünde bir eğilim taşıdığını söyler. Daha önemlisi, mülksüzleşme yoluyla birikimin sadece aşırı birikim krizini aşmak için belirli bir çabayı değil, aslında ilk birikimin, birikimin baskın biçimi haline nasıl geldiğinin hikâyesini anlattığını belirtmektedir.

İlk birikim kavramını kullanarak, aynı doğrultuda yeni bir kavramsallaştırma geliştiren bir diğer düşünür David Harvey'dir. Harvey, Marx'ın izleğini güncel analizlerle geliştiren önemli bir isimdir (Sabuktay, 2014: 53). "Mülksüzleştirerek birikim" ya da "el koyarak birikim", Perrault'un (2013: 1051) ifadesiyle, Harvey'in Marx'ın ilk birikim formülasyonunu güncelleme çabasıdır. Perreault bu kavramın sadece Marx'ın belirttiği gibi "kapitalizmin orijinal günahı" olmadığını, birikim için gerekli olan ve devam eden bir süreç ve tekrar eden aşırı birikim krizlerine bir tepki ve strateji olduğunu ifade eder. Glassman (2014), Harvey'in Marx'ın ilk birikim kavramını uyarlayarak "mülksüzleştirme yoluyla birikim" kavramını kullanmasının, birçok kesim açısından kavrama olan ilgiyi yeniden canlandırdığını belirtir. Harvey'in kullandığı "accumulation by dispossession" kavramı, *Yeni Emperyalizm* kitabının Türkçe çevirisinde "el koyarak birikim" olarak da çevrilmiştir (Harvey, 2004a). Ancak Harvey'in diğer birçok eserinde "accumulation by dispossession"ın Türkçe karşılığı "mülksüzleştirerek birikim" olarak kullanılmıştır (Harvey, 2004, 2012, 2015).

Sermaye birikimi süreçlerine ve kentsel gelişmeye dair çalışmalar yapan David Harvey, belki ilk birikim yerine kullanmak için değil ancak daha kapsayıcı,

tamamlayıcı, bütünleyici olarak “gaspa dayalı birikim pratikleri”, “el koyarak birikim” veya “mülksüzleştirerek birikim” tanımlarını önermektedir.

Harvey (2015: 168), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi’nde*, neoliberalizmin asıl önemli başarısının servet ve gelir yaratmaktan çok bunları yeniden dağıtmak olduğunu, bunu sağlayan ana mekanizmanın da “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramıyla karşılanacağını, bundan kastının da Marx’ın kapitalizmin kuruluşundaki “ilkel” ya da “ilksel” birikim pratiklerinin devam etmesi ve yayılması olduğunu belirtir. Marx’ın zor ve yasa yoluyla iki temel başlıkta tanımladığı ilk birikimin süreçlerinin günümüzde hangi biçimlere büründüğünü Harvey “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramsal çerçevesi içerisinde tanımlar.

Harvey’in de belirttiği gibi mülksüzleştirerek birikim kavramı Marx’ın ilk birikim kavramı temel alınarak ortaya çıkarılmıştır. Ancak genişleyen sermaye birikimi bağlamında, mülksüzleştirme ve birikimin sosyal ve ekonomik yapısının bir paranın iki yüzü olarak değerlendiren ve mülksüzleştirerek birikimin kavramının bu ikili yapısını sentezleme becerisiyle daha kesin bir terminoloji olarak değerlendiren görüşler de vardır (Batou, 2015: 17-18).

Harvey, bu gaspa dayalı birikim pratiklerinin kapitalizmin özünü oluşturduğunu ve kaynağının Marx’ın “ilk birikim” kavramı olduğunu özellikle vurgulamaktadır.

Harvey Marx’ın ilk birikim kuramının geniş kapsamlı bir süreçler bütünü ortaya koyduğunu ve şiddet kullanma ve meşru olana karar verme tekeli elinde bulunduran devletin bu süreçleri desteklediğini belirtir. Harvey (2004a; 120-121), bu süreçleri şu şekilde başlıklandırır:

“Toprağın metalaştırılması ve özelleştirilmesi, köylülerin zorla topraklarından çıkarılması, çeşitli mülkiyet haklarının (müşterek, kolektif ve devlet mülkiyeti) münhasıran özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi, ortak varlıklardan faydalanma haklarının bastırılması, avama tanınan hakların daraltılması, emek gücünün metalaştırılması ve alternatif (yerli) üretim ve tüketim biçimlerinin baskı altına alınması, varlıkların (doğal kaynaklar da dâhil olmak üzere) sömürgeci, yeni-sömürgeci ve emperyal yöntemlerle talan edilmesi (varlık gaspı süreçleri), mübadele ve vergilendirmenin parasallaşması, köle ticareti, ilkel birikimin radikal araçları olarak tefecilik, ulusal borç ve nihayetinde içlerinde en yıkıcı olanı yeni kredi sisteminin mülksüzleştirme yoluyla birikimde temel bir araç olması yaygınlaşması.”

Harvey (2015: 168), mülksüzleştirerek birikimin Marx’ın ilk birikiminden farklı olarak ortaya çıkan bütünüyle yeni mekanizmalarını şu şekilde tanımlar:

“DTÖ müzakerelerinde fikri mülkiyet haklarına yapılan vurgu (TRIPS anlaşması –trade-related intellectual property rights–), genetik materyalin, dölleme plazmasının ve buna benzer diğer ürünlerin patent ve lisans haklarının, bunların gelişiminde önemli rol oynamış halklara karşı artık bir silah olarak kullanılabileceğine işaret etmektedir. Biyolojik korsanlık salgın gibi her yere yayılmakta ve dünyanın genetik kaynakları birkaç büyük tıp şirketinin çıkarına yağma edilmektedir. Küremizin ortak çevresel kaynaklarının (toprak, hava, su) hızla tüketilmesi ve sermaye yoğun tarımsal üretim tekniklerinin neden olduğu çevresel bozulmalar, doğanın toptan metalaştırılmasına yol açmıştır. Kültürel formların, tarihlerin ve fikrî yaratıcılığın metalaştırılması toptan el koymaları gerektirmektedir (müzik endüstrisi kültür ve yaratıcılığın sömürülmesinde önde gelmektedir). Şimdiye kadar kamu hizmeti gören varlıkların şirketleşmesi ve özelleştirilmesi (örneğin üniversiteler), her türden kamu hizmetinin (su, elektrik, telefon vs) özelleştirilmesi

akımının dünyayı sarması, ‘ortak mülkiyetin’ yeni bir ‘çevrelenme’ akımına maruz kaldığının göstergesidir. Çevrenin bozulmasını engellemeye ve emeğin korunmasına yönelik düzenleyici kurallar tek tek yok edilmiş ve bu da kimi hakların yitirilmesine yol açmıştır. Yıllar boyu verilen sert sınıf mücadeleleriyle edinilmiş ortak mülkiyet haklarının (emeklilik aylığı hakkı, refah hakkı, sağlık güvencesi hakkı) özel alana geçmesi, neoliberal gerçeklik adına izlenen en berbat el koyma politikalarından biri olmuştur.”

Müştereklerin geniş tanımı, beraberinde, ilk birikim mekanizmalarının içerisinde daha fazla sürecin ve kavramın ele alınması sonucunu doğurmuştur.

Marx *Kapital*’de ilk sermayenin tarih öncesi olarak ilk birikim süreçlerini tanımlarken bu süreçlerin karakteristiğinin hem devlet hem de ortak toprakların sistematik bir biçimde yağmalanması olduğunu belirtir. Bu yağmanın araçları zor ve ortak toprakların çevrilmesi için çıkan yasa tasarıları ile yağmanın parlamenter biçimidir. Kır üreticisinin, köylünün topraktan yoksun bırakılması bütün sürecin temelini oluşturur ve kapitalist sistemin muhtaç olduğu kitleler işçi haline getirilir ve emek araçları sermayeye dönüştürülür (Marx, 2010).

Özuğurlu’nun (2014: 48) bu süreçlerin sürekliliğini ortaya atanlar ile Marx arasında temel farklılaşma noktasının çözümleme düzeyi olduğunu belirtmesi noktasına burada değinmek gerekir. Harvey kavramı Marx’dan alarak Marx’ın tanımladığı biçimden farklı süreçleri de “mülksüzleştirerek birikim” kavramı içerisine sokmuştur. İşte Özuğurlu bu farklılaşmanın kavramın çözümleme düzeyi ile ilgili olduğunu belirtir. Özuğurlu’ya göre Marx, sermayenin genişleyen yeniden üretimi çözümlemesindeki soyutlama düzeyinden farklı olarak ilk birikimi tarihsel düzlemde incelemiştir. Özuğurlu (2014: 48-49), kavrama çağdaş katkıların ilk birikimi tarihsel değil, tam da Marx’ın sermayenin genişleyen yeniden üretimi

kavramlaştırmasındaki soyutlama düzeyinde ele alma çabası içinde olduklarını, kavramın soyutlama düzeyi yükseldikçe kapsamının genişlemesi de kaçınılmaz olduğunu belirtir. Son olarak Özügurlu (2014: 51) şunu belirtir:

“Eğer ilk birikimin en soyut tanımı servetin sermayeleşerek özel ellerde toplanması ise ulusal devletin sosyal boyutunun geriletilmesi, kamusal mal ve hizmetlerin tasfiyesi gibi süreçleri ilk birikimle açıklamak olasıdır. Zira burada da kamusal servet sermayeleşerek özel ellerde toplulaşmaktadır. Üstelik kullanılan yöntemler, “kilise ve devlet mallarının” 18. ve 19. yüzyıldaki yağmasında kullanılan yöntemlerden daha az hileli değildir.”

Paul Zarembka'nın (2002: 8) da kavramın bu şekilde genişletilmesi yönünde bir eleştirisi vardır. Zarembka, kavramın genişletilmesinin ve üretim araçlarından ayırmanın ve çitlemelerin sermaye birikimi içerisinde görülmesinin Marksist bakışa yeni pencereler açtığını ancak buna karşılık ekonomi dışı faktörleri ön plana çıkardığını ve kapitalizmin ekonomist anlayışını imkânsız hale getirdiğini vurgular.

“Piyasanın sessiz baskısından uzaklaşılması” Marx'ın 'hâlâ el koymak için bırakılmış bir şeyleri olan doğrudan üreticilerin son kalıntılarını kamulaştırmak' notuna Perelman'ın getirdiği yorumdur. Burada Perelman (2000: 31) bu notun Marx'ın ilk birikimin devam eden niteliğini fark etmesi açısından önemli olduğunu belirtir. Ancak Perelman Marx'ın piyasanın "sessiz baskısını" vurgulamak için önemini bastırmak istediğini iddia eder. DeAngelis (2014: 102-103) de Perelman'ın Marx'ın ilk birikim kavramının politik ve stratejik öneminden çok teorik tarafına vurgu yapılmasını istediğini, ilk birikim kavramına aşırı vurgunun okuyucuyu “piyasanın sessiz baskısından” uzaklaştırabileceği eleştirisini burada not etmeliyiz. DeAngelis (2014: 103), Marx'ın vurgulamayı amaçladığı temel savın, piyasa güçlerinin, emek ve üretim araçları arasındaki ayrılmayı gerçekleştirecek olan

disipline edici bir araç olarak, ilk birikimin yerini aldığı durumlardaki işlevi olduğunu belirtir. Belki burada ilk birikim ve buradan türeyen mülksüzleştirerek birikim kavramsallaştırmalarının genişleyen anlamının kapitalist piyasa ekonomisinin baskı, sömürü ve ayırma mekanizmalarının önemini ortadan kaldıracabileceği kaygısını Marx'ın da taşıdığı eleştirisini not etmeliyiz.

Harvey, mülksüzleştirme yoluyla birikim politikalarının dört ana özellik barındırdığını belirtir. Özelleştirme ve metalaştırma, finansallaşma, kriz yönetimi ve manipülasyonu, devlet eliyle yeniden dağıtım (Harvey, 2015: 169-172).

Marksist terminolojinin içerisinde önemli bir yer tutan ve son zamanlarda birçok açıdan farklı çalışmaların içerisinde değerlendirilen “ilk birikim” kavramı ya da Harvey'in sınıf iktidarının pekiştirildiği süreçler olarak günümüzde daha yoğun bir biçimde ortaya çıkan toprağa ve geçim araçlarına ulaşma hakkının gasp edilmesinden emeklilik haklarının gasp edilmesine kadar çeşitli süreçleri tanımlamak için “ilk” veya “ilkel” demenin biraz tuhaf kaçacağını söyleyerek “mülksüzleştirme yoluyla birikim” adını verdiği süreçler, proleterleşme süreçleri, emperyalizm tartışmaları, kentleşme meseleleri, cinsiyetçilik vb ve elbette müşterek alanların sermayeleştirilmesi, müşterek, kolektif, kamusal mülkiyetin özel mülkiyete ve sermayeye dönüştürülmesi tartışmalarının temel açıklayıcı kavramı olarak önemli bir yer tutmaktadır. Harvey'e göre ilk birikim ve kendi kavramsallaştırmasıyla mülksüzleştirerek birikim süreçleri sömürgeciliğin ve emperyalizmin taktiklerinde geri kalmış bölgelerde ve aynı zamanda emeklilik haklarının gaspı gibi politikalarla gelişmiş kapitalist ülkelerde de görülmektedir. Mülksüzleştirme yoluyla birikim küresel sistem boyunca genişleyip derinleşmektedir.

Harvey (2012: 327), biyo-korsanlık ve genetik materyalleri ve kodları patentlenmesi, kapitalist müteahhitlere alan açmak için istimtak hakkının kullanılması, New York ve Londra'da mutenalaştırma ve evsizleştirme, ABD'de kredi sisteminin aile çiftliklerinin zorla boşaltıp sınai tarıma açılması gibi uygulamaların işyerinde artık değer üretmek için canlı emeğin sömürülmesiyle doğrudan ilgili olmadığını belirtir. Harvey de Rosa Luxemburg'un iki farklı süreç arasında "organik ilişki", ortaklıklar ve birbirini tamamlayan yönler vurguladığını ifade eder.

Marx, Avrupa ve özellikle İngiltere'nin tarihine bakarak ve Harvey'de Marx'a ve yaşadığımız yüzyılı inceleyerek kendi tarihsel zaman dilimleri içerisinde ilk birikim ve mülksüzleştirme yoluyla birikimin kavramsal çerçevelerini geliştirmişlerdir.

Bu iki bakış tarihsel zaman dilimleri içerisinde farklılıklar kadar benzerlikleri de barındırdığını göstermektedir. Toprakta ortak kullanım haklarının ve çeşitli mülkiyet hakkı biçimlerinin (müşterek, kolektif, kamusal vb) zor ve devletin çıkardığı yasal düzenlemelerle kişiye özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi ilk birikim süreçlerinin tarihsel ve güncel olarak en tipik ve belirleyici özellikleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sermayenin ortaya çıkışının tarih öncesi koşullarını ortaya çıkardığı gibi bugün de genişlemiş anlamda mülksüzleştirme ve birikim iki sürecin kaynaşması olarak ortaya çıkmaktadır.

İster "ilk birikim" ister "gaspa dayalı birikim", "el koyarak birikim" isterse "mülksüzleştirerek birikim" denilsin bütün bu süreçler benzer bir işlevi görmekte, tarih öncesinde sermaye olarak değerlendirilmeyen her şeyin sermaye haline gelmesi

ve büyük miktarlarda sermayenin az sayıda kişinin zor yöntemleride kullanılarak ele geçirilmesi süreçlerini ifade etmektedir.

Marx'ın kapitalist üretim ve birikimin ilişki ve süreçlerinin tam gelişmesi için bir tarihsel ön koşul olarak değerlendirdiği ilk birikim ve Harvey'in ilk birikimi güncelleyen mülksüzleştirerek birikim teorik çerçevesi, günümüz gelişmelerini anlamlandırmamız açısından önemli bir kavram olarak geçerliliğini korumaktadır.

2.4 İlk Birikimin Sürekliliği

İlk birikim veya mülksüzleştirerek birikim, toplumdan alınan, ele geçirilen bütün ortak değerlerin, servetin sermayeleştirilmesidir, özel mülkiyet haline getirilmesi, toplumsal olanın kapatılmasıdır. Kapitalizmin kurucu öncülü olarak mülksüzleşmiş bir işçi sınıfının ve diğer taraftan gelişmiş sermayenin varlığı gerekmektedir. Kapitalizmin tarih öncesi koşullarında bunu sağlayan ilk birikim süreçleridir. Kapitalist üretim ilişkilerinin kurulmasından sonra günümüzde halen daha önce sermayeye, servete ve zenginliğe dönüştürülmemiş alanların dönüştürülmesine olan ihtiyaç azalmamıştır. İlk birikim süreçleri gelişen kapitalist ilişkiler içerisinde yerini tamamen genişleyen yeniden üretime terk etmemiş, hem genişleyen yeniden üretim hem de ilk birikim süreçleri bir arada devam etmiştir.

İlk birikim kavramını bir uyumlu, çatışmasız ve devletin zorunun rol oynamadığı bir masal olarak anlatan Adam Smith de dâhil olmak üzere, müşterek mekânların ve genel olarak toplumsal hayatın ilk birikim süreçleriyle dönüşümünün yöntemlerinin ve devletin bu alanları özel mülkiyete dönüştürmekte üstlendiği özel rolün kapitalizmin günümüz koşullarında da sürüp sürmediği temel sorusunu daha ayrıntılı bir yanıtı gerektirmektedir.

Dünyanın birçok yerinde ve ülkemizde, sermayenin açgözlü bir biçimde sürdürdüğü birikim güdüsü, klasik kapitalist birikim modelleri ile tanımlanamayacak öğeleri barındırmaktadır. Bu birikim süreçleri, içerisinde şiddet, zor ve her türden zorlayıcı yöntemin kullanımıyla, insanların topraklarından edildiği, mülksüzleştirildiği, topraklarının maden sahaları ve inşaat tarlalarına çevrildiği, sularının gasp edildiği birçok olayı barındırmaktadır.

Bütün bu mülksüzleştirme pratiklerini açıklamak için, tarihin bir döneminde gerçekleştiği belirlenen, tanımlanan ve yeniden merkeze alarak sermayenin birikim dinamiklerini tanımlamak için tekrar kullanmaya başladığımız ilk birikim kavramını günümüz birikim analizleri içine sokmamız ve şu temel soruyu sormamız gerekiyor; *“İlk birikim tarihsel bir faktör olarak ömrünü tamamlamış, görevini yerine getirmiş ve ortadan kalkmış mıdır?”*

Harvey’in (2012: 309) daha sonra döneceğini söyleyerek formüle ettiği biçimiyle ifade edecek olursak, “kapitalizm ilk birikimi yaşadktan sonra, tarihöncesi sona erip olgun kapitalist toplum belirdikten sonra, Marx’ın burada anlattığı vahşi süreçler önemsizleşmiş ve kapitalizmin işleyişi için lüzumunu yitirmiş midir ?”

Marx’ın sermaye sahiplerinin elinde bulunan kapitalist üretim sürecinin başlaması için gerekli ilk sermayenin varlığını açıklamak için kavramsallaştırdığı ilk birikim kavramına, günümüzde benzer süreçlerin geçerliliğini anlamlandırmak için bu dinamik kavrama yeniden başvurmamız gerekmektedir.

Feodal düzenin yıkılarak kapitalist üretim ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla kapitalist birikim modeli geriye kalan temel ve biricik birikim modeli olarak değerlendirilmektedir. Bu da şu şekilde yorumlanabilir; kapitalist birikim

modellerinin ortaya çıkmasıyla kapitalizm öncesi üretim ilişkileri ve birikim süreçleri ortadan kalkmıştır. Yalçın Küçük (2006: 14), bu bağlamda Marx'ın ilk birikimi arızî olarak gördüğünü belirtir.

Read (2013: 50), kapitalizmin durağan bir üretim biçimi olmadığını; aksine kapitalizmin iç çelişmeleri onun olmazsa olmaz ilkesi olan artı-değer üretimi ve sermayenin değerlenme tutkusu, sermayeyi sürekli bir biçimde üretici güçleri geliştirmeye ve derinleştirmeye zorladığını belirtir. Kapitalizm, üretici güçleri geliştirmeye zorlarken bir taraftan da kapitalistler daha kârlı yeni birikim alanları aramaktadırlar. İlk birikimin koşullarının tarihsel bir dönemselleştirme içerisinde nerede ve hangi üretim koşulları içerisinde konumlandırılacağı ilk birikim dinamiklerinin sürekliliğinin ortaya konulması açısından belirsiz olmaktan çıkarılması gereken bir sorunsaldır. Read'e göre çözülüşü, bu koşullara yer açan feodal üretim tarzına dâhil edilebilecekleri gibi, doğuşuna yol açtıkları kapitalist üretim tarzı içinde de konumlandırılmaları mümkün olduğunu belirtir.

İlk birikim kavramının tanımlandığı tarihsel andan itibaren sermayenin toplumsal ve kamusal alanları ele geçirmesine benzer süreçler, bugün de, bir günde yerden mantar bitercesine servet ve zenginlik elde etme yolları olarak devam etmektedir. Kolayca kazanılan servetler öyle biçimlerde karşımıza çıkmaktadır ki, Marx'ın ifadesiyle, neredeyse simyacılar daha akıllıca hareket ederek altını yoktan yaratmaktadırlar.

Kapitalist sistem içerisinde kapitalist birikim yanında ilk birikimin devamlılığı ve sürekliliğine yapılan vurgu birçok çalışmada dile getirilmektedir (Perelman 2014; Harvey 2012; 2015; Curtis 2015; Heinrich 2012; Bonefeld 2002;

Ezquerra, 2014; Rosdolski 2008, Luxemburg 2004; Boratav 2015; Read 2013; 2014, Batou 2015; Sabuktay, 2014; Glassman, 2014; De Angelis, 2014; Amin, 2014; Gibson, 2010, Özügurlu, 2014; Küçük, 2006a, 2006, Perreault, 2013).

İlk birikim tarihsel bir süreçti ve sermayenin üretim tarzının tarih öncesi aşamasını oluşturuyordu. İlk birikim kavramı üzerine yürütülen en uzun soluklu ve can alıcı tartışma, ilk birikim süreçlerinin feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında görülen, gerçekleşen ve kapitalizme geçildikten sonra ortadan kalkan bir süreç olup olmadığıydı.

Şüphesiz bir biçimde Marx'ın teorilerini açıklamaya çalıştığı tarihsel zaman dilimi, Kuzeybatı Avrupa (bugün Benelüks ülkeleri, Belçika, Hollanda, Lüksemburg) ile birlikte Fransa, Almanya ve İngiltere'nin tarihi olmaya devam etmektedir (Desai, 2011: 78). Marx'ın teorilerinin tarihsel arka planı bu coğrafya olmakla beraber, ilk birikim kavramını geliştirirken baktığı örnek coğrafya özellikle İngiltere'dir.

Marx (2010: 689), mülksüzleşmenin tarihinin farklı ülkelerde farklı renklere büründüğünü, farklı aşamaları, farklı sıralarla ve farklı tarihsel dönemlerde geçirdiklerini ancak bunun klasik biçimine sahip olduğu tek yerin İngiltere olduğunu ve bu yüzden İngiltere'nin örnek alındığını belirtir.

Bu tarihsel bakışla beraber Marx'ın olgunlaştırdığı, kavramsallaştırdığı ve yeniden tanımladığı kavramla ilgili bugünü aydınlatacak ipuçları ve süreklilikleri, farklı tarihsel dönemlerde, farklı renk ve farklı ülkelerde bulmamız mümkündür.

Harvey (2012a: 68) ilk birikimin sanayi kapitalizminin Britanya'da 18. yüzyılın sonunda yükselişiyle birlikte sona ermediğini savunur. Sürecin sona ermediğini belirten Harvey, aynı zamanda Marx'ın ilk birikim sürecini aşırı dramatik

ve aşırı basitleştirilmiş ancak özünde doğru olduğu yadsınamaz bir biçimde anlattığını belirtir.

Desai'nin ironik bir biçimde dile getirdiği “1917 Ekim Devrimi ile başlatılmış olan sosyalist deneyimin ölümünün, Karl Marx'ı üzmeyeceği, aksine sevindireceği” iddiası ve Harvey'in sermayenin çelişkilerinin günlük hayatımızın kalitesini yükselten yeniliklerin tohumlarını saçtığı, sermayenin çelişkilerinin kriz şeklinde patlamasıyla “yaratıcı yıkım” momentleri üreteceği tezi kapitalizme olan inancın, eleştirileri ve yarattığı eşitsizlikleri korumakla beraber taze tutulması ve kapitalizmin henüz bütün gelişme kapasite ve aşamalarını tüketmeden sona ermeyeceği şeklinde yorumlamak doğru olur. Glassman'ın (2014: 170) Marx'ın ilk birikim yorumunda Marx'ın uyguladığı şiddet ve ikiyüzlülüğü nedeniyle nefret uyandırır da, ilk birikimin tam bir insani gelişmeye doğru zorunlu bir adım olarak değerlendirdiğini söyler.

Buradan kapitalizmin her daim kendini yeniden üretme ve geliştirme kapasitesi olduğu değerlendirilmesini yapabiliriz. Ancak buna rağmen değişen ve gelişen birikim modellerini, üretim biçimlerini değiştiren kapitalizm ilk birikim süreçleriyle yeniden başa dönmekten ve bu süreçlere yeniden ve yeniden başvurmadan da geri duramamaktadır.

Jason Read (2014: 270), ilk birikimin vahşi şiddeti yoluyla ortaya koyduğu gerçeğin, kapitalist üretim tarzının sadece bir piyasa ya da bir ekonomiye eşitlenemeyeceğini ifade eder. Read'e göre bu üretim tarzının kökeni, tutumluluk ve açgözlülük ya da satın almak ve satmak üzerine bir anlatı yoluyla açıklanamaz. Kapitalist üretim tarzının kendini tarihsel olarak ortaya koyabilmesi için, önceden var

olan geçim ekonomilerini ve bunlara denk dŖen yaŖam tarzlarını ortadan kaldırması gerekir. Dolayısıyla ilk birikim, kapitalist üretim tarzının kendi yasallığını, normlarını ve öznellik tarzlarını ürettiği her yerde devam eder. Sermaye ve kapitalist üretim biçimi tam egemenliğini kurmadan ve tüm yaŖamı kendi egemenliğinde bir özel mülkiyet rejimine dnŖtrmeden ilk birikim süreçleri de son bulmayacak ve özgün tarzlarıyla devamlılığını sürdürecektir.

Feodalizmden kapitalizme geiŖ tamamlandıktan sonra ilk birikim süreçleri de tamamlanmıŖ ve bundan sonra sermayenin klasik birikim modeli devreye girmiŖtir önermesi, genel olarak kabul görmektedir. Klasik sömürü mekanizmaları, David Harvey’in ifadesiyle, “Faustu bir ikilemdir” Harvey (2015a: 178) Ŗyle diyor:

“Her kapitalistin ruhunda pusu kurmuŖ olan kiŖisel haz ve yeniden yatırım arasındaki ‘Faustu ikilem’ ancak ve ancak ciddi miktarlarda artı-değer üretimi temellkyle çözülebilir. Çok büyük miktarlarda artı-değerin daima emeğin zararına sermayeye akması zorunludur. Sermayenin yeniden üretiminin tek yolu budur.”

Marx, ilk birikim kavramını, tarihsel bir biçimde sermaye sahiplerinin zenginliğinin kökenlerini isabetli bir biçimde açıklamak için kullanmıŖtır ancak Marx’ın bu ilk birikimin kapitalist birikimin baŖladıęı noktada ortadan kalktığını dŖndę yorumlarına sıkça yol açmaktadır. Harvey (2012a: 256-7) Marx’ın ilk birikimin yıkıma uğrattığı toplumsal biçimlere pek az değer biçtiğini, kapitalizm öncesi toplumsal iliŖkilerin ya da üretim biçimlerinin yeniden tesis edilmesini savunmadığını belirtir.

Marx’ın *Kapital*’i hem ilk birikimin “kapitalizmin tarih öncesi aŖamasını oluŖturduęu” hem de bir koparma ve dnŖtrme sürecinin “artan boyutta yeniden

üretildiği” düşüncesinin bir arada yer aldığı iddia edilir. Marx’a atfedilerek bittiği iddia edilen ilk birikim yöntemlerinin sürekliliğini ilk dile getirenlerden biri ikinci görüşün bir anlamda temel dayanağı da, Rosa Luxemburg’un tespitleridir (Göztepe, 2014: 21). Bonefeld (2014: 67) de, kapitalist yeniden üretimin kalıcı bir unsur olarak ilk birikim anlayışının Rosa Luxemburg’a dayandığını belirtir. Glassman (2014:174) Rosa Luxemburg’un Marx’ın tanımladığı kapitalizmin kriz eğilimlerinin, hammadde sömürsü ve (kapitalist denge için gerekli) artı-değerin yeniden yatırımı nedeniyle kapitalist olmayan bölgelerin devamlı fethedilmesine neden olduğunu öne sürdüğünü ve dolayısıyla ilk birikimin sürekli bir zorunluluk olduğu argümanının geliştirdiğini ve bu düşüncüyü daha ileri taşıdığını belirtir. Harvey, ilk birikimin bir zamanlar yaşandığı ve tamamlandıktan sonra gerçek bir önem arz etmediği fikrinde bir sorun olduğunu ve kapitalizmin tarihsel coğrafyası boyunca ilk birikimin sürekliliğinin ciddiye alınması gerektiğini belirtir. Harvey (2012: 322) Rosa Luxemburg’un da ısrarla iki farklı sömürü biçimine dayandığına vurgu yaparak bir asır önce bu meseleyi gündeme aldığını söyler. Kısaca bu iki sömürü biçim şudur. Birincisi meta piyasası ve artık değer üretildiği fabrika, maden, tarım arazisi ile ilgilidir. İkincisi ise kapitalizm ile kapitalist olmayan üretim tarzları arasındaki, uluslararası alanda kendini göstermeye başlayan ilişkilerle ilgilidir.

Luxemburg, Marx’ın üretim araçlarına el konması ve köylülerin kapitalizmin proletaryası haline dönüştürülmeleri süreçlerini ayrıntılarıyla ele aldığını, bunu *Kapital*’in birinci cildinde özel bir ağırlık vererek açıkladığını ancak bunun ilk birikim çerçevesinde ele alındığını ve Marx için sermayenin sadece doğuşunu, dünyaya ilk kez çıkışını gösteren bu süreçlerin geçici olduğunu düşündüğünü ifade ederek bir açıdan Marx’ın süreçlerin sonlandığı düşüncesini eleştirir.

İlk birikimin sürekliliği konusunda şunu belirtir Luxemburg (2004: 281):

“Yeryüzünde birçok toplumsal örgütlenme meta değişimine girmeye istekli değildir ve bu örgütlenmeler sermayenin ilgilendiği üretim araçlarının satışına izin vermez. Bu üretim güçlerinin hiç kuşku yok ki en önemlisi gizli maden hazineleri, meraları, ormanları ve suyuyla toprak ve bunun yanı sıra ilkel çoban aşiretlerinin hayvanlarıdır.”.

Luxemburg (2004: 277), köylülerin mülksüzleştirilmesinin, kapitalizmin İngiltere ve Avrupa’da üretim araçlarıyla iş gücünü büyük ölçekte sermayeye dönüştürmede kullandığı en önemli silah olduğunu ve sermayenin bu topraklar ve toplumsal örgütlenmeler üzerinde üstünlük sağlamak için her şeyini ortaya koymak zorunda olduğunu ifade. Rosa Luxemburg’un, ilk birikim tartışmaları bir diğer taraftan emperyalizm kuramları içerisinde yer bulur. Özüğurlu (2014: 39) bu bağlantıyı şöyle ifade eder; “sermayenin genişleyen yeniden üretim döngüsü için, pre-kapitalist yapıların kapitalistleştirilmesi zorunludur. Kendine yeterli, geçimlik ekonomiler tahrip edilip, mülksüzleşmiş ve işçileşmiş kadın ve erkek emekçiler yaratılmadan, sermaye birikim döngüsü tamamlanamaz.” Luxemburg da, ilk birikim süreçlerinin bir biçimde birikimin tarihsel ortamı olarak kapitalizm öncesi üretimin yörüngesinde devam ettiğini belirtir.

Ancak yakın zamanda neoliberal dönemde gerçekleşen metalaştırma, iş gücünün vasıfsızlaşması ve değersizleşmesi bağlamında yeniden işçileştirme ve yoksullaştırma ve ortaklaşa paylaşılan varlıkların el değiştirmesi gibi süreçler ile ortaya çıkan gelişmeler ilk birikim konusunda Rosa Luxemburg’un katkılarının da ötesine geçmiştir.

Özügurlu (2014), tıpkı pre-kapitalist yapıların olduğu gibi kamusal alanların da tasfiyesinde devlet zoru, her türlü hile ve hırsızlığın devrede olduğunu, olmaya da devam ettiğini belirtir ve bu koşullarda ilk sermaye birikiminin sürekliliği tezinin formüle edilmiş olmasının son derece anlaşılır olduğunu ifade eder.

Massimo De Angelis (2014: 90) de “*Kapitalist Çitlemenin Sürekli Karakteri*” çalışmasında Marx’ın ilk birikim teorisinin, geleneksel yorumlardan farklı bir biçimde, hem tarihsellik hem de devamlılık iddiasını içerecek biçimde ele alınabileceğini savunmaktadır. De Angelis burada Marx’ın ilk birikimi sadece tarihsel bir önkoşul olarak değil aynı zamanda kapitalist üretim için temel ontolojik koşulu oluşturan süreç olarak gördüğünü belirtir. Burada vurgulamak istenen mesele “üreticilerin ve üretim araçlarının ayrılması hem birikimin hem de ilkel birikimin ortak karakteri olmasıdır. Ve aslında Marx’a göre de ‘asıl birikim’ (accumulation proper), ‘daha yüksek bir güce dönüşen’ ilkel birikimden başka bir şey değildir. Glassman (2014: 177-178) bu temel bağlantıyı, kapitalist üretimin (ilkel birikim olarak adlandırdığımız) ekonomi dışı önkoşulu, modern toplumların içsel ve sürekli bir ögesi ve hareket sahası tüm dünyaya yayılması şeklinde değerlendirmektedir (DeAngelis’den aktaran Glassman).

İlk birikimin süregelen karakteri açısından Harvey’in ortaya koyduğu kavramsal çerçevede de bir devamlılık ve süreklilik vurgusu yer almaktadır. Harvey (2015: 168) “*Neoliberalizmin Kısa Tarihi*” çalışmasında hem neoliberalizmin hem de ortaya koyduğu “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramının ilk birikim ile olan güçlü ilişkisini vurgular. Harvey, neoliberalleşmenin asıl önemli başarısının servet ve gelir yaratmaktan çok, bunları yeniden dağıtmak olduğunu belirtir. Harvey, mülksüzleştirme yoluyla birikim pratiklerinden kastının Marx’ın kapitalizmin

kuruluşundaki “ilk” ya da “ilksel” birikim pratikleri olarak ele aldığı pratiklerin devam etmesi ve yayılması olduğunu vurgular. Harvey (2012: 324-325), Çin ekonomisini köklü bir biçimde değiştiren tarım reformları sonucunda muazzam miktarda emeği ve artık ürünün topraktan koparılması, neredeyse bütün Afrikada doğal kaynakların talanı, Latin Amerika ve Doğu ve Güney Asya’da köylü nüfusun topraksızlaştırılması, Hindistan’da özel ekonomik bölgeler yaratmak için köylü nüfusunun topraklarından atılması gibi örneklerin Marx’ın "ilk birikim" diye tanımladığı sürece tekabül edecek şekilde olduğuna dair bir şüphe duymadığını belirtir. Harvey (2012: 325) kapitalizmin sürekli genişlemesinde şu iki sonuca varır (a) ilk birikime benzer bir şey çağdaş kapitalizmin dinamikleri içinde kanlı canlı varlığını sürdürmektedir ve (b) bunun varlığının sürmesi kapitalizmin ayakta kalması için temel nitelikte olabilmektedir.

Harvey burada hem Marx’ın ortaya koyduğu ilk birikim kavramının kendi ortaya koyduğu “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramının kaynağı olduğunu hem de neoliberal dönemin servetin yeniden dağıtılmasında bir ilk birikime dönüş politikaları içerdiğini ifade eder.

Marx’ın ilk sermayenin nasıl elde edildiği sorusuna verdiği cevap ile günümüz politikaları arasında kurulan paralellikler, sermaye birikiminin ilk birikim pratiklerinin ve kolayca servet elde etme yollarının devamlılığının kaçınılmaz bir biçimde yeniden karşımıza çıktığını ve kapitalizmin tarihinde hiçbir döneminde tamamen ortadan kalkmadığını düşünmemize yol açmaktadır.

Perelman (2006: 146), ilk birikimin kapitalist ekonominin tarih öncesinde kalan değil, devamlılığı olan bir parçası olduğunu şu şekilde ifade eder:

“Nasıl ki, kapitalizm öncesi toplumlar, kapitalist bir toplumun özellikleri olarak düşünebileceğimiz unsurları içerebiliyorsa, kapitalist bir toplumda aynı şekilde kapitalizm öncesi toplumların kalıntıları içerir. Aslında hiçbir toplum başka bütün toplumsal ilişki biçimlerinin silinmesi anlamına gelecek şekilde bütünüyle kapitalist olmamıştır.”

Marx'ın Kapital'inin Oluşumu kitabının yazarı Roman Rosdolski (2008: 300) de, benzer bir yaklaşımla “işçinin üretim araçlarından ayrılması sürecinin bir seferde olup bitmiş bir süreç olarak görülmesi gerektiği sonucu çıkmaz!” demektedir; Rosdolski şöyle devam eder; “Tersine sermaye var olur olmaz, kapitalist üretim biçiminin kendisi de, tarihsel bir tersyüz oluş gerçekleşene kadar, bu ayrımı giderek genişleyen bir ölçekte sürdürecektir ve yeniden üretecek şekilde evrilir”. İlk birikim sürecinin devamlılığını vurgulayan Rosdolski, ayrıca, Marx'ın ilk birikim hakkında yazdığı bölüme sadece tarihsel bir “ara söz” niteliği taşıyan bir bölüm gibi yaklaşılmasını da açıkça yanlış bulmaktadır.

Rosdolski'nin (2008: 301) ilk birikim süreçleri konusundaki yorumu da şu temel gerçeğe vurgu yapar: “Kapitalizmin kendisi ortadan kalkmadığı sürece bu süreçler kendini yeniden üreterek devam edecektir.”

Feodalizmden kapitalizme geçişten sonra sermayenin sömürü mekanizmalarının uğradığı değişiklikte ekonomi dışı zor yöntemlerinin, el koyma yoluyla gerçekleştirdiği birikim yöntemlerinin azalmadığı görülmektedir. Daha önce vurguladığımız gibi kapitalist birikim koşullarının yetersiz olduğu zamanlarda yurt içi ilk birikim zorunlu bir yöntem olarak her zaman sermayenin ve kapitalistlerin başvurmadan kaçınılmadığı bir yöntem olmaktadır.

Ortak, kolektif ya da kamusal tüm topraklar kapitalist bir ekonomik sistemde kaçınılmaz bir biçimde ilk birikimin konusu olacaktır çünkü bu anlamda gerçekleştirilecek bir sermaye birikimini sınırlayacak bir engel yoktur ve sermaye, sınırlandırılmadıkça, el koyma yoluyla birikimi sonuna kadar zorlayacaktır.

Topraklara el konulması nasıl feodal düzenin temel bir politikasıysa, bugün de hem ideolojik araçlarla hem de devletin zor politikalarıyla müştereklere el koymak bir politika aracı ve ilk birikimin devamlılığı ve ortaçağ ve feodal düzendekine veya Marx'ın gözlemlediği gibi İngiltere örneğinde feodalizmden kapitalizme geçiş aşamalarında görülen benzer durumların sürekliliğini ifade etmektedir. İlk birikim, tarihsel tekil bir süreç değildir: kapitalizmin küresel yayılması sırasında, benzer gelişmeler meydana gelmektedir (Wood, 2003).

Linebaugh (2014: 67), ilk birikim kavramına tarihsel ancak katı olmayan bir biçimde yaklaşılması gerektiğini ve ilk birikimin ilkel aşamalarının ötesinde de devam ettiğini ifade eder. İlk birikimin ilkel aşamanın ötesinde devam ettiğini belirten Linebaugh, bu konudaki anlayışımızın 16.yüzyıla sınırlı olmaması gerektiğini, gelişmiş bir kapitalizmin ilk birikimi içerdiğini söyler.

Michael Heinrich (2012: 92-93), *Kapital*'de İngiltere örneğini kullanan Marx'ın sözde ilk birikim süreci adını verdiği bu kanlı ve şiddet dolu süreçlerin devletin aktif yardımıyla herhangi bir şekilde piyasa ile sonuçlandığını gösterdiğini ifade eder ancak bununla beraber ilk birikimin tarihsel bir tekil süreç olmadığını, kapitalizmin küresel yayılması esnasında benzer süreçler meydana geldiğini ifade eder.

Neal Curtis (2015: 101), özel kapatma olarak idiosun yüzyıllar boyunca kapitalist birikimin temel amacı olduğunun altını çizmekte ve insanların çoğunluğunun ortak kaynaklara bağımlı olmayı sürdürdüğü gelişmekte olan ülkelerde bu kaynaklara el konulmasının yıkıcı etkileri olacağını vurgularken, David Harvey'in ilk birikim yerine günümüz için kullanmayı önerdiği "mülksüzleştirme yoluyla birikim" in farklı biçimler aldığını, toprağın ve kaynakların özelleştirilmesi üzerinde gerçekleşen ilkel biçiminin hâlâ çok önemli olduğunu belirtmektedir. Curtis, (2015: 23-24) idiotizmin eski Yunancada "özel anlamına gelen "idios" kelimesinden türetildiğini belirtir. Bu bağlamda "idiotizm" şu anlamda kullanılmaktadır. Özel mülkiyetin serbest kullanımının, yani ekonomik özgürlüğün, medeni özgürlüğün zorunlu koşulu olduğu yönündeki inancın hâkim olduğu duruma işaret eder Bu anlamda idiotizm teriminin kullanımının işaret ettiği kapatma üzerinden mülksüzleştirme ve kaynakların kamusal alandan özel alan kaydırılması, sermayenin ilerlemesi açısından vazgeçilmezdir.

Mülksüzleştirmenin şiddetinin sadece kapitalizmin başlangıcını nitelendirmediğini, aynı zamanda sonucu olduğunu Hannah Arendt de vurgulamaktadır. Hannah Arendt ilk birikimin yenilenmiş tezahürlerinin emekçinin yaşam araçlarından sistematik olarak koparılıp bunların sermayeye dönüştürülmesine yol açan, özünde hırsızlık olan, şiddet içeren bir süreç olarak nitelendirmekte ve kapitalist üretim ilişkilerinin sermayenin ilkel birikimine dayandığını belirtmektedir (Arendt'den aktaran Bonefeld, 2014: 11).

Korkut Boratav (2015: 61), *Dünyadan Türkiye'ye İktisattan Siyasete* kitabında sermayenin normal (derinleşerek) birikiminin gerilediğini, yutarak, el koyarak yatay genişleme biçimini aldığını ve bu yutarak, el koyarak elde edilen yatay

birikimin ise kapitalizmin başlangıç yıllarındaki ilk birikime benzediğini ifade etmektedir. Kitlesele meta üretiminin kapitalist birikimi derinleştirmeyi artıracak bir biçimde sürdürmesinin yanında kapitalist birikim genişlemeci bir hale gelmekte ve içerisinde ilk birikim yöntemlerini barındıran bir şekilde devam etmektedir, demektir.

Glassman (2014: 177), ilk birikim süreçlerinin sürekliliği konusunda Massimo DeAngelis'in ilk birikim ile genişleyen yeniden üretim arasında bir ontolojik bağa odaklandığını ve DeAngelis'in üreticilerin ve üretim araçlarının ayrılması meselesini hem ilk birikimin hem de birikimin ortak karakteri temelinde ele aldığını ifade eder. DeAngelis (2014: 103) Marx'ın ilk birikim analizinin yorumunun birbiriyle bağlantılı iki temel nokta açığa çıkardığını belirtir. Bu noktalardan birincisi, ilk birikimin üreticiler ile üretim araçlarının birbirinden ayrılmasının başlangıçtaki üretimi olduğudur, ikincisi ise bu toplumsal süreç farklı biçimler alabilir. DeAngelis (2014: 104) şunu da ekler sermaye birikiminin gereklerini karşılaması temelinde tanımlanan ilk birikimin geçici boyutu, ilkesel olarak hem kapitalist üretim tarzının kuruluş sürecinde hem de ayrılmanın yeniden üretimi bakımından üreticilerin bir engel teşkil ettiği her durumda kapitalist üretim tarzının korunması ve genişlemesini içerir.

Harvey, topraklara el konulması ve modern çitlemeler biçiminde tanımlayabileceğimiz mülksüzleştirme'nin farklı biçimleri de olduğunu belirtir. Örneğin genetik materyallerin patentlenmesi ve lisanslama, fikri mülkiyet hakları, biyo-korsanlık ve kültürel yaratıcılığın metalaştırılması bu yeni mülksüzleştirme biçimleri arasında sayılabilir. Ancak burada birçok yazarın vurguladığı gibi müşterek topraklara el konulması, özelleştirilmesi veya toplumsal rıza alınmadan bu alanların

madencilik gibi çeşitli biçimlerde özel işletmelere verilerek farklı ekonomik faaliyetler özelinde işletmeye açılması en sık rastlanılan ilk birikim biçimi olarak görülmektedir.

İlk birikim sermayenin oluşumundan beri var olagelen bir süreç olarak sadece tarihsel bir geçiş dönemi kavramı veya ara dönem kavramı değildir. Bu durumda hem proleter haline getirilmesi gereken emekçilerin mülksüzleştirilmelerinin gerekliliği (veya Read'in ifadesiyle kasıtsız sonucu) hem de çeşitli yapı ve mülkiyet biçimlerindeki toprakların mülkiyet değişimiyle yasa ve hukuk yoluyla veya zorla, gaspla el koyulması, ele geçirilmesi gereklidir ve bu süreçler bugün de geçmişte olduğu gibi ilk birikim kavramı çerçevesinde bir devamlılığı ifade etmektedir.

Çitleme hareketinin sürekli karakterini anlamanın iki can alıcı politik meseleye işaret ettiğini belirten DeAngelis (2014: 112) bu iki politik meseleyi şu şekilde tanımlar:

“Birincisi, neoliberal politikaların farklı olgusal biçimleri arasında ortak bir temel olması ve Kuzeyin, Doğunun ve Güneyin halklarının olgusal olarak farklı ama esasen yaşam araçlarından ayrılmanın benzer stratejileriyle karşılaşılıyor olmaları. İkincisi ise bu durumun bizi yükselen anti-kapitalist hareketin ortaya koyduğu büyük sorunsal ile; yaşam, üretim ve iletişim araçlarına doğrudan erişim meselesi, yani kamusal meselesi ile karşı karşıya bırakması.”

Ortak görüş, artan çeşitlilik ve şekillerde devam eden ilk birikim pratiklerinin günümüz politikalarını çözümlemek için kullanışlı bir kavramsal çerçeve olduğudur yönündedir.

Sermaye birikimi hem genişleyen yeniden üretimle ortaya çıkan artı değerin biriktirilmesi hem de ilk birikimin ayırma ve koparma yöntemlerinin eski ve yeni pratikleriyle ortaya çıkan süreçlerin organik bir bağ içerisinde değerlendirilmesi kapitalizmin hem tarihsel gelişimi ve hem de bugününün anlaşılması açısından kaçınılmaz bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır olmaktadır. Sermaye kapitalist sistemin her aşamasında ilk birikim yöntemlerine başvurmaktan geri durmamaktadır.

2.5 İlk Birikim Süreçleri ve Devlet

Her tarihçi ve devlet kuramcısı tarafından beş yüzyılı aşkın bir süredir, devlet, insanlık tarafından kurulmuş en önemli siyasal gerçeklik olarak tanımlanmıştır (Nucleous, 2014: 10). Tilly (2001: 18), devleti beş bin yıldan fazla süredir dünyanın en geniş ve en güçlü örgütleri olarak ve aynı zamanda ev ve akraba gruplarından farklılaşmış zor kullanan örgütler olarak tanımlar.

Fülberth (2008: 163), artı ürünlere el koymak için başvurulmuş ekonomi dışı zorun yerini sanayi kapitalizmiyle beraber ekonomik biçimlerin aldığını söyler ancak zorun toplumdaki işlevinin hiçbir zaman azalmadığını da ekler. Pazarlar dışında yeraltı kaynakları gibi pazarla ilintili sömürü araçlarının ele geçirilmesi bugünde zorun işlevinin geçerli olduğunu gösterdiğini belirtir.

Tilly (2001: 47) zoru şu şekilde tanımlar:

Zor hakkında ne söylenebilir? Zor, tehdit veya eylem sonucu ortaya çıkmış olsun, eylemli veya potansiyel zararın bilincinde olan kişi veya grupların kendilerine veya mallarına zarar veya yıkım getirebilecek her türlü uygulamayı içerir. Sermaye sömürü alanını tanımlarken zor da tahakküm alanını tanımlar zorun araçları

silahlı güç üstünde yoğunlaşır fakat hapsetmek, mülksüzleştirmek, aşağılamak ve tehdit etmek olanaklarına da uzanır.

Devlet organizasyonu ve sermaye birikimi dinamikleri ilişkisinde zor uygulamaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda zor, sadece silahlı bir baskı gücü oluşturmak değildir. Yukarıda Tilly'nin de tanımladığı gibi daha geniş anlamlarda taşımaktadır. Devlet, ilk birikim süreçleri ve müşterekler ilişkisi bağlamında bu tezin temel sorunsallarından biri olarak şu soruyu sormamız gerekiyor: Devlete emanet edilen, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan müşterekler, devlet denen bu önemli siyasal gerçeklik ve organizasyon kapsamında kendisine emanet edilen müşterekleri tüm halkın, tüm toplumun hizmetine mi sunuyor, yoksa bu müştereklerin özel mülk sahipleri tarafından bir birikim aracı olarak kullanılmasına müsaade edilmesi yönünde politikalar mı geliştiriyor?

Perelman (2014: 115-116) insanların nöbetleşe ekimlerde, ortak meraların sınırlarında, otlakların ve çayırın bakımında ve ıslahında, su yollarının temizlenmesinde... Geçim ihtiyaçlarının pek çoğunu ortaklaştırmalarıyla birlikte toplumun geleneklerine ve kurallarına göre düzenleyen, toplumun işbirliği ruhunu güçlü tutan ortak tarlalar ve meraların bulunduğu toplumlarda, piyasalar geliştikçe, önce toprak hırsı olan soyluların, sonra da burjuvazinin bu geleneksel hakları lağvetmek adına yasal bir yapı oluşturmak için devleti kullandığını belirtir.

Gerek zor politikaları ve piyasa dışı mekanizmalar gerekse yasa ve normların oluşturulması açısından olsun, devlet gücünün müşterekler üzerinde özel mülkiyet ilişkilerinin kurulmasında –bu müşterekler ister topluluk kullanımında ortak yararlanılan alanlar olsun, isterse devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunsun–

önemli bir rolü vardır. Ellen Meiksins Wood'un (2007: 28) belirttiği gibi, "devlet o ya da bu şekilde kapitalizmin merkezindedir ve tahmin edilebilir bir gelecekte muhtemelen orada olacaktır".

Yine Wood'un küreselleşme, emek, devlet ve sınıf mücadeleleri bağlamında ifade ettiği sermayenin lehine ve diğer herkesin zararına olacak şekilde devlet ve sermaye arasında mevcut bulunan güçlü ortaklığın, çok rahat bir biçimde müşterekler üzerinde birikim ve devletin ilişkisinde oynadığı fonksiyonlar için de geçerli olduğu söylenebilir.

İlk birikim tartışmaları içerisinde devletin rolü tartışmalarıda tarihsel bir plana oturmaktadır. Harvey'in (2012: 309) belirttiği gibi bir ilk sermaye kavramının olması gerektiğini reddetmeyen Adam Smith'in bu sermayenin ortaya çıkışı konusunda devletin oynadığı hayati rolü reddetmesi hiç de tuhaf değildir. Bu süreçlerde aktif bir fail olarak ve sermaye birikiminin kökenlerinde devletin olduğunu söylemek ulusal ve bireysel refahın sağlanmanın birincil yolunun laissez-faire politikaları olduğunu söylemeyi gereksizleştirmektedir. Diğer pekçok politik iktisatçı gibi Adam Smith de ilk birikimde devletin rolünü görmezden gelmiştir. İlk sermayenin ortaya çıkışında devletin konumunu Marx tespit etmiş bu tarihin saf ve sevimli olmaktan uzak olduğunu ve insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazıldığını kendisinden önce gelen klasik politik iktisatçılardan farklı olarak belirtmiştir.

Çünkü kapitalizm devletle özdeşleştirilmeye başlandığında, bizzat devletin kendisi haline geldiğinde zafer kazanmıştır (Braudel'den aktaran Kovel, 2005: 165). Devletin değişen fonksiyonlarla da olsa kapitalizmin merkezinde yer alıyor olması ve gelecekte de alacak olması, sermayenin devletin zor gücüne yaslanarak mülkiyet

sistemini sürdürmesi ve bütün bunların sonucunda devletin ve sermayenin toplumun her kesimine karşı olan güçlü ortaklığı devletin müşterekler bağlamında son derece kritik bir konumda olduğunun bir ifadesi olarak değerlendirmek mümkündür. Şiddet kullanma ve meşru olana karar verme tekeli ve yasallık tanımlarıyla elinde bulunduran devlet, bu süreçleri destekleyici bir rol oynamaktadır (Harvey, 2004a: 121; 2015: 168). İlk birikimin tarihi ve şimdiki dönemleri arasındaki en büyük fark, sermayenin ve dünya egemen sınıflarının daha fazla küreselleşmiş olması ve sermayenin devletlerle belediyeden başlayarak her birimiyle birlikte çalışmasıdır (Moore, 2004: 91). Her şeyin sermayeye dönüştürülme sürecini yaşadığımız dönemlerde ilk birikim süreçleri içerisinde devlet organizasyonunun rolü çok daha etkin ve karmaşık bir şekilde yer almaktadır.

Devlet, bir yandan müşterek mekânlar üzerinde özel mülkiyet ilişkilerinin yaygınlaştırılmasını sağlarken, diğer taraftan ironik bir biçimde, toplumun beklentisi ve devlete bu konuda yüklediği temel sorumluluk, müşterekleri bütün halk adına koruması doğrultusunda olmuştur.

Ancak devletin bu konuda korumacı olması gereken veya toplumun müşterek alanlarını korumasını sağlayacak birtakım düzenlemeler yapmasını sağlamaktan çok uzak olması bir yana, mevcut müşterekleri koruyucu yasal düzenlemelerin bile dikkate alınmıyor olduğu düşünülürse devlet ve müşterekler ilişkisinin sorunlu ve önemli bir başlık olduğunu net olarak görebilmekteyiz.

Byres (2007: 149), neoliberal politikalar döneminde önerilen en temel politikalardan birinin devlet aygıtının küçültülmesi olduğu her ne kadar sıklıkla dile getirilse de, neoliberal devletinde sermaye birikiminin ve sermayenin ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde yeniden organize edildiğini söyler. Neoliberalizm olarak

değerlendirilen küreselleşmeci politikalarda devlet sanki geriye çekiliyor gibi gözükerek yasa dışı ilk birikim biçimleriyle kendisini göstermeye başlamıştır, ancak bu, ilk birikim biçimlerinin devletin örtülü desteğinden yoksun oldukları anlamına gelmemektedir. Devletin hukuk kurallarının bütünü şiddet kuralları üzerine inşa edilmiştir ve hukuk kurallarının içerisinde şiddet içsel bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Sözde küçülen devlet, toprakların yasa dışı devirleri yoluyla ilk birikim süreçlerini devam ettirdiği noktada gelen toplumsal itirazları –yaptığı iş hukuk dışı bile olsa– en sert biçimde bastırmaktan çekinmemektedir.

Günümüzde ilk birikim süreçlerinin benzer bir biçimde servetin yeniden dağıtılması amacıyla sürdürüldüğü açıkça ortadadır. Gerek “ilk birikim” gerekse “mülksüzleştirme yoluyla birikim” olarak tanımlansın, Marx’ın ifade ettiği “yasanın kendisinin ortak toprakların çevrilmesinin yağma aracı haline gelmesi” gerekse Harvey’in bu süreçlerin desteklenmesinde ve ilerletilmesinde devletin hayati bir rol oynadığı vurgusu, müşterekler üzerinde gerçekleşen dönüşümün ve değişimin devletin kontrolünde olduğunu vurgulamamızı zorunlu kılar. Devlet zoru, ilk birikimin en temel unsurudur.

Sermayenin yeniden üretimini sağlamak için devletin belli bir biçimde kaçınılmaz ve yaratıcı bazı fonksiyonlarının devreye sokulması gerekmektedir. İlk birikim süreçlerinin uygulanmasında devlet gücünün aktif olarak kullanılmasının iki temel yolu vardır: Zor kullanmak veya yasa çıkarmak. Elbette bu iki yöntem birlikte de kullanılmaktadır. Ayrıca devletin ilk birikim bağlamında hem eski hem de yeni politika araçlarını uygulamaya koyduğu görülmektedir.

Harvey (2015a: 52), özel mülkiyet rejimlerinin egemen olmasından önce sermayenin rahatça serpilip gelişebileceği alanlar açılmasında devletin zorlayıcı gücünün önemli bir rol oynadığını gösteren epeyce kanıt olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde ve 1980 sonrasında güney Çin’de kapitalist etkinlikler için özel bölgelerin oluşturulmasında da devlet önemli bir rol oynamıştır.

İlk birikim süreçlerinin devreye sokulmasında ve uygulanmasında devletin belli bir şekilde bu süreçlere dâhil olması ve bir sermaye birikimi biçimi olarak ilk birikiminde devlet aracılığıyla gerçekleştirilmesi kaçınılmazdır.

Son zamanlarda devlet ve ilk birikim süreçleri arasındaki bağın yeniden köklü bir biçimde yapılandırıldığını görmekteyiz. Bu bağ hiçbir zaman yok olmamıştı ancak yeniden ve daha güçlü bir biçimde kurulduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Sermaye birikimi süreçlerinde devletin otoritesinin keyfi kullanımı söz konusudur ve devletin kâr amacı gütmeyen tarafsız ve şefkatli bir organizasyon olduğunun kabulü ne yazık ki geçmişte olduğu gibi bugün de mümkün değildir. Devlet ve onun uyguladığı hukuk ve kurallar bütünü, kural koyucu ya da yaptırımcı olarak devlet müdahalesi, sermaye birikiminin çok büyük bir bölümünün devlet aracılığıyla kâr maksimizasyonu doğrultusunda ve devletin otoritesinin keyfi kullanımı ile birikim süreçlerine yönlendirilmektedir.

Devlet çıkardığı yasa ve yönetmeliklerle müşterekler üzerinde özel mülkiyetin egemenliğini kurarken diğer taraftan keyfi yönetimle kendi koyduğu yasal düzenlemelere de uymamaktadır. Bu yalnızca devletin, doğal varlıkların korunması ve yönetimiyle ilgili kendi oluşturduğu yasalara, yönetmeliklere, yargı

kararlarına uymaması, hukuk devleti ilkesini çiğnemesi değildir. Şirketler de kural tanımaz uygulamalar içindedir (Çoban, Özlüer, Erensü, 2015:418). Devlet, yasal düzenlemelerle müşterek alanları özel mülkiyete açarken, idare hukukuna aykırı işlem ve eylemlerini, uygulamalarını sürdürmektedir.

Foster (2015) Marx'ın, kapitalizmin ve sermayenin yapısına ve işleyişine dair birçok yeni fikir geliştirdiğini, bunlardan birinin de mülkiyet hakları ve bu haklara dair devletin uygulamaları üzerinden ifade edilen belirli hukuki ilişkilerin bütününe önemi olduğunu belirtir. Özel mülkiyet rejiminin kurulmasında ortak biçimde işlenen toprakların bir gün çitlerle kaplandığını görerek şaşkınlığa uğrayan yerlilerin veya bir sabah inşaat makineleriyle ortadan kaldırılmış parklarının şaşkınlığını yaşayan insanlar arasındaki benzerlik şaşırtıcıdır. Ellerinden alınan bu değerlerinin yok olmasının arkasında devletin uygulamaları, tercihleri ve organizasyonu vardır.

Meghnad Desai (2011: 23), Adam Smith'in *Hukuk Bilimi Üzerine Konferanslar* ile *Ulusların Zenginliği* arasında ortak bir bağ bulunduğunu vurgular. Bu bağ, esas itibarıyla, bütün sosyal bilimlerin temel önermelerinin farklı cephelerinin daha ayrıntılı bir biçimde ele alınıp olgunlaştırılmasından ya da onunla girilen tartışmalardan ibaret olan, bir toplumun geçimini nasıl sağladığı ve mülkiyeti nasıl biriktirdiği üzerinedir.

Dolayısıyla hukukun gelişiminin incelenmesi sadece metinsel ya da hükümet biçimleriyle sınırlı değildir. Geçim ve mülkiyet biçimlerindeki ilerlemenin sistematik bir biçimde incelenmesini de kapsar. Devlet zor kullanarak mülkiyet biçimleri üzerinde sermayenin egemenliğini kurmaya çalışır. Aynı zamanda çıkardığı yasalarla da mülkiyet biçimlerinin değiştirilmesi yönünde faaliyetler göstermektedir.

Marx (2010: 719), *Kapital*'de, “zor, yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir. Zor, başlı başına iktisadi güçtür” ifadesini kullanır. İlk birikim, zorun, zor da her zaman devletin varlığını veya devletin varlığına yaslanmayı gerektirmiştir. Devletin zor gücü olmadan ilk birikim süreçlerinin herhangi bir zamanda herhangi bir yerde var olabilmesi imkânsızdır. Brezilya ormanlarından Amerika'da altın madenlerine, İstanbul'da Gezi Parkı'na, kıyılara, meralara kadar müştereklere yapılan saldırı her zaman zorun ve devletin oynadığı özel rolle mümkün olmaktadır.

Devlet gücünün kullanılmasının ilk birikim süreçlerinin açıklanması için hayati bir önem taşıdığını ifade etmiştik. Marx da *Kapital*'de devletin olmadığı bir ilk birikim sürecinin olamayacağını söylemektedir.

Devlet çelişkili eylemlerin de bir taraftan sorumlusudur. Hem barışın hem de savaşın, hem ekolojik felaketin hem de çevrenin kurtarılmasının öncüsü olarak değerlendirilir. Buradan yola çıkarak devletin ilk birikim sürecinde oynadığı tarihsel rol ve günümüzde bu süreçlere olan etkisi ve yönlendirmesi temel bir belirleyicidir. Devlet sürekli ve doğrudan veya dolaylı olarak birikim süreçleri üzerinde aktif bir rol oynadı ve toplumun kapitalist dönüşümünün gerçekleştirilmesi ve sermaye birikiminin krizlerinden çıkılması için müdahale etmek zorunda kaldı. Kapitalizm egemen ekonomik-politik düzen olduğu müddetçe, sermayenin birikim meselelerinde devlet her daim o ya da bu şekilde kapitalizmin merkezinde yer alacaktır.

İlk birikim süreçlerinin devamlılığı ile müşterek, kolektif, kamusal mekânların zor (geniş anlamda zorlayıcı yollarla) ve devletin oynadığı özel rolle, özel mülkiyete dönüştürülmesi ve zenginliklerin sermayeleştirilmesi sonucunda

kapitalist ekonominin her aşamasında bir ilk birikim yolu, bir servet biriktirme aracı olmuştur.

3. MÜŞTEREKLER, İLK BİRİKİM VE TÜRKİYE

Buraya kadar tarihsel, hukuksal ve güncel anlamları açısından müşterekler ve geniş ölçekte ilk birikim kavramı hem tarihselliği ve hem de sürekliliği açısından analiz edilmeye ve tanımlanmaya çalışıldı. Üçüncü bölümde ise, toplum ve çevre açısından, müşterekler ile ilk birikim kavramları arasındaki güçlü ilişki Türkiye'deki güncel tartışmalar çerçevesinde değerlendirmeye çalışılacaktır.

3.1 Türkiye ve Neoliberalizm Kısacasında Müşterekler

Bonefeld (2014), konu üzerine kafa yoran pek çok kişinin neoliberal küreselleşmeyi Marx'ın ilk birikim olarak tanımladığı şeye benzer gelişmeleri içerecek biçimde analiz ettiğini vurgular.

İlk birikim süreçlerini bir yanıyla müşterek alanların ele geçirilme, çitlenme ve kapatılma süreçleri olarak değerlendirmek mümkündür. Emek araçlarının sermayeye dönüştürülmesi süreçleri ile bugün müştereklerin sermayeye dönüştürülmesi süreçleri benzer süreçler olarak tanımlanabilir. Müşterek, kolektif ya da kamusal, geleneksel bir biçimde ortaklaşa kullanılan ve/veya devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan toprakların ve kaynakların mülkiyet ilişkilerinin dönüşümünün sağlanması ve mülkiyetin el değiştirmesiyle özel mülkiyetin tesis edilerek, bu alanlar üzerinde özel mülkiyet haklarının oluşturulması, toplumsal veya kamusal mülkiyetten özel mülkiyete geçmesi sadece kapitalizme geçiş aşamasında değil günümüz kapitalizminin neoliberalizm olarak adlandırılan dönemide dâhil olmak üzere çeşitli biçim ve aşamalarında görebileceğimiz süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk sermaye birikimi ve müşterek alanlar arasındaki ilişki bugün de geçmişte olduğu kadar acımasız bir biçimde yürümekte, zor ve devlet gücünün kullanılması bu ilişki biçiminin en belirleyici politik araçları olarak göze çarpmaktadır.

Neoliberalizm eş zamanlı olarak proleterleşme ve özel mülkiyete yönelik engebeli, yıkıcı ve yaratıcı rotayı hızlandırmakta ve ağırlaştırmaktadır (Moore, 2004: 87). Sosyalist ülkelerin dağılmasından sonra, bütün dünyaya devletin ortadan kalktığı yeni bir düzen kurulduğunu müjdeleyen ve zaferini ilan eden neoliberalizmli yıllarda yaygın olarak devlet destekli ilk birikim tarihi görmezden gelinmiştir. Neoliberal politikalar tüm toplumsal alanları parçalamakta ve özel mülkiyet hakkı taleplerini daha yüksek bir perdeden dillendirmektedir.

1980 sonrası ortaya çıkan süreçte daha önce sermaye olarak sınıflandırılmayan birçok alanın sermayeleştirilmesi ve özel mülkiyetin merkeze alınarak bütün sosyal ilişkilerin ve ekonomilerin yeniden organize edilmesi açıklanmaya muhtaç süreçler olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin 1980 sonrası uyguladığı ekonomi politik kararlar neoliberal teori içerisinde değerlendirilmek mümkündür. Neoliberalizm üzerine birçok söz söylenmiş, birçok tanım yapılmıştır. Korkut Boratav (2016) "Bir Neoliberalizm Eleştirisi" başlıklı yazısında, yazının başlığının ister istemez söylenecek ne kaldı eleştirisine yol açacağını belirterek neoliberalizmi sermayenin sınırsız tahakkümünü hayata geçirme programı olarak tanımlamaktadır. Harvey (2015: 10) ise, neoliberalizmi her şeyden önce güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içerisinde bir politik ekonomik pratikler teorisi olarak adlandırır. Harvey'e (2015: 72) göre teoride neoliberal devlet güçlü bireysel özel

mülkiyet haklarından, hukukun üstünlüğünden, özgürce işleyen piyasa ve serbest ticaret kurumlarından yana olmalıdır. Ayrıca serbest müzakereler, aakdi yükümlülükler, eylem, ifade ve seçme özgürlükleri. Devlet ise tekelindeki şiddet araçlarını kullanarak yasal çerçevesi çizilmiş bu özgürlükleri ne pahasına olursa olsun muhafaza etmelidir.

Harvey (2015: 176) liberal ve neoliberal teorinin merkezinde tutarlı toprak, emek ve para piyasaları inşa etme zorunluluğu olduğunu vurgular. En iyi kararı piyasanın ve piyasa mekanizmalarının verdiğini savunmak her şeyin mülkiyet hakkına tabi olduğunu, sözleşmeyle alınıp satılabileceğini ve fiyatlandırılabilceğini varsaymaktır. Harvey burada Polanyi'nin emek, toprak ve parayı kurgusal meta olarak değerlendirmesini dikkate almaktadır. Polanyi (2010: 120), toprağın yalnızca doğanın başka bir adı olduğunu ve hiçbir zaman insan tarafından üretilmediğini ifade eder. Toprak, emek ve para bu tür piyasaların oluşmasını engelleyen bütün önlemler ve politikalar, fiilen sistemin kendi kurallarına göre işleyişi açısından tehlikelidir. Toprak da emek ve para gibi alınıp satılabilen ve piyasasının mevcut olduğu bir metaya dönüştürülmek zorundadır. Harvey'e göre neoliberal teoride devlet, güçlü bireysel özel mülkiyet haklarından, hukukun üstünlüğünden, özgürce işleyen piyasa ve serbest ticaret kurumlarından yana olan bir devlet biçiminde tanımlanmaktadır. Bunun için devlet, tekelindeki şiddet araçlarını kullanarak bu özgürlükleri ne pahasına olursa olsun muhafaza etmelidir. Harvey (2015: 73), neoliberallerin varlıkların özelleştirilmesi konusunda özellikle azimli olduklarını söylemektedir. Neoliberal teoride özel mülkiyet haklarının oluşturulmaması her türlü gelişmenin önündeki en büyük engeldir. Neoliberalizm kapitalizmi yeniden örgütlemeyi

amaçlayan bir ütöpik proje olmaktan çok sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturmaya yönelik siyasi bir projedir (Harvey, 2015: 27)

Neoliberalizm günümüzde son derece tartışmalı sonuçlara yol açan ekonomik politikalara yol açmıştır. Bu politikalar “Washington uzlaşması” denen bir dizi politika önerisi ile tanımlanmaktadır. Washington uzlaşısını belirleyen 10 temel politika şu şekilde özetlenebilir: Mali disiplin, kamusal harcamalarda azalma, vergi reformu, finansal serbesti, piyasa güdümlü döviz kurları, ticaret serbestisi, doğrudan yabancı yatırıma açık kapı, kamu hizmetlerinin ve kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, serbest piyasa, mülkiyet haklarının güvencesi (Marois ve Pradella, 2014: 12). Ancak bu politikalar daha fazla toplumsal eşitsizliğe, daha yüksek işsizlik oranlarına, yaygın yoksulluğa, köylülerin mülksüzleşmesine, sürdürülemez kentleşmeye ve daha fazla işçi sömürüsüne yol açmıştır. Sermaye egemenliğini devam ettirdiği ve ettirmek istediği sürece sürekli olarak üreticileri üretim araçlarından koparmaya, insanları doğadan ayırmaya ve müşterek alanları sermayeye dönüştürmeye devam etmektedir. Neoliberalizm kamusal ve ortak alanları parçalarken özel mülkiyet taleplerini genişletmeye ve derinleştirmeye çalışan bir modeldir.

İlk birikim süreçlerinin artış gösterdiği yıllar olarak neoliberal yılların bazı politik uygulamalarının bir çeşit sermayenin tarih öncesi koşullarına dönüşü, daha doğru bir ifadeyle sürekliliği olarak okumak olanaklıdır. Neoliberalizmin her şeyin sermayeleştirilmesi, sermayenin sınırsız tahakkümünün oluşturulması ve toplumların refahının artırılması için en iyi yolun güçlü özel mülkiyet haklarının gerçekleştirilmesi olduğu savları, neoliberalizmin bu tezin temel meselesi ile olan ilişkisinde kısa ama yeterli bir tanımlama olacaktır.

“Benden sonra tufan” mantığıyla müşterekler hızla sermayeleştirmenin alanına açılmıştır. İlk birikim süreçlerinin sürekliliği her zaman var olagelse de neoliberal dönemde devlet ve ilk birikim süreçleri arasında hiçbir zaman yok olmayan bağın yeniden köklü bir biçimde yapılandığını, çok daha güçlü bir biçimde kurulduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda sermaye hiç olmadığı kadar toplumsal, siyasal, ekonomik ve çevresel kitleselliklere olan hücumlarını artırmaktadır. Neoliberal dönem sonucunda ortaya çıkan tablo sermayenin kadınları, yerel halkı, doğal çevreleri, işçileri ve tüketicileri aşırı derecede sömürdüğü sürekli bir ilkel birikim tarihi olmuştur.

Sermaye, ister devletin elinde isterse toplumsal mülkiyet altında ya da herhangi bir başka mülkiyet tanımının altında yer alsın tüm müşterek alanları, toprak ve kaynakları sermaye haline getirmek ve özel mülkiyet alanlarına dönüştürmek ister.

İlk birikim belirtildiği gibi hem ücretli emeğin tarihsel kökenlerini incelemekte hem de onu istihdam eden kapitalist sınıfın elinde gerekli servetin birikmesiyle ilgilenmektedir. Kapitalist sınıfın elinde biriken servetin her zaman ücretli emeği istihdam edecek bir kapitalist üretim sistemi içerisine aktarılmadığını ve üretim süreçleri içerisinde yer almadığını da hemen burada eklemek gerekmektedir.

Bireysel rasyonalite ve piyasa eksenli kalkınmaya dayalı gibi gözüксе de, gelişmekte olan ülke olarak tanımlanan ancak daha doğru bir tanımla eş-dost kapitalizminin (crony capitalism) yaşandığı söylenebilecek Türkiye gibi ülkelerde müşterek, kolektif, kamusal topraklar ve kaynakların yeniden paylaşılması

sırasında üretime, üretken olmayan yatırım alanlarına yönlendirilmiş bir servet birikimi de söz konusu olmaktadır.

“Crony capitalism”, iktisat literatüründe “eş-dost kapitalizmi” ya da “devlet eliyle fert zengin etme” olarak tanımlanabilir. Eş-dost kapitalizmi, iş adamı ile devlet görevlileri ve siyasiler arasındaki yakın ilişkiye dayanan bir ekonomiyi tanımlar. İnşaat, maden arama gibi ruhsatların dağıtımı, devlet kredileri, özel vergi avantajları veya özel devlet müdahaleleri biçiminde ortaya çıkabilir (Tandoğan, 2016). Elbette az gelişmişliğin bir çeşit tanımı olan ve idealleştirilmiş piyasa ve rasyonel birey kabullerinden uzak bir anormalliği tanımlayan eş-dost kapitalizminin yöntemleri ilk birikim süreçlerinden farklı düşünülemez. İktidara yakın bir iş adamı olmakla kaynakların kolayca elde edilmesi ve sermayeleştirilmesi arasında ilk birikim kavramı temelinde her zaman pozitif bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. Özelleştirme yoluyla toplumsal mülkiyete ait müştereklerin özel mülkiyet alanına dönüştürülmesi dünyada neoliberal dönemin başlangıç zamanı ve ilkelerine uygun bir biçimde eş zamanlı olarak Türkiye’nin küresel ekonomiye eklemlenmesi ve dışa açık, ihracata dayalı bir büyüme modelinin oluşturulması politikalarıyla başlamıştır.

Sermayenin ilk birikiminin yasalarının günümüzde de devam ediyor olması aynı zamanda sermayenin sürekli krizlere gebe doğasının da bir ifadesidir. Sermayenin kendini yeniden üretebilmesi kriz koşullarında imkânsızlaştığında, sermaye var olduğu alandan yüksek kâr oranlarının olduğu başka alanlara kayma eğilimindedir. Türkiye’de mevcut temel eğilim var olan mevcut sermayenin de yüksek arazi rantlarıyla beraber inşaat, enerji ve yapım faaliyetleri bağlamında kent içinde ve kırsal alana kadar ve elbette çoğunlukla müştereklere ve müşterek kamusal alanlara, toplumun müşterek topraklarına doğru kayması söz konusudur.

Türkiye’de mevcut ekonomik paradigma uzunca bir zamandır sanayisizleşen bir yapıya sahiptir; bunun yanında tarıma dayalı sanayi ve tarım alanlarından çıkarak hızla spekülâtif arazi yatırımları, inşaat gibi alanlara kaymaktadır. Tıpkı 17. yüzyılda tipik bir korumacılık örneği sergileyen Hollanda ekonomisinin kaderinin emeğin üretkenliğine ve birikimin oranı etrafında değil, askeri gücün akıbeti etrafında dönmesi gibi, günümüz iktisadi politikaları da emek üretkenliği, üretim ve kapitalist birikimin oranı değil devlet gücünün kullanılması ve müşterek topraklara el koyulması yoluyla ilk birikim süreçlerinin devam etmesi etrafında konumlandırılabilir.

Güngör Uras (2014) bir yazısında, “İnşaat harcamaları ekonomide geçici ve yabancı bir canlılık yaratır. Daha kötüsü rant yaratır. Gelir dağılımını çarpıtır. Büyümenin dinamiği imalat sanayi yatırımlarıdır,” uyarısında bulunmaktadır. Uras’ın yazısı bazı çevrelerin inşaata dayalı büyüme modelinden vazgeçileceğinin söylenmesinin olumlu bir gelişme, geç de olsa hatadan dönüş olduğunu vurgulamaktadır.

Ancak konut sektörünün büyümesine dayalı bir ekonomik büyüme modelinin benimsendiği son yıllar da, müşterek alanlara yönelik uygulamaların yoğunlaştığı ve bu süreç içerisinde hem yasalar yoluyla hem de zor kullanımı ile müştereklerin özel mülkiyetin kullanımına ve sermaye birikimine açıldığı ve özel mülke konu edildiği kristalize olmuş zamanlardır.

Türkiye’de 1980 sonrası neoliberal yıllarla başlayan ve 2002 sonrası büyüme dinamikleriyle artan bir oranda toplumun müştereklerine dönük sermayeleştirme ve toplumsal olandan ayırma politikalarının üç temel sektörle –inşaat, turizm ve enerji

ile– yakından ilgili olduğu gör÷lmektedir. Bu üç sektördeki genişleyen yatırımlar ile kamusal ve toplumsal alanlara yönelik dönüştürme, kapatma ve ayırma süreçleride artmıştır.

Neoliberal dönemde toplumsal olan, kamusal olan her şeye karşı yürüt÷len saldırı müşterek alanlara da yönelmiş ve bu alanların özel mülkiyete dönüşümü ve müşterek alanların –mevcut ekonomik büyüme paradigması ile beraber düşün÷ldüğünde– önemi hiçbir zaman azalmamıştır.

Tarihsel ve şüphe götürmez bir biçimde sürekliliğı olan bir kavram olarak ilk birikim, günümüz dünyasını ve günümüz Türkiye’sini açıklama konusunda önemli bir anahtar kavram olarak belirlemektedir. Bu sayede daha önce sermaye haline gelmemiş varlıklar ve değerler sermaye birikiminin hizmetine sunulmuş olacaktır.

Ormanların tahribatı, kıyıların bozulması, meraların yapılaşmaya açılması, yeşil alanların, parkların yok edilmesi ve biraz daha geniş bir açıdan bakıldığında kentleşme başlığı altında yer alan sanayi ve yapım etkinlikleri için toprağın aşırı derecede kullanılmasına dayalı sorunlar şüphesiz çevresel ve toplumsal sonuçları olan meseleler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ormanlar, meralar, parklar, gibi toprak varlıkları ve dereler nehirler gibi ortak su varlıkları temelinde tanımlanan tüm müşterek ortak alanların özellikle inşaat ve enerji faaliyetleri kapsamında büyük bir açgözlülükle yok edilmesi, çok ciddi toplumsal ve ekolojik sonuçları olan, çok yönlü ve derin bir sorunlar yumağının ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu müşterek alanlara, toplumun ortak bir biçimde yüzyıllardır kullandığı topraklara yönelik ayırma politikaları bir taraftan bir ilk birikim modelinin yeniden

ve yeniden dayatılması, sermayenin tarih öncesi ilk birikim modeli üzerinde yeniden düşünmemizi ve ilişkilendirmemizi zorunlu kılmaktadır.

İlk birikimin hem ücretli emeğin tarihsel kökenleri hem de onu istihdam eden kapitalist sınıfın elinde gerekli servetin birikmesiyle ilgilidir. İlk birikim bir taraftan halkın geçim araçlarından koparılarak emeklerini kime isterlerse satma noktasında özgürleşmeleri problemi, bir diğer taraftan kamusal, toplumsal servetin özel mülk haline gelmesi ile birlikte bir zenginleşme yoludur. Bu sayede hem sermaye gerekli iş gücünü elde edecektir hem de servet inanılmaz bir biçimde sınırlı bir azınlığın elinde birikecektir.

Peki, ama bugün Türkiye’de toplumun ortak değerlerine, toplumsal ve kamusal olana karşı ortaya konan mevcut ekonomik politikaların ne kadarı kapitalistlerin emek gücü elde etmek için, halkı geçim araçlarından koparmasının ne kadarı servet biriktirilmesi, zenginliklerinin artırılması ile ilgilidir? Burada Jason Read’in konu hakkındaki yorumunu bir kez daha hatırlamakta fayda var; Read, zenginlik elde etmeye çalışan ve müşterek toprakları çitleyerek bunları özel mülkiyete dönüştüren burjuvazinin uyguladığı politikalar sonucunda çok büyük miktarda iş gücünün açığa çıkmasını hesaplanmayan ama nihayetinde hoş giden bir sonuç olarak değerlendirmişti. Bu getirilen yorumla beraber, çitlemelerin ve ortak topraklara el konulmasının birincil amacının bu müşterek zenginliklere sahip olmak olduğunu bir kere daha hatırlanmasında fayda var.

Daha önce vurguladığımız gibi toplumun varlıklarına, müştereklere çeşitli yollarla el koyma Türkiye’de mevcut örneklerinde olduğu gibi toplumun varlıklarını ele geçirmek ve çok açık bir biçimde zenginlik elde etme yoludur. Bu aynı zamanda

daha önce sermaye olarak değerlendirilmeyen alanların, toplumsal sermayenin bireylerin elinde özel sermayeye dönüştürülmesi, büyük bir servet transferi aracıdır.

Halkın bu durumdan göreceği zarar ve bunun sonucunda ortaya çıkan, emeklerini çok ucuza satmaya istekli, kentlere yığılmış kitleler düşünülen ancak önemsenmeyen ancak politik olarak yönetilebilen bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda kapitalizm yarattığı temel sorun bir piyasa toplumu yaratması değildir, mal sahipleri ve emekçilerin alıp satmak haricinde kendilerini yeniden üretmenin hiçbir vasıtasına sahip olmadıkları o benzersiz piyasaya mahkûm olma zaruretidir. Bu piyasaya mahkûm olma zarureti veya mahkûm edilme zarureti de insanların aileye ait araziler ile kamu arazilerinin sağladığı türden yaşamsal araçlara doğrudan erişimden koparıldıkları yerlerde ortaya çıkar. Kapitalist piyasa sisteminin ortaya çıkması için toprağın bilhassa kamu arazilerinin çitlenmesi ve açık arazi sisteminin sona ermesiyle eski köy ekonomisinin ortadan kaldırılması gerekiyordu (McNally, 2016: 62).

Geçim araçlarından koparılarak kırdan kente göç etmek zorunda kalan kitleler İngiltere’de olduğu gibi gelişen, büyüyen sanayi için bir iş gücü kaynağı yerine ihsan ve sadakalarla iktidarların sürdürülmesi açısından vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Tıpkı kamu arazilerinin çitlemelerinin başladığı yıllar İngiliz yoksullarının birçoğu için dönüşü olmayan bir noktanın temsili ise bugün de Türkiye’de her türlü çitleme toplumumuz için geri dönüşü olmayan bir durumu temsil etmektedir.

Bu çok daha geniş bir tartışmanın konusu olmakla beraber devletin sosyal yardımlara bütçeden ayırdığı miktarın yıllar içerisinde gösterdiği artış çarpıcılığı vurgulanmalıdır. 2002 yılında 1 milyar 376 milyon lira sosyal yardım harcaması

gerçekleştirilmiştir. Bu rakamsal büyüklük milli gelirin yüzde 0,50'sidir (Karanfil, 2014). 2015 yılına gelindiğinde ise sosyal yardımların milli gelir içerisindeki payı yüzde 1,46 olurken, bu oranın parasal miktarı 28,5 milyar lira olmuştur (Büyüktaş, 2016). Sosyal yardımlar kapsamında 2014 yılında 30 milyon 500 bin yurttaş yakacak, giyim, gıda, eğitim ve sağlık başlıklarında yardım almıştır. 2014 yılından sonra Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kitapçıklarında yardıma muhtaç hane ve kişi sayılarına yer verilmemiştir (Büyüktaş, 2016). Nüfusu 79 milyon olan bir ülkede 30 milyon kişinin çeşitli başlıklarda yardıma muhtaç bir biçimde yaşaması son derece çarpıcıdır. Bu tablonun ortaya çıkmasında özellikle son yıllarda yürütülen ekonomi politikaları büyük rol oynamıştır. Bu dönemde müşterek alanları da kapsayan bir biçimde inşaat, turizm ve enerji sektörüne verilen öncelikler, ilk birikimin yıkıcı süreçlerine kurban edilmiş müşterek alanların artması sonucunda kentlere yığılan geniş kitlelerin iktidarların devamı için konsolide edilen politik araçlara dönüştürülmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilmelidir. Elbette bu kitlesel yoksulluğun ve işsizliğin tek belirleyici ögesi müşterek alanlardan yoksun bırakılan kitleler değildir ancak yaşam alanları ve geçim araçlarından bir biçimde koparılan kitleler bu anlamda önemli bir açıklayıcıdır.

O halde toplumsal olan her şey, her toprak parçası, akan her nehir, dere zenginleşmek daha fazla servet sahibi olmanın kolay ve vazgeçilmez bir yolu olarak karşımıza çıkmakta ve uzun yıllara yayılacak toplumsal etkileri ile yeniden ve yeniden servet transferi ve servet biriktirmenin bir aracı haline dönüşmektedir.

Kapitalizmin tarih öncesinden günümüze iki türlü sömürü biçiminin ilk birikim ile genişletilmiş yeniden üretim sistemi sayesinde birikim dinamiklerinin beraberce var oldukları, birinin ortaya çıkmasının diğerinin ortadan kalkmasını

gerektirmedigini birçok kez vurgulamıştık. Harvey (2012: 323), Marx'ın tarif ettiği özgül ilk birikim süreçlerini şu şekilde maddelendirir:

“Kırsal ve köylü nüfusunun mülksüzleştirilmesi, sömürge, yeni sömürge ve emperyalist sömürü politikaları, servetin kapitalist sınıfa devredilmesi için devlet gücünün kullanılması, ortak mülkiyetin özel ellere geçmesi, devlet arazilerinin ve mallarının özelleştirilmesi, uluslararası finans ve kredi sistemi, hatta devlet borçlanmasının filizlenmesi ve insan kaçakçılığı (özellikle kadınlar) yoluyla köleliğin gizli kapaklı devam etmesi.”

Byres (2007: 146) da, az kalkınmış ülkelerde yurt içi ilk birikimin kapitalist birikim koşullarının sağlanmadığı sürece ilk birikimin zorunlu olacağını belirtir ve toprağın kullanım hakkı ve toprağın yeniden paylaşılması amacıyla yurt içi ilk birikim süreçlerinin sürekliliğini vurgular.

Yukarıda yer alan iki değerlendirmeden, tezin temel problematiği ile ilgili olarak müşterek toprakların kullanım hakkının devredilmesi ve yeniden paylaşılması amacıyla oluşturulan temel politikaların ve uzunca bir dönemdir ülkemizde uygulanan toprak ve rant üzerinden servet kazanılmasının araçlarının servetin kapitalist sınıfa devredilmesi için devlet gücünün ve zor yöntemlerinin kullanılması ile kırsal ve köylü nüfusunun mülksüzleştirilmesi, ortak mülkiyetin ve kamusal alanların özel ellere geçmesi, devlet arazilerinin ve mallarının özelleştirilmesi başlıkları altında toplamamız olanaklıdır. Geniş anlamda zor gücünün kullanılması yanında müştereklere çeşitli yöntem ve biçimde el konulması olaylarındaki en önemli ana eksenlerden bir tanesi de keyfi yönetimdir. Keyfi yönetim, idarenin hukuka aykırı işlem ve eylemlerini, kural tanımaz uygulamalarını ısrarla sürdürmesidir. Bu sadece devletin, doğal varlıkların korunması ve yönetimiyle

ilgili kendi oluşturduğu yasalara, yönetmeliklere, yargı kararlarına uymaması, diğer bir deyişle hukuk devleti ilkesini çiğnemesi durumu değildir. Şirketler de kural tanımaz uygulamalar içinde olabilir (Çoban, Özlüer, Erensü, 2015: 418).

Bir taraftan insanın topraktan sökülüp atılması süreci olarak tanımlanabilen ilk birikim süreçleri, bir diğer taraftan toprağın insandan sökülüp atılmasıdır. Müşterek alanların özel mülkiyete teslim edilmesi bir ilk birikim süreci ve ölçüsüz bir servet transferidir.

Türkiye'nin yakın tarihi bu yöntemlerle ilgili sayısız örnekle doludur ve her geçen gün bir yenisi daha uzun listeye eklenmektedir. İş adamı içerisinde köyleride kapsayan, tarım ve orman alanlarının da içinde bulunduğu arazilerin tahsis edilmesi, 3. Köprü ve bağlantı yollarının yapımı için İstanbul'un mevcut yerleşim alanları ile Karadeniz kıyısı arasında kalan kesimindeki yok edilen Kuzey Ormanları, kent kimliğinin de önemli bir parçası olan İstanbul Fethi Paşa Korusu'nda satış sonrası başlatılan yıkım ve inşaat işleri, Antalya'nın Kaş İlçesi Hidayet Koyu'nda önce plaj işletmesiyle başlayan daha sonra otel yapımına dönüşen kanunsuz işgal, anayasa ve yasalara aykırı olarak yapılan devir, temlik ve satışlarla 102 bin dekardan 33 bin 891 dekara düşürülen Atatürk Orman Çiftliği arazisi üzerinde uzun yıllardır gerçekleştirilen uygulamalar, Danıştay'ın “devlet ormanı” olduğunu belirterek hazırlanan imar planlarının yürütmesini durdurmasına rağmen Sarıyer Zekeriyaköy'de inşaatı halen devam eden KÖY Projesi, turizm bölgesi ilan edilerek Bolu'da imara açılan 51 bin hektarlık ormanlık alan, sürekli hukukun etrafından dolanılarak mahkeme kararlarına karşın tekrar tekrar satışa çıkarılan Akbük, Taşyaka (Bedri Rahmi), Göbün ve Küçük Sarsala koyları, geçimini Çoruh Havzası'ndan sağlayan doğal güzellikleriyle turizm, balıkçılık ve geçimlik tarım gelirleriyle

yaşamını sürdüren insanların yaşadığı bir yerde gerçekleştirilen Artvin Deriner barajının inşaatı, dünyanın önde gelen koruma örgütlerinden Uluslararası Akdeniz Deniz Kaplumbağaları Koruma Birliği'nin (MEDASSET) girişimleriyle Bern Konvansiyonu'na taşınan Antalya'nın Kaş ilçesindeki Patara Antik Kenti'nin de içinde bulunduğu bölgede tarihsel mirasa ve ekolojik yaşama karşı hızla devam eden konut projeleri bu uzun listeden bir çırpıda verilebilecek örneklerdir.

Harvey (2013: 11), kentsel konut ve altyapı üretiminin, kapitalizmin genel döngülerine tabi olmaktan öte, sermaye birikiminde belirleyici bir rol oynadığını, kentsel altyapı ve konut yatırımları ve rantın *Kapital*'den bu yana, Marksist kuram içerisinde üretimin değil yeniden üretimin alanına ait sorunlar olarak görüldüğünü belirtir. Düşük gelirli ve savunmasız toplum kesimlerinin mutenalaştırma, yer değiştirme ve bazen zorla topraklarından çıkarılma yöntemleriyle yüksek değerli topraklardan kovulması, kapitalizmin tarihinde uzun zamandır süregelen pratiklerdendir.

Günümüzde Türkiye'de sermaye birikiminin dinamikleri, ekonominin üretimden inşaat sektörüne kayan ekonomik büyüme dinamikleri ile iç içe geçmiş bir görünüm sergilemektedir. Bu ekonomik büyüme modeli seçimi spekülasyon amaçlı konut yapımı ve arzı ile beraber müşterekler üzerindeki baskıyı artıran en önemli faktörlerden olmuştur.

Türkiye'de son yıllarda hem altyapı hem de konut inşaatı yatırımları üzerine kurulu bir ekonomik model ortaya çıkmıştır. Buna göre Türkiye'de konut sektörünün GSYİH içindeki payı 1998 yılında yüzde 7,5 düzeyinde iken 2008 yılının ilk çeyreğinde yüzde 16 düzeyine ulaşmıştır. (Öztürk ve Fitöz, 2009: 24). Kısa bir süre

önce TUIK, milli gelir hesaplamalarını değiştirmiştir. Bu yeniden değişen hesaplama yöntemi sonrasında inşaat sektörünün milli gelir içerisindeki paydası artmıştır. 2010 yılında 145,1 milyar lira olan inşaat harcamaları 2016 yılının ilk üç çeyreğinde 446,7 milyar liraya yükselmiştir. 2010 yılında yüzde 17,1 olan inşaat sektörü büyüme oranı 2011 yılında yüzde 24,7; 2012 yılında yüzde 8,38; 2013 yılında yüzde 14,0; 2014 yılında yüzde 5,0; 2015 yılında yüzde 4,9 oranında büyümüştür (İMSAD, 2016). 2010 yılında cari fiyatlarla inşaat sektörünün milli gelir içindeki payı yüzde 4,2'den revizyon sonrası yüzde 8,2'ye yükselmiştir. 2011 yılında inşaat sektörünün milli gelir içerisindeki payı yüzde 7,2; 2012 yılında yüzde 7,8; 2013 ve 2014 yıllarında yüzde 8,1; 2015 yılında yüzde 8,2; 2016 yılının ilk üç çeyreğinde yüzde 8,5 olmuştur (İMSAD, 2016). Bu durum konut sektörünün makroekonomi içinde oldukça yüksek bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Türkiye'de 2002-2014 yılları arası için "İnşaata dayalı büyüme modeli" kavramı yaygın bir kullanım alanı bulmuştur (Dinçay, 2015). 2002 yılından bu yana inşaat sektörünün ekonomik büyümede temel sektör olduğunun kabulü bir diğer taraftan şu kabulü de beraberinde getirmektedir; Türkiye'de birçok örneğine rastlayacağımız müşterek topraklar veya bizim hukuksal formumuz içerisinde devlet malları, bu sektör içerisinde önemli bir unsur olarak yer almaktadır. T.C Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından 2012 yılında açıklanan korunan alanlar sistemi içerisinde bulunan alanların büyüklüğü 5 milyon 647 bin 568 hektar olarak açıklanmıştır. Yaklaşık 6 milyon hektar olarak tespit edilen bu alanlar içerisinde 40 adet milli park, 31 adet tabiatı koruma alanı, 112 adet tabiat anıtı, 81 adet yaban hayatını geliştirme sahası, 203 adet tabiat parkı ve 34 adet sulak alan bulunmaktadır¹. Türkiye 22.3

¹ <http://www.milliparklar.gov.tr/korunanalanlar/index.htm>

milyon hektar orman alanına sahiptir². Türkiye 8 bin 333 kilometre kıyı uzunluğuna sahiptir ve içerisinde eşsiz güzellikte sayısız koy ve plaj turizm yatırımı adı altında yapılaşma, betonlaşma veya kiralama adı altında küçük grupların kullanımına ve işletilmesi adı altında modern çitleme biçimleri tehlikesiyle karşı karşıyadır. İstanbul genelinde içinde Taksim Gezi Parkı'nın da bulunduğu 311 adet park bulunmaktadır³. Askeri alan tanımı dışına çıkarıldığında öncelikle eksik sosyal ve teknik altyapı (eğitim, sağlık, kültürel tesis, hal, mezarlık, yeşil alan vb) alanları olarak kullanılması öngörülen Türkiye genelinde 326 bin 200 hektar askeri alan bulunmaktadır. İstanbul'da bulunan bu durumdaki arazinin büyüklüğü 56 bin hektardır ve bu da İstanbul'daki toplam arazinin yaklaşık yüzde 10'una denk gelmektedir. Bu kapsamda 111 dönümlük Zeytinburnu tank fabrikası, Zeytinburnu Beşelsiz askeri alanı, Florya Şenlikköy askeri arazisi, 193 bin metrekairelik Halkalı askeri alanı TOKİ tarafından konut projelerine tahsis edilmiştir⁴. Bu açıdan müşterek alanları, sermayenin daha önce sermaye olarak tanımlamadığı alanları da sermaye birikimi ve sermayenin yeniden üretimi ile ilk birikim süreçlerinin bir parçası içerisinde bir servet transferi aracı olarak değerlendirmemiz gerekli olmaktadır.

Müşterek haklar ve özel mülkiyet talepleri yüzyıllardır devam eden bir mücadele alanıdır. Bu mücadele alanı içerisinde günümüz kapitalizminde kesintisiz bir ilk birikim süreci olduğu kabulü çerçevesinde yüzlerce yıllık süreçlerin benzerliği ortaya çıkmaktadır.

Doğayı geri dönüşsüz bir biçimde yok eden eden maden arama çalışmaları, yöre halklarının bütün karşı çıkışlarına ve direnişlerine rağmen gerçekleştirilen HES

² <https://www.ogm.gov.tr/Sayfalar/Ormanlarimiz/TurkiyeOrmanVarligi.aspx>

³ <http://emlakansiklopedisi.com/wiki/istanbulun-parklari>

⁴ <http://www.diken.com.tr/istanbulda-cogu-yesil-askeri-araziler-rantcilarin-agzini-sulandiriyor/>

projeleri, kıyıların bin bir türlü oyunla turizm veya inşaat yatırımlarına açılması, orman alanlarının yasal mevzuat çıkarılarak yok edilmesi ve imara açılması, meraların yok edilmesi, yaylaların ortasından geçen yol projeleri bunların tümü “ilk birikim” yoluyla yeni çitlemelerle gerçekleştirilen toplumsallıkların ve ortaklıkların sermayeleştirilmesidir.

Kent sanayileri için gerekli “özgür” ve hukuksuz proletaryanın sağlanması ve toprağın sermayenin bir parçası haline getirilmesi süreçlerini ilk birikimin birbirini tamamlayan iki farklı başlığı olarak nitelendirmek mümkündür. Ortak topraklara çeşitli yollarla el konulması ve bu topraklara el konulmasından sonra topraklarından koparılan büyük kitlelerin ne yapacağı gibi iki farklı sorun başlığı ortaya çıkmaktadır.

Müşterek mekânlar üzerinde şekillenen bu iki sorun başlığını birbirinden bağımsız düşünebilir miyiz? Ya da bu iki sorun başlığını hangi bağlamda yeniden düşünmemiz olanaklıdır? İlk birikim süreçlerinin ortaya çıkardığı, bedenlerinden başka satacak bir şeyleri kalmayan insanların devasa bir emek gücü ve sermayenin birikmesi, biriken sermayenin ihtiyacı olan emek gücünün yaratılması ile baş başa giden bir sorun olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde yaşam alanlarından ve araçlarından koparılan kitleler ne yazık ki bir sanayi proleteryası bile oluşturamamakta, kentlerin varoşlarında yardıma muhtaç hayatlar sürdürmektedirler

Kitlelerin proleterleştirilmek üzere sürülmesinin, topraklara ve geçim araçlarına el konulmasının kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ancak sermayenin bunu geçmişte ve günümüzde de her zaman büyük kitlelerin şehirlerde “özgür bir biçimde” emeklerini satan bireylere dönüştürmek için değil sadece toprak ve rant üzerinden servet sahibi olmak, zenginleşmek için de uygulandığını görmekteyiz.

Read (2013: 47) bu konudaki tespitini şöyle ifade eder: “Marx, ancak karşılıklı olarak yarattıkları ortak mekânda bir araya gelen apayrı tarihsel güzergâhların kesişimini gözlemler. Sözelimi, ortak arazileri otlaklara dönüştürerek köylüyü toprağından koparan yasa ve kararlar, proletarya gibi mülksüz bir sınıf yaratma amacı gütmüyordu; daha sonra farklı aktörler tarafından devralınan kasıtsız bir sonuçtu bu.” Marx (2010), *Kapital*’de krallık ve parlamentoyla kararlı bir mücadeleye girişen feodal beylerin, bulundukları topraklar üzerinde kendileri gibi feodal haklara sahip olan köylüleri kovma ve ortak topraklara el koyma yoluyla görülmedik büyüklükte bir proletaryanın doğmasına neden olduklarını belirtir. Burada Read’ın tespitini, belki de sorusunu yinelemek gerekiyor; feodal beylerin köylüleri kovarak ortak topraklara el koymasının, ortak toprakların çevrilmesi için çıkarılan yasaların, kilise ve devlet malları yağmasının, devlet ve ortak toprakların sistematik biçimde yağmalanmasının amacı görülmedik büyüklükte bir proleter kitlesinin doğumuna sebep olmak mıydı, yoksa toprakların mülkiyetini, yani bir biçimde topraktan kaynaklanan serveti, zenginliği ele geçirmek miydi?

Günümüzde ilk birikim pratiklerinin, uygulamalarının kapsadığı boyut şeylerin sermayeleştirilmesi, servet transferi ve istifçilik biçiminde zenginliğin biriktirilmesinin, toplumun yaşadığı, ekonomik faaliyetlerini sürdürdüğü alanlardan çıkarılmasının veya terk etmeye zorlanmasının, terk etmeye mecbur bırakılmasının, bütün müşterek alanlara bir ekonomik büyüme altında inşaat, turizm ve madencilik gibi faaliyetlerle yok edilmesinin en az proleterleşme meseleleri kadar yakıcı ve önemli bir sorun olduğunu göstermektedir.

3.2 Sermayenin Hedefi Türkiye’nin Meraları

Radikal İngiliz Devrimi sırasında dile getirilen “metruk ve verimsiz” arazilerin iyileştirilmesi bugün de aynı biçimde “meraların, ormanların ve devletin hüküm ve tasarrufu altında olsa dahi tüm toplumun ortak malı olarak tanımlanabilecek olan müşterek alanların” bir sahiplenme sorunu olduğunu ve buraların özel mülk haline getirilerek içinde bulundukları trajediden kurtulacaklarını ve ekonomik açıdan işe yarar alanlar haline getirilecekleri söylenmektedir. Boş boş duran bu alanların ekonomiye kazandırılması ve toplumun elinden alınması için gerekenler yapılmalıdır!

Curtis (2015: 8) Kamu yararını sağlamanın en iyi yolunun malların ve hizmetlerin serbest piyasasında özel çıkarların peşinden koşmaktan geçtiği fikrinin izlerinin 18. yüzyıl liberalizmi ve Adam Smith’de bulunduğunu belirtse de, kamu arazilerinin özel mülkiyet altında daha üretken olduğu fikrinin 17. yüzyılda William Petty ve John Locke’un çalışmalarına uzandığını ifade eder. Özellikle Locke, kapitalizmin birinci birikim aracı olmayı sürdüren kamu arazilerinin ve kaynaklarının kapatılmasının özel mülkiyet olarak sahiplenilmesinin felsefi gerekçelerini sunmuştur. 1600’lü yıllardan 2013’e geldiğimiz noktada verimsiz, sahipsiz alanlar olarak değerlendirilen toplumun ortak alanları, müşterekleri geçmişte olduğu gibi bugün de benzer biçimde zenginleşmenin kaynağı olarak görülmektedir.

2013 yılında bir iş adamı tarafından Tarım Bakanlığı’nda yapılan bir toplantıda ve kamuoyuna yansıyan konuşmalarda dile getirilen argümanlar sanki tarihin tozlu sayfalarından kopup gelmiş gibidir. Bu toplantıda, “tarımın, meraların ve kıyıların halkın elinden alınması gerektiğini” söylenmektedir (Yavuz, 2013).

Söz konusu toplantıda iş adamı şunu da eklemektedir: “Tarım Bakanlığımız büyük bir devrim gerçekleştirdi, sessiz büyük bir devrim. Merayı çitlenebilir hale getiren kanunu çıkarttılar, bu kanun çıktıktan sonra petrolden de daha önemli zenginliğimiz olan meralarımızı el birliğiyle işleriz. Bunları servete dönüştürürüz.”

Bir vakfın kuruluşu ile ilgili gerçekleştirilen toplantıda yapılan bu konuşma üzerinde biraz daha durmak faydalı olacaktır. Bu konuşmalarda ifade edilenler, binlerce yıllık benzerliğin çarpıcı özetidir. Tipik bir biçimde hiçbir bilimsel, ampirik temeli olmayan argümanlar konuşma boyunca devam etmektedir. Bir yerde tarımın modernizasyonu konusu açılır ve müşterekler meselesinin bir mülkiyet meselesi olarak tanımlandığı şu cümlelerle ifade edilir:

Sovyetik bir anlayıştaydılar. Ve meralarımızı bütün halkın malı ilan ederek mahvettiler. Mera çitlenmiyor, bakılamıyor çünkü bütün halkın malı. Bir şey bütün halkın malı olursa bakılamıyor çünkü halkın malı. Bir şey bütün halkın malıysa yağmalanır. İnsanlık tarihi bunu böyle gösterdi. Mesela kıyılarımız bütün halkın malıdır ama yağmalanmıştır. Halkın girebileceği kıyı yok. Ormanlarımız bütün halkın ormanıdır ama mahvoldu. 60 yıl öncesine göre ormanlarımız yüzde 40 küçüldü. Bütün halkın ormanı olduğu için. Meralar da öyleydi. Çok şükür Tarım Bakanımız geçen ay çok büyük bir devrim gerçekleştirdi. Bence sessiz bir devrim. Ve merayı çitlenebilir hale getiren kanunu çıkarttılar. Bunu nasıl başardılar bilmiyorum ama anayasal bir sorundu. Ama yaptılar bunu sonuçta. Şimdi ben çok umutluyum. Bu kanun çıktıktan sonra petrolden de daha önemli zenginliğimiz olan meralarımız el birliğiyle işleriz. Bunları servete dönüştürürüz. Sayın Bakan'a bir tarım gönüllüsü olarak şükran borçluyum (Yavuz, 2013).

Bir iş adamının Tarım Bakanının da hazır olduğu bir toplantıda yaptığı bu konuşmanın en önemli kısmı, şüphesiz, meraların köylüye bırakılmaması ve ellerinden alınmasının gerekliliği üzerine olan kısım. Bu söylemler İngiltere çitlenmelerinde kamu arazilerinin avam halk gibi vahşi, ilkel, açık ve kontrolsüz tasvirlerini akla getirmektedir. Örneğin Kral James 1620’de ormanlarda ve kulübelere sayıları giderek artan kulübelerin “hırsızlar, düzenbazlar ve dilencilerin yuvaları ve hazneleri olduğu konusunda bir uyarıda bulunmuştu (McNally, 2016: 75)

Bir iş adamının bu söylemlerinin önemi, sermayenin, müşterekleri mülkiyetin el değiştirmesi meselesi olarak gördüğünü ifade eden bir konuşma olmasından ileri gelmektedir. Kapitalizmin tarihsel kökenlerinde yatan hırsızlık, yağma, şiddet ve gücün kötüye kullanılması, devletin yasal düzenlemelerle bu gücü yeniden kurgulaması sonucu ortaya çıkan süreçler, kamusal olan her şeyin yozluk, çürümüşlük, sıradanlık ve tükeniş olarak görülmesi bir anlamda tarihin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aynı zamanda toplumsal olan her şeye karşı sermayenin duyduğu nefretin, toplumsal olan üzerinden zenginleşme çabasının yüzlerce yıllık değişmeyen reçetesi ve bir kez daha sahnelenmesidir; eğer özel mülkiyet yoksa orada yağma ve talan vardır.

Bahsi geçen konuşmanın yapılma tarihi 2013 yılıdır. Burada meraların çitlenebilir hale getirilmesinin yolunu açan ve sessiz devrim olarak bahsedilen bir dizi yasal düzenleme mevcuttur. 17 Ağustos 2011 tarihli ve 28028 sayılı *Resmi Gazete*’de yayımlanan 648 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Bazı Kanun ve KHK’lerde Değişiklik Yapılmasına Dair KHK, 2012 yılında 2012/192 sayılı kararla Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen ancak daha sonra 2 Ağustos 2013 tarihli

ve 28726 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanan 6495 sayılı Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile meralar üzerinde benzer tehditler oluşturacak birtakım yasal düzenlemeler hemen hemen tekrar getirilmiştir. Bu yasal düzenlemeleri, meralar üzerinde gerçekleştirilmek istenen yeni çitlemeler olarak tanımlamak olanaklıdır.

2011 yılında çıkarılan 648 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair KHK ile “geçici yerleşme yeri olarak uygun görülen mera, yaylak ve kışlakların ot bedeli alınmaksızın tahsis amacının değiştirilebileceği, bu alanların talep sahiplerine 29 yıla kadar tahsis edilebileceği, bu yerlerde inşa edilecek yapılara bodrum hariç 2 kata ve 200 metrekareye kadar da yapı inşaat alanına izin verileceği” hükmü getirilmiştir. Bu düzenleme yukarıda da belirttiğimiz gibi 2012 yılında Anayasa Mahkemesi tarafında iptal edilmiştir. Ancak benzer bir düzenleme 2013 yılında 6495 sayılı Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile ve son olarak da 11 Eylül 2014 tarihli mükerrer *Resmi Gazete*'de yayımlanan İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun da Mera Kanununun 14. maddesinin birinci fıkrasında yapılan bir değişiklik ile Bakanlar Kurulunca kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilen mera, yaylak ve kışlakların tahsis amacı değişikliğinin önü açılmıştır.

Ziraat Mühendisleri Odası İstanbul Şube Başkanı Ahmet Atalık'ın bu süreçlerle ilgili yorumu tümüyle “rantsal dönüşüm” ile özdeşleşen “kentsel

dönüşümün” artık meralara kadar gireceği ve bundan böyle meralarda hayvanların otlatılması yerine binaların yükseleceğidir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2014 verilerine göre, Türkiye’nin toplam alanının yaklaşık yüzde 20’si, tarım alanlarının ise yaklaşık yüzde 38’i olan 14,6 milyon hektar çayır ve mera alanı vardır. Türkiye’nin çayır ve mera varlığı 1940 yılında 44,2 milyon hektar iken 20 yıl sonra 1960’ta 28,7 milyon hektara gerilemiştir. 1990’da 14,2 milyon hektara düşen çayır ve mera alanının 2014’te 14,6 milyon hektar olduğu tahmin edilmektedir (Yıldırım, 2015). Yağmalayanların yağmalanmadan şikâyet ettiği bir zamanda yağmanın önlenmesi olarak getirilen öneri ise müşterekler üzerinde özel mülkiyet haklarının tesisidir. Müştereklerde mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü ile gerçekleşecek yağmanın adı sessiz devrim olmuştur.

Bununla bağlantılı olarak gerçekleşen bir yasal düzenleme de, 30 Ekim 2015’te *Resmi Gazete*’de yayımlanan yönetmelikte yer alan bir değişiklikle (Mera Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik 30 Ekim 2015 Sayılı *Resmi Gazete*) mera ve yaylak alanların kentsel dönüşüme açılmasıdır. Yönetmeliğe göre, durumu ve sınıfı çok iyi veya iyi olan mera, yaylak ve kışlaklarda tahsis amacı değişikliği yapılamadığı için, bölge kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmeden önce 1/5000 ölçekli haritası ile Mera Komisyonuna başvurularak uygun görüş alınacaktır. Tahsis amacının valilikçe değiştirilmesinin ardından 20 yıllık ot gelirinin yatırılması sağlanacaktır. Ot bedeli yatırıldıktan sonra iki yıllık süre zarfında kesinleşmiş uygulama imar planı komisyona sunulacaktır. Böylece ot bedeli yatırılan yerler için tahsis işlemi değişikliği yapılmasının yolu açılacaktır. Buradaki ana

problem mera, yaylak ve kışlakların tespiti konusudur. Bakanlık verilerine göre, 2000-2014 döneminde sadece 500 bin hektar alanın ıslahı yapılmıştır ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın verilerine göre, Mera Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1998'den 2014 sonuna kadar tespiti yapılan mera alanı 10 milyon 348 bin 169 hektardır (Yıldırım, 2015). Mera, yaylak ve kışlak alanlar hem ıslah edilmemekte hem de tahsis işlemleri ağır yürümektedir.

Yukarıda bahsi geçen yasal düzenlemeler aracılığıyla meraların inşaat merkezli amaç dışı kullanımının önünün açılması ile meraların inşaat alanları haline dönüştürülerek yavaş yavaş ortadan kalkması Türkiye'de hayvancılığın gelişimine büyük bir darbe olacaktır.

Daha önce gördüğümüz gibi, köy orta malları, mera, yaylak, kışlak, otlak, harman ve panayır yerleri olarak ifade edilir ve bu taşınmazlar özel mülkiyete konu olamazlar. Hukuki bir terim olarak mera, devlet dâhil hiçbir özel veya tüzel kişiliğin sahibi olmadığı (yani mülkiyet hukukuna değil, egemenlik hukukuna tabi olan), üzerinde hayvan otlatmaya elverişli “müşterek” (The Commons) otlakları tanımlamak için kullanılmaktadır. Gerçekleştirilen bu düzenlemelerle hem Türkiye hayvancılığı büyük bir darbe yemiş olacak hem de mülkiyete konu edilemeyen kent yakınında yer alan köy müştereklerinin özel mülkiyete devri söz konusu olabilecektir.

Devletin kamu malları olarak tanımlanan sahipsiz mallar ve orta mallar arasındaki belirgin ayrım noktası daha önce vurgulandığı gibi tahsis işlemidir. Orta malların bir kısmı idari bir işlem ile bir kısmı da örf ve âdete göre eskiden beri herkesin yararına veya kullanımına kendiliğinden tahsis edilen yerlerdir. Mera Kanunu 3. maddesinin (1) bendinde tahsis işlemi, “Çayır, mera, yaylak ve kışlakların

kullanımlarının verimlilik ve sosyal adalet ilkelerine uygun şekilde düzenlenerek, münferiden ya da müştereken yararlanılmak üzere bir veya birkaç köy ya da belediyeye bırakılmasını” ifade eder demektedir.

Mera Kanunu’nun 14. maddesinde tahsis amacının değiştirilmesi ile ilgili bölümde yer alan “zaruri turizm yatırımları, ülke güvenliği ve olağanüstü hal durumları vb hallerde tahsis amacının değiştirilmesi mümkün olmaktadır. Bu maddeye 10 Eylül 2014 tarihli ve 29116 sayılı mükerrer *Resmi Gazete*’de yayımlanan 6552 sayılı Kanunun 145. maddesiyle bu bendin 31 Ocak 2015 tarihinde yürürlüğe girmesi hüküm altına alınan “Bakanlar Kurulunca kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı olarak ilan edilen yerlerinde tahsis işlemi olarak değiştirilmesi ile ilgili maddeye (ı) bendi eklenmiştir. Bunun yanı sıra Mera Kanunu’nda bulunan 14 Nisan 2016 tarihli Ek Madde 1 ile “30/4/2014 tarihli ve 28987 sayılı *Resmi Gazete*’de yayımlanan 24/2/2014 tarihli ve 2014/6028 sayılı Bakanlar Kurulu Kararında belirtilen; İstanbul İli Avrupa Yakası Proje Alanı içerisinde yer alan mera, yaylak ve kışlak gibi orta mallarının vasıfları, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığınca bu Kanun hükümlerine bağlı kalınmaksızın resen kaldırılır ve bu taşınmazlar Hazine adına tescil edilir” hükmü getirilmiştir.

Meralar, yaylaklar ve kışlaklar gibi özel mülkiyetin konusu olamayacak devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan müşterek alanlar için tahsis işlemleri inşaat sahaları olmak üzere yasal düzenlemelere kavuşturulmuştur. Meraların çitlenmesi yönünde atılan adımların bir kısmı Anayasa Mahkemesi engeline takılmış olmakla beraber görüldüğü üzere bu yöndeki çabalar hiçbir zaman son bulmamaktadır.

Meralar, yaylaklar ve kışlaklarla ilgili talepler hem bu alanların müşterek alanlar olarak değil özel mülkler olarak sınırlı bir yararlanıcı kitlesi tarafından ekonomik veya tarımsal faaliyetlere konu olarak kullanılması hem de bu alanların kentsel dönüşüm veya özel proje alanları içerisinde tanımlanarak tahsis amaçlarının değiştirilmesi yönünde olmaktadır. Burada özellikle vurgulanması gereken sorun, mera gibi müşterek alanların temel özelliklerini yitirmelerinin başlıca sorumlusu olarak bu alanların ortak kullanımının gösterilmesidir. Oysa meraların çağdaş bilimsel yöntemlerle ıslah edilmesi ve ortak kullanım biçim ve kurallarının buraları kullanan halk ile belirlenmesi olanaklıdır, ki zaten yüzyıllardır bu alanlar o yörede yaşayan halk tarafından benzer amaçlarla kullanılagelmıştır.

28 Şubat 1998 tarihli 23272 Sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanan 4342 sayılı Mera Kanunu Madde 1 amaç bölümü şu şekildedir: “bu kanunun amacı; daha önce çeşitli kanunlarla tahsis edilmiş veya kadimden beri kullanılmakta olan mera, yaylak, kışlak ve kamuya ait otlak ve çayırların tespiti, tahdidi ile köy veya belediye tüzel kişilikleri adına tahsislerinin yapılmasını, belirlenecek kurallara uygun bir şekilde kullandırılmasını, bakım ve ıslahının yapılarak verimliliklerinin artırılmasını ve sürdürülmesini, kullanımlarının sürekli olarak denetlenmesini, korunmasını ve gerektiğinde kullanım amacının değiştirilmesini sağlamaktır.” Meraların ekonomik ve sosyal boyutları düşünüldüğünde mera alanlarının yasal bir düzenleme ile korunması, kurallara uygun kullanımının sağlanması belli ki yasa koyucu tarafından da önemli görülmektedir ancak yukarıda bahsi geçen yasal düzenlemelerin amacına ulaşamadığı, kanun kapsamında gereklerinin yapılmadığı ortadadır.

Meraların korunması ve verimli kullanılması hayvancılığın gelişmesi, doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir tarımsal üretim için büyük önem

taşımaktadır (Yıldırım, 2015). Anadolu Meraları ekibinin kurucusu olan Durukan Dudu da özellikle son 5-6 yıldır sıklıkla duyduğumuz bir kelime haline gelen meraların, genellikle imara açılması, peşkeş çekilmesi gibi birtakım argümanlarla gündeme geldiğini, oysa meraların öneminin tahminlerin çok ötesinde olduğunu ve ekonomik, ekolojik ve sosyal açıdan anlamlı olan tüm araziler olarak tanımlanması gerektiğini belirtiyor (Dudu, 2015). O halde meralar çok yönlü bir ekonomik, sosyal ve ekolojik sorunun parçası olarak değerlendirilmelidir. Çok önemli olmakla beraber, meralarda nasıl bir yöntemle ve hangi araçlarla en uygun biçimde hayvancılık yapılabileceği şüphesiz başka bir tartışmanın konusu olmaktadır. Burada vurgulanması gereken, meraların çok boyutlu bir kümenin bir parçası olduklarıdır.

Yukarıda yer verilen istatistiksel veriler de gösteriyor ki, mera alanları hızla azalmaktadır. Mera alanlarının azalmasının sebepleri olarak bu alanların tarımsal üretime açılması, ormanlık alanlara dönüştürülmesi ve son zamanlarda da imara açılarak kentsel dönüşüm projeleri kapsamında toplu konut alanı olarak değerlendirilmesidir.

Mera alanlarının hızlı bir biçimde azalmasının en yıkıcı toplumsal sonuçlarından biri, kırsaldan kente göçlerin görülmesi ve köylerin boşalması ve hayvancılık faaliyetlerinin hızla azalmasıdır (Yıldırım, 2015). Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan ve özel mülkiyete konu olamayacak olan mera, yaylak ve kışlakların Mera Kanunu'nun kabul edildiği 1998 yılından beri tahsis işlemlerinin son derece yavaş ilerlemesi de bu alanların amaç dışı kullanımı ve kiraya verilerek özel kişiler tarafından kullanılması sorununu artırmaktadır. 2006-2012 döneminde 1,2 milyon hektar mera alanı kiraya verilmiştir. 2000-2014 döneminde ıslah edilen

500 bin hektar alan olduğu düşünülürse, iki kattan daha fazla bir alan kiraya verilerek özel girişimcilerin kullanması sağlanmıştır.

Türkiye’de mera, yaylak ve kışlakların inşaat faaliyetleri gibi ekonomik etkinlikler kapsamında dönüştürülmesi, Marx’ın *Kapital*’de belirttiğı ortak mülkiyette bulunan tarım topraklarının meta haline getirilmesine benzeyen ilk birikim süreçlerini ifade eder. Bugün de yasa ortak toprakların yağma aracıdır. Müştereklerin özel mülkiyete konu edilmesi ve bu alanların amaç dışı kullanılması, topluluk kullanımına kapatılması, doğanın sermayeye dönüşmesi öncelikle toprağın sermayeleştirilmesi, Polanyian anlamda metalaştırılmasıdır.

Ortak alanların yok edilmesinin odağında sadece meralar, yaylalar, ormanlar ve otlaklar yoktur. Buradan açılan yolun Gezi Parkı, İkizdere Vadisi ve Karadeniz’de her adım başı inşa edilmeye çalışılan HES’lere çıktığını görüyoruz. İlk birikim yöntemlerinin klasik bir biçimi olan çitlemeler ve ortak topraklara el koymanın yanında David Harvey’in ortaya attığı mülksüzleştirerek birikim kavramı günümüzde çitlemelerden yöntem olarak farklı ancak sonuçları itibariyle aynı süreçlerin uygulamaları haline dönüşmektedir.

3.3 Müşterekler ve Derelere Kelepçe: HES’ler

Türkiye’nin birçok yerinde gerçekleştirilen mikro HES projelerinde hem kamulaştırma ve kamulaştırma sonrasında alanın özel şirketlere devri hem de devletin kolluk güçleri dâhil her türlü zor yöntemi kullanılarak ilk birikim süreçleri işletilmektedir.

Fuat Ercan (2010), “Suyun Ticarileşmesine Hayır Platformu”nun düzenlediğı bir tanıtım toplantısında yaptığı sunumda, HES’lere karşı bir şeyler

yapılmasının zorunluluğunu “çünkü artık yaşamın özü olan ortak kullanımlar – commons– (su, orman) sermayenin yeni birikim dinamiklerinin temel belirleyeni oldu, oluyor” sözleriyle ifade etmiştir. Bu cümlelerden de derelerimiz, akarsularımız ve sularımız üzerinde sermayeleştirilme süreçlerinin temel bir ekonomik ve politik süreç olarak belirlediği sonucunu çıkarabiliyoruz.

2013 yılında dönemin çevre ve şehircilik bakanının bütçe görüşmelerinde, “HES’lerle bu iş olmaz. Haklısınız, ufak dereleri mahvediyoruz,” itirafı ve açıklaması ve özellikle Karadeniz Bölgesi’nde bu yönde gelişen toplumsal muhalefetin yükselmesi sonucunda mikro HES projeleri hız kesmiş olmakla beraber 2002 yılından günümüze kadar 439’u 10 MWm’nin altında 919 HES projesi için elektrik üretim lisansı verilmiştir (Eroğlu, 2016).

Mikro HES projelerinin Türkiye’nin enerji açığını kapatma konusunda bir etkisinin olmayacağı eleştirisi birçok kez dile getirilmiştir. Ülkedeki tüm akarsuların üstüne HES yapılması halinde bile bunun toplam enerji ihtiyacımız içerisindeki payının yüzde 5 seviyesini aşamayacağı belirtilmiştir (Eroğlu, 2016). Ancak enerji açığını kapatmakta çözüm olamayacak mikro HES’ler hem doğanın sermayeye dönüştürülmesiyle birikim sürecini hızlandırmakta hem de doğa hızla yok edilerek suya kamusal erişim hakkı engellenmektedir.

Ancak bu yoğunlukta bir HES yapımı planlanması Türkiye pratiğinde suya ilişkin değişimlerin en azından şimdilik gerek ideolojik ve gerekse doğrudan maddi kaynağının enerji yatırımı olarak karşımıza çıktığını göstermektedir (Ercan, 2010).

Su gibi tüm çevre açısından önemli bir müşteregin ilk birikim süreçlerinin bir parçası olarak değerlendirilmesi için yine Fuat Ercan'ın (2010) şu tespiti bakmamız lazım:

“HES’ler için özellikle son zamanlarda gerçekleştirilen ve literatürde “mini” ve “mikro” ölçeklerdeki HES yapımları için önemli bir tespiti daha yukarıda görebiliyoruz. Bu tespit ise HES’lerin sabit ve işletme sermaye maliyetlerinin az olması. Bu ifade sayısı yüzleri bulan ve yerelliklerden yükselen ve genellikle de mühendis yatırımcılar tarafından kurulan şirketlerin varlığını da açığa çıkarması açısından önem kazanıyor.”

Hem büyük sermaye hem de küçük sermayeli yerel firmalar kapitalizmin sistem içerisinde müştereklerin sermayeye dönüştürülmesi süreçlerine dâhil olmaktadır.

HES yapımı için çok büyük miktarda su potansiyeli, çok küçük bir sermaye ile suyun kullanım haklarının şirketlere devri sonucunda yaratacağı muazzam ölçekte tahribata bakılmaksızın sermayeleştirilmektedir. Ercan (2010), yerel mühendislerin varlığının iki açıdan hem yerel muhalefetin hem de toplumsal muhalif işler üstlenecek olan TMMOB'nin işini zorlaştırmak olduğunu vurgulamaktadır.

Bu mallar, doğal nitelikleri gereği toplumun kullanımına açık bulunmaktadır. Medeni Kanun'un 715. maddesi “sahipsiz yerler ile yararı kamuya ait mallar, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır” hükmü getirmiştir. İlgili kanunun devamında “aksi ispatlanmadıkça, yararı kamuya ait sular ile kayalar, tepeler, dağlar, buzullar gibi tarıma elverişli olmayan yerler ve bunlardan çıkan kaynaklar, sahipsiz mal örnekleri olarak belirtilmiş ve kimsenin mülkiyetinde değildir ve hiçbir şekilde özel

mülkiyete konu olamaz hükmü getirilmiştir. Ayrıca genel sular, kıyılar, ormanlar, tabii servetler ve kaynaklar bu mallar arasında sayılabilir. Genel sular, denizler, akarsular, toprak yüzeyinde akmayan büyük ve küçük göl niteliğindeki durgun sular ve yer altı suları genel su olarak kabul edilmektedir. Tüm bu doğal varlıklar üzerinde özel mülkiyet tesis edilemez” (Duygulu, 2008).

2010 yılında Rize’nin İkizdere İlçesi’nde toplanan Türkiye Su Meclisi, bu buluşma sonunda kısa bir Su Manifestosu yayımladı. Yayımlanan manifestoda, “Su, tüm dünyada ve üzerinde bulunduğumuz coğrafyada, yaşamın temel koşuludur. Yaşam, suyla başlamıştır. Su olmadığında sona erecektir. Su alınıp satılacak ticari bir mal değildir, tüm canlıların ulaşmaya hakkı olan doğal bir varlıktır” vurgusu yapılmıştır (Türkiye Su Meclisi, 2010). 81 ilden gelen temsilcilerle gerçekleştirilen buluşmada suya atfedilen önemin ekolojik, ekonomik, kültürel, kısacası yaşamsal bir öneme sahip olduğunu önemle ve tekrarla vurgulamamız gereklidir. Tüm canlı yaşamının kaynağı olarak su, borulara hapsedilerek, onunla beraber tüm bir yaşam ölüme mahkûm edilmektedir. Sadece ekonomik olarak değil toplumsal yaşamın ve ekolojik faaliyetin merkezinde yer alan ve özel mülkiyete konu edilemeyecek olan, devletin hüküm ve tasarrufu altında, toplum adına devletin koruması altında bulunan doğal servet ve kaynaklar, müşterekler olarak nehirlerimiz, derelerimiz tüm yasa hükümlerine rağmen aksi uygulamaların konusu olmaktadır. İlk birikimin temel yasalarıyla müşterekler yasal düzenlemeler, hileli yollar ve/veya zor yöntemleri ile ele geçirilmektedir. Özgürce akan derelerin üzerlerine bir kelepçe gibi vurulan tüm bu HES’ler sonucunda yok olan sadece kesilen binlerce ağaç, kuruyan dere yatakları, tahrip olan ekolojik yaşam, geçim kaynaklarından koparılan insanlar değil, aynı

zamanda tümüyle binlerce yıllık gelenek, kültür ve bölge halkının bütünüyle yok olan yaşamıdır.

Enerji yatırımlarının etkisini giderek artıran bir ekonomik faaliyeti olarak HES projelerine bakıldığında en önemli gelişmenin Su Kullanım Hakkı Anlaşması olduğunu görüyoruz (Ercan, 2010). Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik 23.06.2003 tarihli ve 25150 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin amacı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) ile tüzel kişiler arasında düzenlenecek Su Kullanım Hakkı Anlaşması imzalanması işlemlerinde uygulanacak usul ve esasların belirlenmesidir. Bu usul ve esaslar kapsamında su kullanım hakkı sözleşmeleriyle sularımız özel sektörün kullanımına açılmıştır. 20 Şubat 2001 tarihli ve 24335 sayılı mükerrer *Resmi Gazete*'de yayımlanan 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'na göre enerji üretim tesislerinin yapımı işlerinin tamamının özel sektör tarafından gerçekleştirilmesini sağlayan bir yasal düzenlemeye gidilmiştir. Su kullanım hakkı imzalanmasına ilişkin yönetmeliğin amacı "4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu hükümleri çerçevesinde halen piyasada faaliyet gösteren veya gösterecek tüzel kişiler tarafından hidroelektrik enerji üretim tesisleri kurulması ve işletilmesine ilişkin üretim, otoprodüktör, otoprodüktör grubu lisansları için DSİ ve tüzel kişiler arasında düzenlenecek Su Kullanım Hakkı Anlaşması imzalanması işlemlerinde uygulanacak usul ve esasların belirlenmesidir." Yönetmelik kapsamında tamınlar kısmı 4. Madde k bendinde ortak tesis tanımı yapılmıştır. Bende göre ortak tesis "enerji üretimi yanında sulama suyu, içme ve kullanma suyu temini ve taşkın koruma gibi birden fazla maksada hizmet eden" tesis olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımla sermaye ve

meta haline getirilen suyun enerji dışı alanlarda da kullanımına yönelik bir vurgu yapılmıştır. Özet olarak su kullanım hakkı anlaşmalarıyla enerji amaçlı HES'lerin yapımı için suyun kullanım hakkı 49 yıllığına özel şirketlere tahsis edilmiştir.

Elbette suyun 49 yıllığına kullanım hakkının özel şirketlere devri sonucunda Türkiye Su Meclisi tarafından yayımlanan Su Manifesto da ortaya konan doğanın bir nesne olmadığı, suyun doğaya ait ve onun ayrılmaz bir parçası olduğu, inşaatlar kapsamında bitki ve hayvan türlerinin, ormanların yok olacağı ve o bölgelerde yaşayacak olan yüzbinlerce insanın yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalacağı yönündeki hiç bir uyarının dikkate alınmadığını bu HES çılgınlığının hiç hız kesmeden devam etmesinden anlayabiliyoruz.

DSİ'nin HES inşaatlarındaki denetim işlevinin zayıflaması, mevcut DSİ tesisleri üzerinde projesiz ve izinsiz rehabilitasyon veya geliştirmeler ile sulamanın işletme ve bakım hizmetlerini aksatacak uygulamalar yapılması, bir çeşit rant dağıtım anlayışıyla bu kadar çok sayıda baraj yapabilecek nitelikli firma sayısının azlığı nedeniyle başka sektörlerden gelen (çimento, tekstil, gıda vb) firmaların lisans sahibi olması ve bunların sonucunda bazı firmaların aldıkları lisanslarla yatırıma girişmek yerine lisans ticareti yapma yoluna gitmesi, projelerin havza bazında bütüncül bir planlama anlayışıyla ele alınmaması (Topçu, 2011) toplumumuzun ve doğanın nasıl büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

HES'lerin planlanma ve yapımı aşamalarında 17 Ekim 2012 ve 28444 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanan Su Havzalarının Korunması ve Yönetim Planlarının Hazırlanması Hakkında Yönetmeliğe de aykırı durumlar bulunduğunu söylemek mümkündür. İlgili yönetmeliğin 5. maddesinde belirtilen ilkeler kısmında vurgulanan katılımcı bir yaklaşımın dikkate alınması, suya bağımlı karasal ve sucul

ekosistemlerin öncelikle korunması, havza su tahsisinde ve havzalararası su aktarımında ekosistemin ihtiyacı olan su miktarının korunması ve güvence altına alınması gibi ilkelere uyulmadığı görülmektedir. Yapımı tamamlanan ve işletmeye geçen HES'lerin su havzalarına verdikleri zararları gözler önüne seren örnekler mevcuttur. Ordu'nun Mesudiye ilçesi Topçam ve arkasından yapılan Darıca barajı için su tutulmasıyla Melet Irmağı'na su taşıyan bazı derelerin kuruduğu ve o bölgedeki ekosisteme nasıl zarar verildiği gözlemlenebilmektedir⁵. Doğal SİT alanı olan Rize İkizdere'de işletmeye geçen Cevizlik barajının yapımından sonra İkizdere Deresi yaz döneminde kurumuştur⁶. Rize'de kent merkezi ile birlikte 10 ilçe, 5 belde ve 25 köyde yaklaşık 300 bin kişinin içme suyu ihtiyacının karşılandığı Salarha Deresi'ne kurulan sistemde, suyun tünele alındığı 8 kilometre boyunca dereye su kalmadığı görülmüştür⁷.

Tüm canlı yaşamının paylaştığı bir müşterek olarak suların korunmasına yönelik tüm yasal düzenlemelere karşın uygulanmaya çalışılan bu sermayeleştirme politikaları sonucu gelişen toplumsal muhalefetin bastırılmasında hemen kolluk güçlerine başvurulması ilk birikim süreçlerindeki en temel unsurlardan biri olan zor ögesinin de sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. HES süreçlerinde devlete ait zor gücünün kullanılmasında bir aydınlatıcı öge olarak HES yapımlarında hatırlattığı gibi süreci inşa edenler açısından dönemin kendine özgü oldukça önemli değişiminin, tüm düzenlemelerin devlet otoritesi yani kamu dolayında gerçekleşmesidir (Ercan, 2010). Zor burada mülkiyetin devri ve müşterek değerlerin özel kişilere devri için devlet gücünün kullanılmasıdır. 16. yüzyılda halk kitlelerinin zora dayanan yöntemlerle yaygın bir biçimde mülksüz bırakılması uygulamalarına,

⁵ <http://www.haberordu.com/melet-iste-boyle-kurudu-5130h.htm>

⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/ikizdere-yi-hes-kuruttu-18417856>

⁷ <http://t24.com.tr/haber/hes-salarha-deresini-kuruttu,235882>

bugün de her türlü zor yöntemi kullanılarak halkın müşterek alanlarından yoksun bırakılması şeklinde sıklıkla karşılaşmaktayız. HES bağlamında mülksüzleşme, suyun bir meta haline getirilerek borulara hapsedilmesi ve o havzadaki bütün yaşamın yok edilmesi ile gerçekleşmektedir. Türkiye Su Meclisi'nin bunun sonucunda yüzbinlerce insanın doğdukları toprakları terk etmek zorunda kalacağı uyarısı dikkat çekicidir (Türkiye Su Meclisi, 2010).

Trabzon Çaykara Solaklı Vadisi HES, Tokat Zile Çekerek Irmağı, Rize İkizdere, Antalya Kumluca İlçesi Alakır Nehri üzerinde kurulmak istenen Alakır 1 ve Alakır 2 HES'leri için bölge halkının düzenlediği protesto gösterilerine yönelik güvenlik güçlerinin sert müdahalesi haberlerine gazete arşivlerinde yapılacak kısa bir taramayla ulaşmak mümkündür. Yaşadıkları çevreye, ağaçlarına, akarsularına sahip çıkmak isteyen halkın birçoğu mahkeme süreci dahi bitmeden başlanan inşaatlara karşı gerçekleştirdiği protesto gösterilerini havaya ateş açarak, yoğun bir biçimde gazla müdahale ederek ve nihayetinde gözaltılarla yapılan müdahaleler, günümüzde zor kullanımının en tipik örnekleri olarak göze çarpmaktadır.

Bir diğer taraftan zor kullanımının güvenlik güçlerinin etkin müdahalesi sonucu olması zorunlu değildir. İnsanların rızası ve onayı dışında gerçekleştirilen her uygulamanın geniş anlamda zor yöntemi içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Zor yöntemleri içerisine bazı davalarda firma ve işlem aleyhine karar veren hâkimlerin sürgün edilmesi uygulamalarına da dikkat çekmek gerekmektedir.

Byres'in ifade ettiği gibi varlıkların piyasa dışı araçlarla ve genellikle devletin rıza göstermesi yoluyla ya da bizatihi devletin aracılığıyla kapitalist olmayan sınıflardan kapitalist sınıflara devredilmesi olarak tanımlanan ilk birikimde bu devir

ister hırsızlık, ister yasal yollarla tahliye, isterse itibari fiyattan satın alma olsun zorlayıcı nedenler olarak kabul edilmesi gereklidir (Byres, 2007; 144). Burada Tilly'nin bahsettiği zorun geniş tanımıyla aşağılamak, tehdit etmek yöntemlerinin de kullanıldığını vurgulamalıyız. HES mücadelelerinde idareye karşı hukuki yollarla mücadele etmek isteyenlere karşı yürütülen yöntemlerde bu kişilere Rus ajanı veya başka bir devletin adamı suçlamalarını yöre halkı arasında yaymak gibi yollara da başvurulmaktadır.

HES'e karşı yürütülen muhalefetin bastırılması için firma elemanlarının tehditleri veya HES karşıtı kişilerin Türkiye'nin ilerlemesini istemeyen dış mihrakların elemanları veya terörist guruplar olduğu söylentilerinin yayılması yöntemleri de kullanılmaktadır. Toplumun müştereken kullandığı, aynı zamanda geçim aracı olan kaynakların ve varlıkların ellerinden alınmak istenmesine karşı yükselen toplumsal muhalefet sonucunda durdurulan projeler de mevcuttur. Örneğin Tokat Zile'de Çekerek Irmağı üzerine yapılmak istenen 3 HES projesi için alınan "acele kamulaştırma" kararı, Danıştay tarafından iptal edilmiştir. Tokat'ta Çekerek Irmağı üzerinde kurulmak istenen HES projelerinin gerçekleşmesi halinde tahrip edilen ekosistemin yanı sıra yörede yaşayan halkın da tarımsal üretimde kullanılacak su bulamayacağı için göç etmek zorunda kalacak olması sıklıkla karşılaşılan bir gerçektir. Tokat Zile Çekerek Irmağı'nda yapımları iptal edilen HES Projeleri kapsamında 70-80 köy 10 bin dönüm birinci sınıf tarım arazisi bu durumdan etkilenecek ve geçim araçları ellerinden alınan çok sayıda insan göç etmek zorunda kalacaktı.

Yapılması planlanan bazı HES projeleri bölge halkının inatçı direnişi ile karşılaşmıştır. Türkiye genelinde kamuoyunun dikkatinin çekilmesi ve desteği ile

iptal edilmesi sağlansa da, birçok HES projesi de mahkeme kararlarına rağmen uygulamaya geçmiştir.

İnşaatı tamamlanan ve sonrasında su tutulması ile beraber yöre halkının tüm yaşam alanlarının yok olmasına bir örnek Isparta'nın Sütçüler ilçesinde yer alan Yukarı Köprüçay Havzası'nda Kasımlar Barajı'nın yapımı aşamasında ortaya çıkan gelişmelerdir. Bu örneği farklı kılan unsurlardan bir tanesi, barajla yerinden olacak nüfusunun büyük oranda yaşlı olması ve diğer birçok örneklerde olduğu gibi toplumsal muhalefetin gelişmemiş olması ve arazilere acele kamulaştırma yapılarak el konulmasıdır.

Bu örnekte en çarpıcı noktalardan biri hiç şüphesiz acele kamulaştırma kararıdır. İdarelerin çoğunlukla süreli projeleri için başvurduğu acele kamulaştırmanın dayanağı, Kamulaştırma Kanunu'nun 4650 sayılı yasa ile yapılan değişiklikten etkilenen 27. maddesidir (Yazıcıoğlu, 2014: 1). Acele kamulaştırma, yasada belirtildiği gibi çok sınırlı durumlarda yapılabilmektedir. 4650 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nda yapılan değişiklikle konulan 27. maddede bu durumlar “3634 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu'nun uygulanmasında yurt savunması ihtiyacına veya aceleliğine Bakanlar Kurulunca karar alınacak hallerde veya özel kanunlarla öngörülen olağanüstü durumlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda bir özel sektör firması tarafından gerçekleştirilecek baraj yapımı sırasında baraj gölü altında kalacak köylerin acele kamulaştırma yapılarak el konulması yukarıdaki yasa hükmüne aykırı bir durum oluşturmaktadır. Bir grup bilim insanı Yukarı Köprüçay Havzası'nda yapımı sürdürülen Kasımlar Barajı ve HES projesinin sularına gömülecek olan Darıbüğü köyünde incelemeler sonrasında kamulaştırma konusunda şu tespitlerde bulunmuşlardır: “Burada devlet kamulaştırma yapacak ama

ortada devlet yok. Ortada bir şirket var kamulaştırmayı o şirket yapıyor. Türkiye'de bir şirketin kamulaştırma yapmasını ben çözemedim. İnsanların hiçbirinin elinde kamulaştırmayla ilgili belge yok. Tebligat yok. Kime göre, neye göre bu işlemler yapılıyor belli değil. Köylüler neye imza attıklarını bilmiyorlar. Üstelik bir de tehdit ediliyor, kandırılıyorlar. ‘İmza atmazsanız hakkınızdan olursunuz’ diye tehdit ediliyor insanlar” (Yavuz, 2015). Kasımlar Barajı’nda hukuksuz bir acele kamulaştırma kararı uygulanmıştır ve diğer bir taraftan da devlet bu yetkilerini özel bir şirkete devrederek halkın daha fazla mağdur olmasına yol açmıştır. *Cumhuriyet* yazarı Çiğdem Toker (2014) acele kamulaştırmayı devletin normal kamulaştırma yoluyla asla yapamayacağı kıyımın cüreti olarak tanımlıyor. Bir gecede sahaya giren şirketin araç ve makineleri ÇED raporu, hukuki itirazlar, doğa, yaşam ne varsa tamamını anlamsız bir biçimde ortada bırakıyor.

Kasımlar Barajı’nın inşaatı tamamlanmış ve su tutma aşamasına geçilmiştir. Yargı sürecinde ÇED olumlu kararına karşın dava açan avukatlardan biri olan Tuncay Koç, ÇED raporunda ne yöre halkının su tutulması sonrasında ne yapacağı ne de zengin biyoçeşitliliğe sahip Yukarı Köprüçay Havzası’nın endemik türlerinin nasıl korunacağına dair bir çalışmanın olmadığını vurgulamıştır (Çınar, 2014). Baraj projesi kapsamında aralarında kızılçam, karaçam, ardıç, çınar ve meşe gibi türlerin bulunduğu on binlerce ağaç etkilenmiştir.

Barajların yapılmış olduğu Köprüçay Nehri aynı zamanda Köprülü Kanyon Milli Parkı’nın ana kaynağıdır. Önemli bir müşterek alan olarak korunması gereken Köprülü Kanyon Milli Parkı da biyolojik zenginlik, turizm (rafting ve çeşitli doğa sporları) ve peyzaj değeri açısından olumsuz etkilenecektir.

Isparta ve Antalya sınırlarında inşaatı biten Kasımlar Barajı ve HES projesinin, Sütçüler ilçesine bağlı Darıbükü köyünde bulunan rezervuarında ağustos ayında su tutulmaya başlanmıştır. Baraj için su tutulmaya başlanmasıyla beraber yaz sıcaklarının da etkisiyle Köprüçay Nehri kuruma noktasına gelmiş ve nehrin bazı bölümleri tarihinde ilk kez kurumuştur (Yavuz 2016).

İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Toprak İlmi ve Ekoloji Anabilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi M. Doğan Kantarcı, geçen yıl, “Sert ve karstlaşmış kireçtaşlarında tünel için yapılacak patlatmalarda fazla miktarda dinamit veya diğer patlayıcılar kullanmak gerekir. Patlatmalar çatlak zemini bozar, mağaraları göçertir, düdenlere giden suyollarının değişmesine sebep olur. Çok aşağılarda kaynaklar kurur ve akarsuların beslenmesi engellenir. Su iletim tüneli kanyonu kurutarak ve çevresindeki yaban hayvanlarını yok edecek” uyarısıyla Köprüçay'ın kuruyacağı uyarısında bulunmuş ve önlem alınmasını istemişti (Yavuz, 2016). Enerji arzı sorunlarına çare olamayacak HES çılgınlığı hiç şüphesiz Köprülü Kanyon Milli Parkı gibi müştereklerimizin ciddi zararlar görmesine yol açmaktadır.

Köprüçay Nehri üzerinde gerçekleştirilen Kasımlar Barajı'nın suları altında kalan ve en çok etkilenen Darıbükü köyünde ve Kasımlar, İbişler, Çukurca ve Kesme, Değirmenözü köylerinde dağlar dinamitlenmiş, binlerce ağaç kesilmiş, insanların yaşamlarının bir parçası olan suya erişim hakları engellenmiş ve nihayetinde insanlar yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan çıkarılmıştır. Proje kapsamında etkilenen Değirmenözü'nde firma tarafından nehir kenarına dökülen taşlarla köylülerin nehir kenarına inişleri engellenmiştir. Burada dikkat çekici bir nokta, köylülerin evleri kısmen tapulu olsa da orada hayatın devamını sağlayan suya erişim olanaklarından keyfi bir biçimde yoksun bırakılmış olmalarıdır. Buralarda yaşayan insanlar bir daha

başka bir yerde aynı yaşamı kuramayacakları başka bir yaşama, daha zor koşullarda yaşamaya ve göç etmeye zorlanacaklardır. Burada önemli olan nokta devletin kendilerini mağdur etmeyeceğini düşünen insanların hiç istemeden ve hakları verilmeden zorla bir özel şirketin yönlendirmesi ve dayatmalarıyla topraklarından çıkarılmasıdır. İnşaatın tamamlanmasıyla insanlar köylerini, topraklarını, evlerini ve anılarını kaybetmişlerdir. Daha önce insanların evleri, ortak yaşam alanları ve geçim araçları olan bu topraklar ve sular sermaye haline dönüşmüştür.

Bu çerçevede devletin ve sermayenin yüzyıllara dayanan ortak politikalarının yaşadığımız kısa zaman içerisinde ileri bir noktaya şahit olmaktayız. Şiddet kullanma ve meşru olana karar verme tekeli elinde bulunduran devlet, bu süreçleri destekleyici bir rol oynamaktadır. Devlet HES'ler konusunda sermayenin önünü açan her türlü yasal düzenlemeyi ve ideolojik altyapıyı hazırlamaktadır.

Müşterekler, devletin destekleyici rolüyle sermaye haline getirilmiştir, sermayeye dönüştürülmüştür. Maden arama ve enerji yatırımları inşaat yatırımları ile beraber müşterekleri tehdit eden en temel ekonomik faaliyet alanlarıdır. HES'ler eliyle enerji açığı bahanesiyle sermaye aktarımı ve doğanın yok edilmesi büyük bir kampanyayla devam etmektedir. HES'lerle beraber ortaya çıkan geri dönülmez doğa tahribatı beraberinde lokal birçok toplumsal muhalefet oluşmasını sağlamıştır; ancak yöre halkı derelerine ve topraklarına yapılan bu acımasız yok ediş, birçok coğrafyada devam etmektedir.

3.4 Vazgeçilmez Rant Alanları Olarak Müştereklerimiz: Kıyılarımız

İlk birikim süreçleri açısından değerlendirmeye alınacak bir diğer alan da kıyılarımızdır. Hukuk sistemi içerisinde kıyılar da tıpkı meralar, yaylaklar ve kışlaklar gibi devlet malları kategorisi içinde değerlendirilmektedir (Ferudun, 2009:

83). Mera, yaylak ve kışlaklar orta malları statüsünde iken; kıyılar sahipsiz mallar statüsündedir. Sahipsiz mallar da, orta malları gibi toplumun doğrudan yararlanımı altında bulunan mallardandır fakat orta malları ile aralarındaki fark, sahipsiz malların toplumsal kullanım altında bulunmasının bir tahsis işlemi sonucu olmamasıdır. Kıyı alanları açısından devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunmak bu mallar üzerinde devletin bir denetim ve gözetim yetki ve görevine sahip olması anlamı taşımaktadır. Kıyılarımız herkesin kullanımına açıktır ve kamusal mal olma niteliği dolayısıyla kamu hukukunun kamusal mallara ilişkin ilkelerine de tabidir. Bu ilkeler şu şekilde sıralanabilir: Kıyılar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır, devir ve ferağ edilemez, haczedilemez, zamanaşımı yoluyla edinilemez, kamulaştırılamaz, özel kişilerin mallarından farklı biçimde korunur (Ferudun, 2009: 76).

Kıyılar devir ve ferağ edilmezlik ilkesi gereği satılamaz ve başkalarına devredilemez. Kıyılar özel mülkiyete konu edilemeyeceklerinden dolayı bu kapsamda kıyıda yapılaşmaya izin verilmemesi gerekmektedir. Zira 3621 sayılı Kıyı Kanunu'nun 6. maddesi kıyılarda, kıyıyı değiştirecek boyutta kazı yapılamaz, kum, çakıl vesaire alınamaz veya çekilemez demektedir (Ferudun, 2009: 88). Bu bakımdan kıyıların mülk olarak edinilemezliği mutlak bir anlama sahiptir.

Kıyılarla ilgili olarak Türkiye özelinde birçok çarpıcı örnek mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de Ataköy sahil şeridinde yaşanan süreçtir. Ataköy sahilinin macerası “Ataköy Kontu” unvanlı iş adamı Yafes Öztürk'ün 1981'de Emlakbank ile Ataköy'deki denize sıfır 188 bin metrekare arsayı kiralamasıyla başladı. Arsanın 49 yıllığına kiralanmasının ardından halk denize ayağını sokamaz olmuştu ve sahil tüm İstanbullulara kapanmıştı. Daha sonra Ataköy sahili, Türkiye'nin ilk alışveriş merkezinin inşaatına tanıklık etti ve Galeria alışveriş merkezi Ataköy sahilinde

yükseldi. 90’larda yeni bir imar nazım planıyla tüm bölge, Ataköy 1-2-3-4-5 dahil, yoğun imarlı turizm bölgesi haline getirildi. İki emsal ve 70 metre yükseklik o günlerde sağlandı. Sheraton Hotel, Capacity, Titanic Hotel, Ramada bu imar planıyla Ataköy’ü cendereye soktu. Yolsuzlukların merkez üssü haline gelen Emlakbank 2000’lerde lağvedilince, bankanın Ataköy’de sahip olduğu tüm araziler TOKİ’ye devredildi. Böylelikle rantın önü açıldı. 2005 sonrası TOKİ bu arazileri yeşil alana dönüştürmek yerine parsellere bölüp sattı (Dağlar, 2016).

Eminönü’nden Avcılar’a uzanan kıyı şeridindeki tek doğal kıyı, tek doğal plaj olan toplam 412 bin metrekarelik Ataköy sahil şeridi, Emlakbank ile TOKİ arasında imzalanan 14 Aralık 2001 tarihli protokolle TOKİ’ye devredildi. TOKİ’ye devredilen Ataköy sahil şeridinin bundan sonraki süreçte uzun bir satış ve iptal süreçleriyle ilerleyen bir tarihi var. Sahil şeridinin parselleri birkaç defa satışa çıkarıldı ancak mahkeme kararlarıyla bu satışlar iptal edildi.

Ataköy sahil şeridindeki imar izinlerinin ve ihaleyi alan firmanın önündeki engellerin kaldırılması yönünde dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Mekânsal Planlama Genel Müdürü arasındaki konuşmalar internette yayımlanmıştı. Konuşmada bakanın genel müdüre firmanın işini kolaylaştırılmasını, kıyı kenar şeridi ve tabiat varlıkları yönünden onaylanıp işin bitirilmesini ve firmaya yardımcı olunması gerektiğini söylüyordu (Dağlar, 2016).

Bakırköy belediyesinin, İstanbul 3. İdare Mahkemesi’nin TOKİ’nin Karadeniz Örme-Özyazıcı şirketlerine ait iki parselin satış ihalesini iptal ettiği davada, davadan feragat ettiği ortaya çıkmıştır. “Kamu davasından feragat

edilemez” diyen mahkeme, 11 Haziran 2014’te, “Deniz kıyıları devletin tasarrufu altındadır, özel mülkiyete konu edilemez, ülke güvenliği hariç kamunun kullanımına kapatılamaz” gerekçesiyle, TOKİ’nin 12 Temmuz 2010 tarihli ihalesini iptal etti. Kararda Kıyı Kanunu’na göre kıyıya 100 metre mesafede inşaat yapılamayacağı vurgulanarak “...kamunun kullanımına açık tutulması gereken deniz kıyısı alanların, özel şahıslara satışı suretiyle, özel şahıslar lehine ayrıcalıklı durum oluşturularak, kamunun kullanımına kapatılması sonucuna neden olan dava konusu işlemde, kamu yararına ve hukuka uyarlık görülmemiştir... işlemin iptaline...” denilmiştir (Dağlar, 2016).

Bu konuda Ataköy’de ikamet eden vatandaşların açtığı davalar da var ancak bu davalarda da herhangi bir yapı izni verilmediği belirtilmiştir. Bakırköy halkı da mevcut inşaatlara ve sahil şeridinin betonlaşmasına karşı protesto gösterileri düzenlediler. 20 Eylül 2014 tarihinde “kıyılar herkesin eşit ve serbest yararlanmasına açıktır” pankartlarıyla büyük bir protesto gösterisi düzenlendi.

Toplumun gösterdiği tepki, benzer birçok davada olduğu gibi bu davada da dikkate alınmadı. Alınmadığı gibi kamu yararı olmadığı gerekçesiyle İstanbul 5. İdare Mahkemesi tarafından Koruma Bölge Kurulu izni ile belediyenin inşaatı mühürlemesinin yürütmeyi durdurma kararı alması sonucu, yüklenici firma lehine karar vererek inşaatların yolunu açmış oldu (Dağlar, 2016).

Ataköy sahil şeridi ile ilgili olarak İstanbul 4. İdare Mahkemesi, Ataköy 1. Kısım Koruma ve Güzelleştirme Derneği’nin açtığı TOKİ ihalesinin iptali davasında yetki yönünden ret kararını bozdu. Mahkeme ihalenin kamu yararına uygun olup

olmadığını, arazinin yeşil alan statüsünü, betonlaşma tehlikesinin görüşülmesi için bilirkişi tayin edilmesini istedi. Mahkeme kamu yararı, yeşil alan ve betonlaşma tehlikesi açısından bilirkişi tayin etti ancak geçen süre zarfında Özyazıcı İnşaat-Karadeniz Örne ortaklığı ile Yalı Ataköy evleri adıyla 16 katlı 5 blok, 20 katlı ilk etapta 4 rezidans bloğu, ikinci etapta 4 rezidans bloğu ve 1 otel bloğu olmak üzere toplam 9 bloktan oluşan Sea Pearl projesi ve Yorum İnşaat ve Turkmall ortaklığının yaptığı içerisinde 27 bin 500 metrekare alışveriş merkezinin de bulunduğu Blumar Ataköy Projesi inşaatları tamamlandı ve birçoğunun satışları bitti, teslim edildi ya da 2017 yılı içerisinde teslim edilecek konuma geldi.

Özyazıcı İnşaat, Yalı Ataköy Evleri projesinde 23 Nisan 2013'te satışlara başladı. Projede yer alan 140 metrekarelik 2+1 konutların satış fiyatı 3 milyon 600 bin TL olarak açıklandı. Kuzu Grup ortaklığında devam eden ve Temmuz 2017 tarihinde teslim edilecek projede metrekare satış fiyatı 7 bin 200 dolar ile 10 bin 550 dolar olarak belirlendi (Dağlar, 2016). Burada arazilerin alış fiyatı ile daire metrekare fiyatlarının kabaca ilk bakışta karşılaştırılması bile ne büyük bir rant ve servet transferinin sermaye guruplarına aktarıldığını görmeye yetmektedir. Kıyılarda 100 metreye kadar inşaat yapılamayacağı, devletin tasarrufu altında bulunan deniz kıyılarının özel mülkiyete konu edilemeyeceği ve ülke güvenliği hariç kamunun kullanımına kapatılamayacağı gibi mutlak, açık hukuksal hükümlere rağmen oldu bittiler ve gecikmiş mahkeme kararlarıyla, aralarında 100 yaşını aşmış anıtsal nitelikte ağaçların da bulunduğu 1057 adet ağaç katledilmiş, kıyılar kamunun kullanımına kapatılmış ve sermaye tarafından özel mülkiyet haline getirilerek büyük kazançlar sağlanmıştır. Var olan toplumsal muhalefet Ataköy sahil şeridinin inşaat firmaları tarafından işgal edilmesinin önüne geçememiş, hukuksal süreçler de bu

konuda yetersiz kalmıştır. Yetersiz kalan hukuk süreçlerinin yanında zaman zaman açık hükümlere rağmen mahkemelerden firmalar lehine kararlar çıkmıştır. Müşterekler üzerinden yaratılan ilk birikim süreçleriyle ne kıyı ne de yeşil alan kalmıştır. Bundan sonrası için mahkemenin verdiği iptal kararı ile yaşanacak kaos sonrası ne olacağı ise belirsizdir.

3.5 Geleceği Görmek: Artvin Cerattepe – Bolivia Altipano

Glassman’a (2014: 167) göre ilk birikime ilişkin hem eski hem yenilenen tartışmalar her şeyden önce modern dünyada gerçekleşen dönüşümleri anlamayı sağlayan sıra dışı göstergelere işaret eder. İlk birikim süreçlerinin hem güncellenen hem de eski tartışmalarında iki temel meselenin yer aldığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri tarımsal üreticilerin kırsal bölgelerden sürülmesi bir diğeri ise kaynaklar üzerinde daha özelleşmiş bir denetimin yoğunlaştırılmasıdır. Marx (2010: 718), *Kapital*’de Amerika’da altın ve gümüş madenlerinin keşfiyle birlikte yerli halkın kökünün kazınıp köleleştirilmesi ve madenlerin mezar haline getirilmesinin, Doğu Hint Adalarının fethi ve yağmalanmasının, kapitalist üretim döneminin şafağı olduğunu ve ilk birikimin ana uğraklarını oluşturduğunu belirtir.

Artvin Cerattepe, Türkiye’nin en büyük çevre davalarından biri olarak tanımlanmaktadır. Cerattepe’de olan bitenin madencilik faaliyetleri kapsamında kaynakların özelleştirilmesi ve bunun sonucunda çevresel felaketler ve yaşam alanlarının yok olması sonucu yaşadıkları alanlardan göç etmeye zorlanacak bir topluluğun hikâyesine dönüşmesi muhtemeldir. Bu açıdan müştereklerin sermayeleştirilmesi yönünde sergilenen süreçler içerisinde önemli bir örnektir Artvin Kafkasör Yaylası Cerattepe Mevkii. Cerattepe Projesi, hem Türkiye’nin en önemli

evre davalarından birisi haline dönüşmesi hem de bölge halkının direnişi ile, sürecin tümüyle bitmemiş olmasına rağmen, son derece önemli bir boyut kazanmıştır. Artvin halkı burada birçok kez izin verilen maden arama faaliyetlerine yaklaşık 20 yılı aşkın bir süredir direnmektedir.

Son zamanlarda müştereklere el koyma uygulamalarının, kanun tanımazlığın, zorun ve topraklarına sahip çıkmaya çalışan halkın haklı direnişinin tipik bir örneği olarak karşımıza çıkan Artvin Cerattepe’de hükümete yakın bir iş adamı olan Mehmet Cengiz’in sahip olduğu Cengiz Holding’e bağlı Eti Bakır A.ř.’ye maden çıkarma izni verilmiştir. Cengiz Holding’e ait bir şirket olan Eti Bakır A.ř., rödovans sözleşmesi ile maden alanındaki işletme hakkını yine 2012 yılında altın ve bakır madeni işletme ruhsatı verilen Artvinli Özaltın Madencilik’ten devralmıştı.

Cerattepe, Artvin kent merkezine kuş uçuşu dört kilometre uzaklıkta son derece zengin bir bitki örtüsü ve çeşitliliğine sahip, kuşların göç güzergâhında ve maden projesinin tamamına yakınının orman arazisi niteliğinde olduğu bir alandır. Artvin ilini ve maden sahasını kapsayan bölge, dünyanın biyoçeşitlilik açısından en zengin ve aynı zamanda tehlike altındaki en önemli 34 karasal biyoçeşitlilik sıcak noktasından biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Avrupa ile Orta Asya’yı içine alan geniş coğrafyadaki en büyük “doğal yaşlı orman” ekosistemi de burada bulunmaktadır. Ayrıca Artvin ilinin içme suyunun sağlandığı kaynakların bir kısmı madencilik faaliyetinin yapılacağı sahada yer almaktadır. Dolayısıyla bölgedeki madencilik faaliyeti yaşamsal öneme sahip olan bu kaynakları doğrudan etkileyecektir. Su kirliliği, asit kaya drenajı ve ormanlık alanların kesilerek yok edilmesi sonucu oluşacak heyelan ve su baskınları bölge ile kentin geleceğini tehlikeye atacak, yaşanmaz hale getirecektir. Daha önce de yabancı şirketler

tarafından maden çıkarma çalışmalarına karşı çıkan Artvin halkının madene karşı çıkmasının bilimsel olarak temel iki sebebi olduğu belirtilmektedir. Birinci sebep, maden çıkarılacak bölgenin heyelan bölgesi olması; ikinci sebep de bölgenin kültürel, turistik ve ekolojik zenginliğe sahip olmasıdır. Cerattepe'nin altı Kafkasör Yaylası, sağ tarafı Hatila Milli Parkı, sol tarafı Kent Ormanı ve arkası ise Atabarı kayak merkezidir (Arslan, 2016).

Artvin halkının madencilik faaliyetlerine karşı direnişi daha önce vurgulandığı gibi yeni değildir. 1985 yılında MTA tarafından hazırlanan rapor ile başlayan madencilikle ilgili çalışmalar, 1995 yılından bu yana Artvin halkının maden faaliyetlerine karşı yürüttüğü mücadelenin uzun tarihini oluşturmaktadır. Artvin halkı bugüne kadar imza kampanyaları düzenleyerek, hukuksal yollara başvurarak ve kamuoyu oluşturmaya çalışarak madencilik faaliyetlerine karşı mücadelesini yürütmeye çalışmıştır. Mart 2006 tarihli “Cerattepe Maden Dosyası” başlıklı makalede 25 Ocak 2004 tarihinde Yeşil Artvin Derneği tarafından düzenlenen “Artvin’in Doğal Kaynak Değerleri ve Madencilik” konulu bir panelin sonuç bildirgesinde madencilik faaliyetlerinin neden istenmediği ve neyin korunması gerektiği şu şekilde özetlenmektedir:

“Doğal alanlar olarak biyolojik zenginliklerin korunması akılcı bir kalkınmanın temel taşıdır. Doğaya ters düşen ekonomik gelişme çabaları, ekonomik zararlar sonuçlanabilir. Yaşanılır imkânları ile böylesine güzel bir doğası, zengin doğal kaynakları, kültürel bir geçmişı ve sürekliliğı olan Cerattepe bölgesindeki madenciliğı karşı olunduğı vurgulanmıştır.”

Artvin Cerattepe’de yürütülecek madencilik faaliyetlerinin sonucu olarak yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan bütünlüğü, binlerce yıldır varlığını sürdüren

müşterekleri doğası, doğal zenginlikleri ve kültürel birikimi, kısacası bütünüyle doğasıyla barışık bir biçimde yaşayan ve yaşamak isteyen bir toplumsal varoluş olarak düşünebiliriz. Mevcut sosyo ekonomik sistem ne yazık ki bütün bu enerji yatırımlarını gerçekleştirirken, insanlar ve çevreleri arasında mevcut olan ilişkiyi, etkileşimi anlayamamakta daha doğru bir ifadeyle anlamazlıktan gelmektedir. Hem ruhsat sahası hem de maden sahası ormanlık alanda bulunmaktadır. Ruhsat sahasının içerisinde gelecek nesillere aktarılması gereken müşterekler olarak sayabileceğimiz Artvin Kafkasör Turizmi Koruma ve Geliştirme Bölgesi ve Hatila Vadisi Milli Parkı da bulunmaktadır. TMMOB Cerattepe raporunda proje sahası ile ilgili olarak Artvin Orman Bölge Müdürlüğü'nden edinilen ÇED İnceleme ve Değerlendirme Formu ve 1/25.000 ölçekli Meşcere haritası incelemesinde izin istenilen 31,8 hektar alanın tamamının orman sayılan alanlar üzerinde olduğu vurgulanmaktadır (TMMOB, 2014). Proje sahası içerisinde her yıl haziran ayında düzenlenen Kafkasör Festivali'nin yapıldığı çam ormanlarıyla kaplı Artvin Kafkasör turizm merkezi de bulunmaktadır. Aynı raporda Artvin Valiliği Mahalli Çevre Kurulu'nun 13 Şubat 1996 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayımlanan (Karar Sayısı: 1995/4, Karar Tarihi: 10/11/1995) kararında madencilik faaliyetlerinin olumsuz etkileri şu şekilde vurgulanmıştır:

Açık işletme sonucu orman varlığının yok edilmesiyle oluşacak erozyon sonucu heyelan ve sel nedeniyle il merkezi başta olmak üzere bölgenin olumsuz etkileneceği, Kafkasör yöresindeki turizm faaliyetlerinin olumsuz etkileneceği, kaynak suları ve yüzeysel suların kirleneceği, yapılacak atık barajında siyanür ve diğer tehlikeli atıkların depolanmasının bölge üzerinde büyük riskler oluşturacağı gerekçesiyle olumsuz görüş bildirilmiştir (TMMOB, 2014; 27).

Bölge turizmine, kültürüne ve ormanlık alanlara verilecek zarara ek olarak il merkezinin içme suyunun bir kısmının maden sahasına yakın bölgeden geldiği ve açık işletme ve atık havuzları yapılması sonucu bu suların da kirleneceği vurgulanmaktadır (TMMOB, 2014; 27). Karadeniz Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi öğretim üyesi Oğuz Kurdoğlu'nun (2016) *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan yazısında “maden çıkarılırsa neler olur” sorusuna verdiği yanıtlar şöyle:

Maden çıkarılırsa Cerattepe’de ve tümüyle Genya ve Kafkasör alanında ne olacak diye baktığımızda karşımıza şunlar çıkıyor. Ağaç kesimi ve orman ölümü. Pasa (Maden ocaklarında madenlerin arasında çıkan taş, toprak vb. yabancı nesneler) yığınları, yol açmalar, toz ve vibrasyon, cevher stokları, kimyasal kullanımı, kirlenen yeraltı suyu, asit maden drenajı, patlatma, heyelan ve atık barajı... Artvin’e karşıdan bakıldığında doğu, güney ve güneybatıdan Kafkasör- Cerattepe ve Genya; kuzeyden Saçinka dağları ve tüm bu dağların yoğun ormanlarıyla sarmalandığı, diğer bir deyişle adeta korunduğu görülür. Artvin’in tam üzerinde bulunan ve yamaçları Artvin şehir merkezini oluşturan bu alan üzerindeki hafriyat, depolama, taşıma, kırma, eleme gibi faaliyetlerin oluşturacağı yoğun toz doğrudan kent merkezi üzerine yağacak. Merkeze 4-5 km uzaklıktaki Deriner Barajı’ndaki faaliyetlerden gelen tozların bile Artvin’i adeta toza buladığı düşünüldüğünde, madencilik faaliyetinden oluşacak olan zararlı hatta zehirli tozların daha yoğun olarak kent üzerine yağması kaçınılmaz. Biyolojik çeşitlilik yok olur.

Biyolojik çeşitliliğin ve ormanların yok olması, su kirliliğinin meydana gelmesi kentin yaşanabilir bir çevreden yoksunlaşmasının yanı sıra sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma açısından özel bir öneme sahip ekolojik turizm ve ekolojik tarımsal faaliyetlerin maden işletmesine başlamasından sonra uygulanabilmesi

imkânsız olacaktır. Son yıllarda Artvin kırsal alandaki en uzun soluklu ekonomik faaliyetin ekolojik turizmdir. Artvin'in 2002-2012 yıllarına ait turist sayısındaki önemli artış (174 binden 450 bine çıkmıştır) bu alanda önemli bir göstergedir (Kurdoğlu, 2016). Maden işletmesinin faaliyete geçmesiyle ÇED raporunda sadece 183 kişiye istihdam olanağının sağlanacak olmasının bir fayda şeklinde sunulması ise son derece ironiktir.

Madencilik faaliyetinin başlamasıyla Artvin halkının ve tüm toplumumuzun müşterekleri olan ormanlar yok edilecek, Artvin halkı bütünüyle geçim araçlarından ve yaşam alanlarından, kültürlerinden ve içerisinde bulundukları doğal çevreden sökülüp atılacaktır.

Madencilik faaliyetleri sonucu doğal yaşam alanlarının yok olması ile sonuçlanan bir süreç Bolivya'da yaşanmıştır. Bolivya Altipano'da madencilik faaliyetleri sonucu nehre bırakılan toksik maddelerin olumsuz çevresel ve sosyal sonuçlarının ortaya çıkardığı durum bu açıdan hatırlanmaya değerdir. Bolivia Altipano'da olanlar Marx'ın ilk birikim kavramından güncelleştirilen Harvey'in mülksüzleştirerek birikim tartışmalarında son yıllarda yeniden canlanan köylülerin yoksullaştırılması, metalaştırma, kırsal alanlardan çıkarılma, toprakların ele geçirilmesi, müştereklerin özelleştirilmesi ve yeni çitlemeler olarak beliren uygulamaların bir parçasıdır. Huanuni Vadisi'nde kinoa, patates, fasulye vb ürünler yetiştirerek tarımla uğraşan yerli Campesino topluluğu üyeleri, yaşadıkları bölgede yürütülen madencilik faaliyetlerinin sonucu olarak kirlenen nehir suyu sonrası topraklarından ve sularından yoksun bırakılmışlardır. Marksist terminolojiyle, Huanuni Vadisi sakinleri, toplumsal yeniden üretim koşulları ve üretim araçlarından sürekli bir biçimde ayrılmaktadırlar (Perrault, 2013: 1050). Perreault (2013: 1052)

ilgili yazısında sermaye birikimi ile toksik çökeltiler arasındaki karmaşık ilişkiyi anlamaya çalıştığını belirtmektedir. Bu durum yerli halkın geçim kaynaklarını toksik tortullar aracılığıyla, su hakları ve topraklarından yoksun bırakılmalarında, doğanın öneminin ilk birikimde oynadığı devasa ve dolaylı rolü göstermektedir. Günümüz Bolivya’ında madencilğe bağlı faaliyetler neticesinde çevresel bozulma sonucunda kırsalda yaşayan insanlar geçim araçlarından koparılmış bir kitle vardır. Burada gerçekleşen olay ilk birikimin yeniden düşünülmesi sonucuna ulaşmamıza sebep olur.

Zor politikalarının uygulanması Cerattepe’de Artvin halkının 20 yıllık mücadelesinde son zamanlarda çok belirleyici bir rol oynamaktadır. Artvin halkının müştereklerini korumaya yönelik yaptığı eylemlere karşı polis ve jandarma çok sert müdahalelerde bulunmuştur. Hem yöre halkının hem de yöre halkına destek vermek için protesto gösterilerine katılan çeşitli toplum kesimlerine kolluk kuvvetleri müdahale etmiş ve birçok gösterici çeşitli zamanlarda gözaltına alınmış, darp edilmiştir. Ankara’da Cengiz Holding binası önünde protesto gösterisi yapmak isteyen gruba yönelik polis müdahalesinde 11 kişi gözaltına alınmıştır⁸). Artvin’de düzenlenen protesto gösterilerinde içerisinde polis ve jandarmanın müdahalesi sonucu yaralananların da bulunduğu 180 kişi 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na ve polise mukavemetten Artvin Emniyet Müdürlüğü’nde ifadeye çağırılmıştır. Olaylar sırasında çevre evlerde oturan vatandaşlar için bile emniyet tarafından şüpheli sıfatıyla evrak düzenlenmiştir⁹. 21 Şubat 2016 tarihinde hukuksuz ağaç kesimlerine yönelik tepkilerini göstermek için Cerattepe’ye çıkmak isteyen kalabalığa yönelik müdahalede aralarında gazetecilerin de bulunduğu 26 kişi

⁸ <http://www.haberler.com/cengiz-holding-onunde-cerattepe-protestosu-11-8168117-haberi/>

⁹ <http://gazeteyolculuk.net/gundem/cerattepe-icin-direnen-180-kisi-ifade-verdi.html>

yaralanmıştır¹⁰. Kanunun açık hükümlerine karşılık devletin kolluk güçlerinin müdahalesi, zaman zaman özel güvenlik elemanlarının müdahalesi, kamuoyunu yanıltma, tehdit ve korkutma ile özel şirketlerin işbirliği sonucu müştereklere saldırılarla modern çitlemelerin bir örneği Cerattepe’de yaşanmaktadır. Toplumsal zenginlikler toplumsal olmaktan çıkarılmış bir kısım imtiyazlı iş adamına verilmek istenmektedir.

Artvin Cerattepe gerçek anlamda ortaya çıkacak sosyal, çevresel, ekonomik sorunların dikkate alınmadığı, –çoluk-çocuk, genç-yaşlı, kadın-erkek– bütün bir toplumun itirazına rağmen devletin elinde bulunan şiddet tekelinin uygulanmasıyla, hukuki süreçlerin geç işletildiği ve hukuki sonuçların dahi beklenmediği bir süreçle karşı karşıyadır.

Henüz hukuki süreci tamamlanmamış bir davada yöre halkının ve toplumun maden faaliyetine izin vermeme yönündeki kararlı eyleminin amacı birçok benzer vakada olduğu gibi maden şirketinin yasal süreci beklemeden faaliyetlerine başlamış olmasıdır. Toplumun bu konuda sergilediği direnç olmasa ve halk hukuki sürecin sonlanmasını beklemiş olsa, firmanın çoktan maden çıkarma işine başlayacağı açıktır.

Artvin Cerattepe ve Gemya sahalarında madencilik faaliyetlerine karşı yürütülen mücadelenin uzun hukuki bölümünü şu şekilde özetleyebiliriz: Yeşil Artvin Derneği’nin kuruluşundan sonra Cerattepe’de madencilik faaliyetlerine karşı ilk dava 2005 yılında açıldı ve Erzurum İdare Mahkemesi aynı yıl yürütmenin durdurulması kararı verdi. 2008 yılında TBMM Çevre Sorunlarını Araştırma Komisyonu yaptığı incelemelerden sonra bu alanda madencilik yapılmaması

¹⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/cerattepeye-cikmak-isteyenlere-polis-mudahalesi-40058160>

yönünde bir karar verdi ve aynı yıl Rize İdare Mahkemesi maden ruhsatının iptali yönünde bir karar verdi. Yine aynı yıl İnmet Mining şirketi projeden çekildiğini açıkladı. 2009 yılında Danıştay, idare mahkemesinin verdiği kararı onadı. Danıştay kararını şu şekilde gerekçelendirmiştir:

Maden ruhsat alanlarının milli park ve turizm alanları ile iç içe olduğu, maden işletmeciliğinin ülke ekonomisine esasen bir katkısının olamayacağı, bölgenin eşsiz doğal güzellikleri ve varlıklarının zarar göreceği, Artvin'in jeolojik olarak heyelan riski taşıyan bir alanda bulunduğu, aktif heyelan alanları bulunduğu, bu konuda birçok bilimsel rapor bulunduğu, bölgede yapılacak madencilik faaliyetinin bitki ve hayvan türlerini olumsuz etkileyeceği, ruhsatların verildiği tarih itibarıyla faaliyetin ÇED yönetmeliği kapsamında olduğu, hukuka aykırı olarak ruhsatlandırma işleminin yapıldığı, ÇED olumlu raporu aranmadığı...

İdare mahkemesinin maden ruhsatının iptal ve Danıştay'ın ülke ekonomisine yararı olmayacağı ve çevreyi olumsuz etkileyeceği ve diğer birçok gerekçeyle kararın onanmasından sonra 2011 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından içerisinde Cerattepe ve Genya maden sahalarının da bulunduğu 1343 maden sahasının yeniden ihale edileceği açıklandı. 2012 yılının Şubat ayında gerçekleştirilen ihale sonucunda Cerattepe ve Genya maden alanı ruhsatı Özaltın İnş. Tic. ve San. A.Ş.'ye verildi. Kısa bir süre sonra Özaltın A.Ş., rödovans sözleşmesi ile maden alanındaki işletme hakkını Cengiz İnşaata ait olan Etibakır A.Ş.'ye devretti. İhalenin feshi ve ÇED raporu olmadan ruhsat verilemeyeceği gerekçesiyle Rize İdare Mahkemesi'nde açılan iki ayrı davada, davalardan birisi Yeşil Artvin Derneği'nin ihalenin tarafı olmadığı, bir diğer dava ise ruhsat için ÇED gerekli olmadığı yönünde verilen kararlarla reddedildi. Bir diğer taraftan ise alan için ÇED olumlu kararı alınmıştı

ve ikinci dava gerekçesi nedeniyle konusuz kalmış oldu. 2012 yılı Kasım ayında her iki dava için de yürütmeyi durdurma kararı çıktı. Haziran 2013 yılında olumlu olarak açıklanan ÇED raporuna karşı 2013 Eylül ayında dava açıldı. 2014 yılı Kasım ayında Rize İdare Mahkemesi ÇED olumlu kararının iptali davasında yürütmeyi durdurma kararı verdi. 2015 Ocak ayında Rize İdare mahkemesi ÇED olumlu kararını iptal etti. Şirket yeniden ÇED raporu alınması için başvurarak 2015 yılının Haziran ayında ÇED olumlu raporu aldı. 2015 yılının Temmuz ayında 751 katılımcının imzası ve 61 avukatın yer aldığı ÇED olumlu raporunun iptali için yeniden bir dava açıldı.

Türkiye'nin en büyük çevre davalarından biri haline gelen Artvin Cerattepe'de uygulanmak istenen, maden projesinin hukuki sürecinde gelinen nokta, 19 Eylül 2016 tarihinde ÇED olumlu raporuna karşı açılan iptal davasının Rize İdare Mahkemesi tarafından reddedilmesidir. Mahkeme iptal gerekçesinde gerekli izinlerin alınması halinde milli park alanı ile kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ile turizm merkezlerinde dahi madencilik faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Mahkeme dünya ölçeğinde müşterekler olarak tanımlanabilecek özel koruma altında bulunan alanlarda yapılabilecek bir faaliyetin elbette özel olarak tanımı yapılmış alanlarda yapılması yönünde bir çekince görmemektedir.

Artvin halkının ve Yeşil Artvin Derneği'nin 2005 yılından bu yana uzun bir hukuki mücadele verdiğini görüyoruz. Bu uzun mücadele sürecinde birçok tutarsızlık söz konusudur ve anlaşılmaz bir biçimde mahkemelerin olumlu sonuç alınana kadar devam ettiğini tekrar ve tekrar gözlemlemekteyiz. 2009 yılında idare mahkemesinin verdiği kararı onayan Danıştay'ın, aslında Artvin'in bir çeşit ölüm fermanı olan kararı ortadan kaldırma gerekçeleri 7 sene sonra hiç dikkate alınmamış ve yine bir bölge idare mahkemesi gerçekleşmesi muhtemel insani, toplumsal ve çevresel

felaketlere yol açacak kararı onaylamıştır. Bu hukuki garabet bile yaşam alanlarına sahip çıkan bir toplumun nasıl büyük zorluklar karşısında kaldığını ortaya koymaktadır. Ancak Artvin halkı yaşam alanlarını ve müştereklerini korumak için yürüttüğü mücadelesini sadece hukuki alanda sınırlamamış; imza kampanyaları, paneller, bilimsel raporlar ve toplantılar gibi kamuoyu oluşturma ve bilgilendirme çalışmaları da yapmıştır. Bununla da yetinmeyerek kültürüne, doğasına ve hayatına sahip çıkmaya çalışan Artvin halkı, yolları keserek, bütün hukuksuzluklara karşı ağaç kesmek isteyen iş makinelerine –gaz bombalarına maruz kalmak, dayak yemek, yaralanmak ve gözaltına alınmak pahasına– geçit vermemeye çalışmıştır. Devletin zaman zaman zor yöntemlerine başvurarak yöre halkının istemediği ve birçok mahkeme kararı ve bilimsel çalışmayı yok sayarak sonuçları açısından topluma ve çevreye geri dönülmez zararları olacak bir faaliyeti ısrarla her türlü hukuksuzluğa karşı yürütmeye çalışması, sermaye egemenliğinde doğanın ve toplumun sermayenin egemenlik alanına terk edilmesinin bir ifadesidir.

Devletin anayasa ve çıkardığı çok sayıda yasa ve düzenlemeyle korumakla sorumlu olduğu müşterek değerleri (burada ormanlar, su kaynakları, kültürel yaşam, milli park, turizm alanları ve orada yaşayan toplumun yaşam ve geçim araçlarını) korumaktan imtina ederek bir şirketin ve sermayenin çıkarına ve birikimin uğruna feda etmeyi tercih ettiğini görüyoruz. Tüm bu zenginlikler ve toplum, birikimin lehine sermayeye transfer edilmektedir. İlk birikimin acımasız tarihine yeni bir sayfa eklenmektedir.

Enerji yatırımlarında doğal ve toplumsal açıdan önemli olan alanlarda gerçekleştirilen çalışmalar, tam anlamıyla bir özel mülkiyete devir şeklinde olmasa da, 49 yıllığına kiralama yoluyla gerçekleştirilmektedir. Mülkiyetin devri veya

kiralama, hangi yöntem kullanılırsa kullanılsın yürütülecek tüm faaliyetler doğanın geri döndürülemez derecede tahrip olması ile sonuçlanacaktır. Geri döndürülemez biçimde tahrip edilen doğal hayatın bir parçası olan toplumsal yaşam da beraberinde yok olacaktır. Bu yüzden toplumsal, çevresel birçok açıdan son derece önemli olan bu müşterek alanlar üzerinde gerçekleşecek olan tahribatlar bu alanların bir daha eski biçimleriyle var olamayacakları yeni bir konuma gelmelerine neden olacaktır. 19 Eylül 2016 tarihli Rize İdare Mahkemesi'nin verdiği ÇED olumlu raporuna yapılan itirazın reddi sonucu bir üst mahkeme tarafından ÇED'in olumlu raporunun kabulüyle ortaya çıkacak manzara benzer bir manzara olacaktır.

Sonuç olarak Cerattepe'de olup bitenler birçok açıdan ilk birikim süreçlerini düşünmemize, bu kavramla günümüzde yaşanan gelişmeler arasında bir bağlantı kurmamıza neden olmaktadır. Cerattepe'de ortaya çıkan gelişmeler modern dünyanın tarihöncesi koşullarına ve günümüz benzer politikalarına kurulan bir köprü gibidir. Her şeyden önce Cerattepe'de süregiden uygulamalar neoliberalizmin ve liberalizmin şu temel düşüncesinin; çıkar sahibi gurupların genellikle kendileri için iyi olanın rastlantısal olarak toplumunda çıkarına olduğu argümanının yalanlanmasıdır. Bu liberal teori bize fayda maliyet gibi yetersiz ve eleştiriye açık yöntemlerle tüm toplumu, kendi dar ve özel çıkarlarının tüm toplumun ortak çıkarına olduğuna ikna etmeye çalışır (Hahnel, 2014: 35). Cerattepe'de yaşanan süreçte gerçekleştirilecek madencilik faaliyetinin öncelikle tüm bölge halkının çıkarına olduğu, bir diğer taraftan bölgede istihdama katkısı olacağı ifade edilmiştir. Bölgede yaşayan insanların bu argümanlara ikna olmadığı açıktır. İşte bu noktada ikna yöntemlerinin bir işe yaramayacağı anlaşıldığında devreye zor yöntemleri girmektedir. Bu noktada sistem liberal ikna yöntemlerini bırakır. Bunun yerine ikna çabasının olmadığı zorun

yöntemlerini koyar. Boratav Hocanın da belirttiği gibi ekonomi dışı zora toplum bu müşterek alanlarından, ortak varlıklarından vazgeçmek istemediğinde başvurulmaktadır.

Cerattepe’de yaşanan süreçlerin bize gösterdiği gibi gerekçesi ne olursa olsun ki burada sözkonusu olan bir madencilik faaliyetidir. Her kapatma, çitleme en başta ekolojik düzene geri dönüşü olmayan bir biçimde zarar vermektedir. Ekolojik düzenin bozulmasıyla beraber toplumsal düzende bozulmaktadır. Keyfi bir biçimde maden şirketinin sözkonusu alana girmesiyle birlikte mevcut doğal yaşam maden şirketinin hizmetinde bir “şeye” dönüşmüştür. Modern bir çitleme olarak madencilik faaliyeti sonrası toplumun yaşadığı doğal çevre yavaş yavaş toplumun elinden alınmaktadır. Çevrelerinden kopan insanlar yerel yaşam biçimlerinden de kopmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Harvey’in (2015: 11) vurguladığı gibi neoliberalleşme süreçleri içerisinde pek çok “yaratıcı yıkım”ı beraberinde getirmektedir. Yıkılanlar iş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah hizmetleri, yaşam biçimleri, düşünce biçimleri, toprağa bağlılıklar ve en derin alışkanlıklardır.

Cerattepe meselesini bir ilk birikim süreci olarak tanımlamamıza sebep olan noktalardan birisi, halkın karşı olmasına rağmen ekonomi dışı bir zor yöntemi kullanılarak bu alanın maden şirketinin faaliyetlerine açılmasıdır. İkinci bir nokta ortak alanlarından gitmeye zorlanan ve doğal çevrenin yok edilmesinden sonra gitmek zorunda kalacak halkın sadece ekonomik bir koparmaya değil aynı zamanda yaşam biçimlerinden, kültürlerinden, sosyal ilişkilerinden, düşünce biçimlerinden, tarihlerinden kopmalarına yol açan bir ayırma süreci, bir modern çitleme olayıdır. Çünkü toprak çok uzun bir zamandır insanların bir uzantısı olmuştur. İnsanlar ve onların köy ve akrabalık ağları somut yer ve mekânlarda temellenmiştir (McNally,

2016: 69). Bir parçası oldukları (ve kendilerinin bir parçası olan) toprak bir topluluk olma bilinci ve hissini oluşturmada önemli bir etkidir. Kamu arazilerinin, topluluk müştereklerinin özelleştirilmesi, çitlenmesi veya kapatılması ilerleme çağına geçişin kaçınılmaz bir parametresi olarak sunulmaktadır. Oysa bu sadece üreticiler ile üretim araçları, insan, toplum ve içerisinde yaşadığı doğal çevre ve kamusal ve toplumsal olanla özel alan arasında olan ayrılmanın yeniden üretilmesidir. Cerattepe halkının yaşam alanını, varlıklarını devam ettirebilecekleri bir alanı zapt etme uygulamasıdır.

İlk birikim süreçleri bir el koyma, kapatma ve ayırma süreci ise yaşam alanları üzerinde, tamamen bir üretim aracı olarak değerlendirilmese bile süreç belli bir coğrafi alanda yaşayan, belli bir kentte yaşayan insanların ve aynı zamanda bütün toplumun bir toplumsal ilişkiler bütününe karşı bir el koyma, ayırma ve kapatma hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu olan toplumun yaşam alanlarının bir müteahhit-madenci sermayesine hukuksuz bir biçimde açılmış olmasıdır.

Sonuç her zaman olduğu gibi kaçınılmaz bir biçimde müştereklerin, doğanın ve toplumun tüm var oluşlarından sıyrılarak sermayeleştirilmesi, sermayenin bir parçası haline getirilmesidir. Bunun önündeki belki en önemli engel ise Cerattepe halkının 20 yılı aşkın bir süredir müştereklerine, yaşamına ve doğasına sahip çıkan mücadelesidir. Artvin halkının sloganlaştırdığı şu gerçeği yeniden hatırlamalıyız: “Artvin’in üstü altından daha değerlidir”.

SONUÇ

Gerek Marx'ın "ilk birikim" kavram seti ve daha sonrasında gerekse Marx'ın ilk birikim teorisinden oluşturulan David Harvey'in "mülksüzleştirerek birikim" kavramları, günümüz kapitalist sistem içerisindeki gelişmeleri açıklamak için sıkça başvurulan ve üzerinde tartışılan bir anahtar kavram olma özelliği kazanmıştır.

Bu çalışmanın temel noktası, şimdiki zamanı anlayabilmek için sıklıkla tarihin bir parçası olarak değerlendirilmiş bir kavramın, ilk birikimin, elverişli ve açıklayıcı yönlerinden yararlanma, toplumun müştereklerine, toplumsal olana yönelik artan el koyma, kapatma ve ayırma süreçlerinin ekonomi, ilerleme, kalkınma, büyüme ve elbette özel mülkiyetin koruyucu ve kollayıcı sarsılmaz etkilerinin dolambaçlı yollarının dışında bir açıklayıcı olarak belirtme, ortaya koyma çabasıdır.

Mevcut durum hiç görülmemiş ölçüde bir sermayeleştirme sürecidir. Uzun bir dönem içerisinde tarihsel çitlemelerden Roma imparatorluğu gibi geniş toprakların gasp edilmesine dayalı bir emperyal sistemin uygulamalarının, halkın geçim araçlarına ve müştereklere yönelik tahribatın ve ele geçirmenin tarihin tozlu sayfalarında unutulması gereken yönelimler olarak göremeyiz. Bu açıdan tarih süreklilikler içermektedir. Sermayenin hikâyesi kusursuz, uyumlu ve barışçıl değildir. Sermaye ve sermayeleştirme pratikleri günümüzde de toplum ve doğanın hukukla ve hukuksuzluklarla ayrılma süreçleriyle doludur.

İlk birikim kavramının tarihsel olarak ve günümüzde işgal ettiği yeri belirlemek zenginliği ele geçirmenin, servet transferinin sermaye birikiminin bir parçası olduğu gerçeğini de beraberinde bize göstermektedir. İlk birikimin tarihinden süzülen teorik çerçeve aynı zamanda şimdiki zamanın da tarihi olmaktadır.

İlk birikim süreçleriyle açıklanmaya çalışılan ilişkiler bütünü'nün analizinin geniş bir toplumsal ve ekonomik ilişkiler bütünü'nü de ortaya koyduğunu görmekteyiz.

Uzun tarihi düşünüldüğünde feodaliteden kapitalizme geçiş tartışmaları, üretim araçlarından koparılan geniş kitlelerin proleterleşmesi ve ücretli işgücü haline dönüşmeleri ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan sefalet ve yoksulluk, yoğunlaşan kırdan kente göç ve aynı zamanda ortak alanların özel mülk haline getirilmesi, ortak çalışma geleneklerinin ortadan kaldırılması ve geniş toplum kesimlerinin mülksüzleştirilmesi gibi birbirini etkileyen birçok toplumsal, ekonomik olgu ve kavramın şekillendiği olaylar zincirinin ilk birikim kavramsal çerçevesinin bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ortak olana, sermayenin söylemiyle sahipsiz olana el koymak ilk birikimin özelliğidir. Amaçsal ve yöntemsel farklılıklar olsa da açık bir biçimde ortaya çıkan gerçek, sermayenin emeklilik haklarından meralara kadar geniş bir çerçevede ortak olan, toplumsal olan, müşterek olan üzerindeki sınırsız egemenliğini kurma çabası ve sermayeleşmemiş tüm alanları sermayenin operasyonlarına açma çalışmasıdır.

Tarihsel olarak yeniden biçimlenen ilk birikim, 18.yy'da insanların ortak bir biçimde ekip biçtiği topraklardan koyun otlaklarına dönüştürülmesi amacıyla çıkarılan insanlarla 21. yy'da birkaç megavatlık HES inşaatı için suya erişim haklarının kısıtlanarak yaşadıkları yerlerden istemeyerek göç etmek zorunda kalan insanlar arasında büyük bir benzerlik ve paralellik vardır. 18. yy'da koyunlarla doldurulan alanlar bugün binalarla, otellerle ve HES'lerle doldurulmaktadır.

Müşterekler çatısı altına giren tüm şeylerin anlamı zaman içerisinde genişlemekle beraber zenginliği ele geçirmenin önemli bir kaynağı halen ormanlar, yaylalar, kıyılar vb. yani topraktır.

Marx *Kapital*'de halkın zorla mülksüzleştirilmesi sürecinin 16. yüzyılda Reformasyon ve kilise mallarının yağmalanması ile yeni ve korkunç bir hız kazandığını belirtir. İngiltere'de 16. yüzyılda hızlanan mülksüzleştirme sürecinin bir benzeri Türkiye'de 1980 sonrası oluşturulan neoliberal politikalarla önemli ve yeni bir ivme kazanmıştır.

Türkiye'de özellikle 1980 sonrası uygulamaya geçirilen neoliberal politikaların önemli bir politikası olan özelleştirme sonrası uzun bir dönem boyunca devletin mülkiyetinde bulunan varlıkların özelleştirmeler yoluyla gerçekleştirilen servet ve varlık transferlerinin boyutları ve yarattığı yıkımın ortaya çıkardığı tablo toplumsal açıdan son derece endişe verici bir durum sergilemektedir.

1980 sonrası bir kolay servet transferi olarak uygulanan neoliberal politikalar son yıllarda özelleştirmeler vasıtasıyla devletin varlıklarına ele geçirmekten bütünüyle her toplumsallığın ve müşterekliğin sermayeleştirilmesi ve sermayenin bir parçası haline getirilmesi boyutuna evrilmiştir.

Her türlü toplumsallığın sermayeleştirilmesi ve büyük servet transferleri ile geçen bu uzun dönemin dikkat çekici bir unsuru da ortak, kolektif ve devlet mülkiyetinde yer alan tüm müşterek değerlerin sermayeleştirilmesi sürecidir. Son yıllarda ülkemizde yaşanan ve Taksim Gezi Parkı, Artvin Cerattepe gibi geniş bir toplumsal muhalefeti ortaya çıkaran müşterek alanlara yönelik sermaye saldırılarının izlerini ilk birikim kavramı çerçevesinde sürebilmemiz olanaklıdır.

Marx'ın çok boyutlu bir biçimde ele aldığı sermayenin alanına girmemiş her varlığın sermayeleştirilmesinin ve toplumun mülksüzleştirilmesinin tarihi olarak ilk birikimin “huzur” veren yöntemleri günümüzde de varlığını sürdürmektedir. İlk birikim etkin bir birikim gücü olması anlamında kendini tüketmemiştir. İlk birikim kapitalist genişleyen yeniden üretime dayalı birikim süreçleriyle beraber varlığını korumakta Rosa Luxemburg'un tabiriyle aralarındaki “organik ilişki” devam etmektedir.

Bu tezle yanıtı aranan sorular tarihin bir anında var olmuş benzer süreçler bakımından başımızdan savdığımızı sandığımız bir kavramın çağımızda gerçekleşen sıra dışı olayları açıklamak, hiç ortadan kalkmadığı ve hep var olduğu gerçeğinin yeniden keşfetmek ve müşterekler üzerindeki ya da aslında tüm toplumsal, kamusal ilişkiler bütünü üzerindeki mevcut politikaların ilk birikim kavramı çerçevesinde bir yeniden değerlendirilmesini yapmak yönünde bir girişimdir.

Sonuç bölümünü Giovanni Arrighi'nin *Sermayenin Dolambaçlı Yolları* kitabında dile getirdiği “birbiriyle eşit koşullarda yeryüzüne ve dünyanın doğal kaynaklarına saygı göstererek yaşayan bir uygarlıklar topluluğu umudu” dileğiyle noktalamak istiyorum.

ÖZET

İlk birikim kavramı, Marx tarafından sermayenin ilk ortaya çıkışının tarihsel koşullarını ve geçim araçlarından koparılan kitlelerin proleterleşme süreçlerini açıklamak için kullanıldı.

İlk birikim süreçleri, insanları üretim araçlarından, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılama araçlarından koparan süreçlerdir. Bunun yanında insanı doğadan ve doğayı insandan kopardığı gibi toplumun sahip olduğu ve daha sonradan müşterekleştirdiği her oluşumu da ortadan kaldıran süreçlerdir aynı zamanda.

Bu çalışmada yer alan temel tez, ilk birikim kavramının meta, para ve sermaye olmayan her şeyin sermayeye dönüştürülmesi süreçlerinin günümüz olaylarını açıklayıcı bir kavramsal çerçeve olarak kullanılabileceğidir.

Marx'ın feodalizmden kapitalizme geçişte İngiltere örneği üzerinden Adam Smith'den alarak yeniden tanımladığı "ilk birikim" kavramının bugün hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yaşanan olayları açıklamaya devam ettiği görülmektedir.

İlk birikim veya Harvey'in tanımıyla "mülksüzleştirme yoluyla birikim", yasalar ve her türlü zorlayıcı yöntemler aracılığıyla ortak, kolektif ve devlet mülkiyetinde bulunan müştereklerin özel mülkiyet rejimi içerisine sokulması ve devri, servet biriktirme aracı ve kapitalist birikimin yanında ve/veya yetersiz olduğu durumlarda bir birikim modeli olarak kullanılmaktadır.

Müştereklerin bu kapsamda sermayenin birer parçası haline getirilmesi çabaları, bugün de yaşadığımız birçok olayın –mera kanunu ile yapılaşmaya açılan meralar, kıyı kanununa aykırı olarak kıyıların yağmalanması, nehirlerde yapılan küçük çaplı HES'ler– aslında tarihselliğe hapsedilemeyecek, kapitalizme geçiş tartışmalarını aşan tarihin bir anında var olup biten bir süreç olarak değerlendirilmesinin ötesinde bir derinliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada bütün bu politikalar çerçevesinde ilk birikim süreçlerinin günümüzde de sürdüğüne dair bir tartışma yürütülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlk birikim, mülksüzleştirerek birikim, müşterekler

SUMMARY

The primitive accumulation was used by Marx to expound the initial historical circumstances during the rise of the capital and the proletarianisation of the mass whom been detached from means of sustenance.

The primitive accumulation processes are to detach people from their means of production as well as their instruments to meet the vital needs. At the same time, these processes not only rupture people from nature and nature from people, also eliminates every formation that the people initially possesses and consequently turns into the commons.

The fundamental purpose this thesis is to point out that the primitive accumulation can actually be used as a conceptual framework to appraise and evaluate the timely events and politics which are basically as Marx manifests, the process of capitalisation of every non-capital, goods and money.

The primitive accumulation is Marx' redefinition of Adam Smith' discourse on the transaction from feudalism to capitalism in England and and primitive accumulation can still be used to understand and explain the recent happenings in both developed and developing countries

You name it whether primitive accumulation or "accumulation by dispossession" such as Harvey cites, the commons and state owned mutuels being positioned and assigned inside private property ownership regime by means of laws and repressive measures, is used as an accumulation model aside wealth and capital accumulation or where wealth and capital accumulation is not adequate.

The efforts to render the the commons into components of the capital still embodies as the recent changes in Meadow, Pasture and Feed Plants' Law to initiate settlement and structuring on meadows, direption on coasts agains Coastal Laws, small scaled hydro electrical power plants on rivers. All such will surely be not only noted on a historical evaluation or a discussion on capitalism, but a deeper meaning is becoming evident.

In this study, it's been aimed to develop an argument on primitive accumulation processes still perpetuating in regard of the recent and contemporary politics.

Key Words: Primitive Accumulation, Accumulation by Dispossession, The Commons

KAYNAKÇA

Abdelkarim, Abbas, (2005), *Primitive Capital Accumulation in the Sudan*, London, Frank Cass & Co.Ltd.

Amin, Samir (2015), “Kapitalizm ve Ekolojik Ayak İzi”, *Marx Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*, Hakat Tanıttıran (der.), İstanbul, Kalkedon Yayınları, s.85-90.

Amin, Samir, (2014), “Ekonomik Küreselleşme ve Politik Evrenselcilik: Çelişen sorunlar mı?”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özay Göztepe (ed.), çev. Banu Servetoğlu, Ankara, NotaBene Yayınları, s.199-240.

Baird, Ian G., (2011), “Turning Land into Capital, Turning People into Labour: Primitive Accumulation and the Arrival of Large-Scale Economic Land Concessions in the Lao People’s Democratic Republic”, *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry* Vol. 5, No. 1 (November 2011) s.10-26.

Barnes, Peter, (2015), “Müştereklerin Yok Edilişinin Kısa Tarihi”, *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, Bengi Akbulut (haz.), İstanbul, Metis Yayınları, s.74-77.

Batou, Jean, (2015), “Accumulation by Dispossession and Anti-Capitalist Struggles: A Long Historical Perspective”, *Science & Society*, Vol. 79, No. 1, January 2015, s.11-37.

Beaud, Michel, (2015), *Kapitalizmin Tarihi 1500 – 2010*, çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Yordam Kitap.

Bollier, David, (2014), *Think Like A Commoner*, Gabriola Island Canada, New Society Publishers.

Bollier, David, (2015), “Komünizmin Yeni Bir Versiyonu mu Bu?”, *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, Bengi Akbulut (haz.), İstanbul, Metis Yayınları, s.29-31.

Bonefeld, Werner, (2014), “Kapitalist Birikim ve Özgür Emek: Toplumsal Kuruluş Üzerine”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldıracı*, Özyay Göztepe (ed.), çev. Öykü Şafak Çubukçu, Ankara, NotaBene Yayınları, s.65-87.

Boratav, Korkut, (2015), *Dünyadan Türkiye'ye, İktisattan Siyasete*, İstanbul, Yordam Kitap.

Brewer, Anthony, (2009), *Kapital'i Okuma Kılavuzu*, Çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Brown, Tony C., (2009), “The Time of Globalization: Rethinking Primitive Accumulation“, *Rethinking Marxism*, Vol. 21 No: 4 October 2009, s.571-584.

Byres, Terence J., (2007), “Neoliberalizm ve Az Kalkınmış Ülkelerde İlkel Sermaye Birikimi”, *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, Alfredo Saad Filho & Deborah Johnston (haz.), çev. Şeyda Başlı & Tuncel Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, s.143-155.

Clark, Brett & York, Richard, (2015), “Çatlaklar ve Değişimler: Çevre Krizlerinin Kökenine İnme”, *Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*, Hakan Tanıttıran (der.), İstanbul, Kalkedon Yayınları, s.67-84.

Cleaver, Henry, (2008), *Kapital'i Politik Olarak Okumak*, çev. Münevver Çelik, İstanbul, Otonom Yayıncılık.

Crary, Jonathan, (2015), *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*, çev. Nedim Çatlı, İstanbul, Metis Yayınları.

Curtis, Neal, (2015), *İdiotizm Kapitalizm ve Hayatın Özelleştirilmesi*, çev. Mehmet Ratip, İstanbul, İletişim Yayınları.

Çoban, Aykut, Özlüer, Fevzi, Erensü, Sinan (2015), “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, *Yerel Yönetim Kent ve Ekoloji*, Can Hamamcı’ya Armağan, Aykut Çoban (ed.), Ankara, İmge Yayınevi, s.399-456.

Çobanoğlu, Nesrin & Ürker, Okan (2012), “Türkiye’de Hidroelektrik Santraller’in Durumu (HES’ler) ve Çevre Politikaları Açısından Değerlendirilmesi”, *Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, 3(2), s.65-88.

Dalla Costa, Mariarosa, (2014), “Kapitalizm ve Yeniden Üretim”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özyay Göztepe (ed.), Ankara, NotaBene Yayınları, s.151-163.

DeAngelis, Massimo, (2014), “Marx ve İlkel Birikim: Kapitalist Çitleme’nin Sürekli Karakteri”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özyay Göztepe (ed.), çev. Yeşim Akmaner, Ankara, NotaBene Yayınları, s.89-114.

DeOliveira, Pedro Rocha, (2012), “The Primitive Accumulation of Frankfurtianism: Notice on Brazilian Critical Theory”, *Culture, Theory and Critique*, 2012, 53(3), s.305-322.

Desai, Meghnad, (2011), *Marx’ın İntikamı*, çev. Gökçer Özgür, Ankara, Efil Yayınevi.

Dinçay, Gülay, (2015), “Büyüme Bağlamında İnşaat Sektörü”, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası.

Dowie, Mark, (2015), “Kadim Bir Hukuk İlkesi Bugün Her Zamankinden Daha Önemli”, *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, Bengi Akbulut (haz.), İstanbul, Metis Yayınları, s.90-93.

Erensü, Sinan & Özlüer, Fevzi, (2013), “Sınıf, Mekân ve Müşterekler... HES karşıtı Hareketin İmkân ve Sınırlarını Tartışmak”, TMMOB 9. Enerji Sempozyumu, Ankara 12-14 Aralık 2013.

Erensü, Sinan, (2013), “Müşterekler Siyasetini Düşünmek”, *Ekososyalist Dergi*, Sayı 17, s.43-45.

Ezquerra, Sandra, (2014), “Spain, Economic Crisis, and the New Enclosure of the Reproductive Commons”, *Monthly Review*, April 2014, s.22-35.

Faulkner, Neil (2015), *Roma Kartalların İmparatorluğu*, çev. Çağdaş Sümer İstanbul, Yordam Kitap.

Ferudun, Alper (2009), “Kıyı Alanlarının Hukuki Statüsü”, *Journal of Naval Science and Engineering*, Vol.5 No:1, s.76-93.

Fine, Ben & Saad – Filho, Alfredo, (2006), *Marx'ın Kapitali*, çev. Nail Satlıgan, Yordam Kitap.

Foster, John Bellamy (2009), *The Ecological Revolution Making Peace with the Planet*, New York, Monthly Review Press.

Foster, John Bellamy (2015), “Kapitalizm ve Felaketin Birikimi”, *Marx Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*, Hakat Tanıttıran (der.), İstanbul, Kalkedon Yayınları, s.91-115.

Fülberth, Georg, (2008), *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. Sadık Usta, İstanbul, Yordam Kitap.

Gibson, Timothy A., (2010), “Primitive Accumulation Eminent Domain and The Contradictions of NeoLiberalism” *Cultural Studies Vol. 24 No. 1*, s. 133-160.

Glassman, Jim, (2014), “İlkel Birikim, Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim, ‘Ekonomi-Dışı’ Araçlar Vasıtasıyla Birikim, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özay Göztepe (ed.), çev. Cansu Başak, Ankara, NotaBene Yayınları, s.165-198.

Goldstein, Jesse, (2013), “Terra Economica: Waste and the Production of Enclosed Nature”, *Antipode Vol. 45 No. 2*, s.357-375.

Göztepe, Özay (2014), “Sermayenin Kaldırıcı: İlkel Birikim”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özay Göztepe (ed.), Ankara, NotaBene Yayınları, s.15-36.

Hahnel, Robin, (2014), *Yeşil İktisat Ekolojik Krize Karşı Koymak*, çev. Nuri Ersoy, Pınar Ertör, Melis Gülboy, Akgün İlhan, Ali K. Saysel, İstanbul, bgst Yayınları.

Hall, Derek, (2012), “Rethinking Primitive Accumulation: Theoretical Tensions and Rural Southeast Asian Complexities”, *Antipode Vol. 44 No. 4*, s.1188-1208.

Hameiri, Shahr, (2012), “Mitigating the Risk to Primitive Accumulation: State-building and the Logging Boom in Solomon Islands”, *Journal of Contemporary Asia Vol. 42, No. 3*, s.405-426.

Hardin, Garrett, (1968), “The Tragedy of The Commons”, *Science, Vol.162, issue. 3859*, s.1243-1248.

Hardt, Michael & Negri, Antonio, (2011), *Ortak Zenginlik*, çev. Efla Barış Yıldırım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Harman, Chris, (2012), *Zombi Kapitalizm: Küresel Kriz ve Marx'ın Yaklaşımı*, İstanbul, Antikapitalist Yayınları.

Harvey, David (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. Aylin Onacak, İstanbul, Sel Yayıncılık.

Harvey, David (2015a), *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*, çev. Esin Soğancılar, İstanbul, Sel Yayıncılık.

Harvey, David, (2004), “Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, *Praksis Sayı 11*, çev. E. M. Dinçer, s.23-48.

Harvey, David, (2004a), *Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü İstanbul, Everest Yayınları.

Harvey, David, (2012), *Marx'ın Kapital'i için Kılavuz*, çev. Bülent O. Doğan, İstanbul, Metis Yayınları.

Harvey, David, (2012a), *Sermaye Muamması Kapitalizmin Krizleri*, çev. Sungur Savran, İstanbul, Sel Yayıncılık.

Harvey, David, (2013), *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*, çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul, Metis Yayınları.

Heinrich, Michael, (2012), *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*, New York, Monthly Review Press.

Hill, Christopher (2013), *Dünya Alt Üst Oldu İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları.

Hunt, E.K, (2005), *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. Müfit Günay, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Husson, Michel, (2013), *10 Derste Kapitalizm*, çev. Osman Serhat Binatlı, İstanbul, Habitus Kitap.

Illich, Ivan, (2015), “Ekonomik Güçsüzlüğümüzün Kökenleri”, *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, Bengi Akbulut (haz.), İstanbul, Metis Yayınları, s.85-86.

İnce, Onur Ulas, (2013), “Primitive Accumulation, New Enclosures, and Global Land Grabs: A Theoretical Intervention”, *Rural Sociology* 79(1), s.104-131.

Jameson, Fredric, (2013), *Kapitali Sahnelemek*, çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul, Sel Yayıncılık.

Jeffrey, Alex & McFarlane, Colin & Vasudavan, Alex, (2012), “Rethinking Enclosure: Space, Subjectivity and the Commons”, *Antipode* Vol. 44, No. 4, s. 1247-1267.

Kaymak, Muammer, (2010), “Tarımsal Kapitalist Dönüşümün Klasik Modeli: İlkel Birikimden Tarımsal Kapitalizme İngiliz Tarımı”, *Toplum ve Hekim Mart-Nisan 2010*, Cilt 25 Sayı 2, s.85-102.

Kennedy Jr, Robert F, (2015), “Müşterekleri Koruyanlar”, *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, Bengi Akbulut (haz.), İstanbul, Metis Yayınları, s.174-179.

Kollektif, (2015) “Toprak Atlası Toprak, araziler ve tarlalar hakkındaki olgular ve rakamsal veriler”, Heinrich Böll Stiftung Derneği.

Korschaker, Paul & Ayiter, Kudret, (1977), *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 414.

Kovel, Joel, (2005), *Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu*, çev. Gürol Koca, İstanbul, Metis Yayınları.

Küçük, Yalçın, (2006), *Gizli Tarih*, İstanbul, Salyangoz Yayınları.

Küçük, Yalçın, (2006a), *Küçülme Savaş*, İstanbul, Salyangoz Yayınları.

Küçük, Yalçın, (2007), *Sol Müdahale*, İstanbul, Salyangoz Yayınları.

Küçük, Yalçın, (2010), *Çöküş*, İstanbul, Mızrak Yayınları.

Linebaugh, Peter, (2014), *Stop, Thief! The Commons, Enclosures, and Resistance*, Oakland, PM Press.

Linebaugh, Peter (2015), “Özgürlük ve Herkesin Müşterekleri Magna Carta’nın Unutulmuş Anlamı”, *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, Bengi Akbulut (haz.), İstanbul, Metis Yayınları, s.87-89.

Linebaugh, Peter, (2008), *The Magna Carta Manifesto Liberties and Commons for All*, London, University of California Press.

Luxemburg, Rosa, (2004), *Sermaye Birikimi*, çev. Tayfun Ertan, İstanbul, Belge Yayınları.

Magdoff, Fred, (2014), “21. Yüzyılın Toprak İlhakları: Zirai Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim”, *Monthly Review*, Sayı. 36, Kalkedon Yayınları, s.93-113.

Magdoff, Harry, (2014a), “İlkel Birikim ve Emperyalizm”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özay Göztepe (ed.), çev. Necati Duran, Ankara, NotaBene Yayınları, s.299-314.

Marois, Thomas & Pradella, Lucia, (2014), “Kutuplaştıran Kalkınma: Neoliberalizme Karşı Alternatifler Bulmak ve Kriz”, *Kutuplaştıran Kalkınma*, Lucia Pradella & Thomas Marois (der.), çev. Barış Baysal, Ankara, NotaBene Yayınları, s.9-27.

Marx, Karl (2010), *Kapital*, çev. Mehmet Selik & Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam Kitap.

Marx, Karl, (1986), *Kapital 1.Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, İstanbul, Sol Yayınları.

Marx, Karl, (1986b), *Kapital 2.Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, İstanbul, Sol Yayınları.

McNally, David, (2013), *Başka Bir Dünya Mümkün Küreselleşme ve Antikapitalizm*, çev. Oya Köymen, İstanbul, Yordam Kitap.

McNally, David, (2016), *Piyasanın Ucubeleri Zombiler, Vampirler ve Küresel Kapitalizm*, çev. İdil Çetin, Ankara, Dipnot Yayınları.

Midnight Notes Kollektifi, (2014), “Yeni Çitlemeler”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özyay Göztepe (ed.), çev. Cansu Başak, Ankara, NotaBene Yayınları, s. 277-297.

Moore, David, (2004), “The Second Age of the Third World: from primitive accumulation to global public goods?”, *Third World Quarterly*, Vol 25, No 1, s.87-109.

Negri, Antonio & Hardt, Michael, (2003), *İmparatorluk*, çev. A.Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Neocleous, Mark, (2012), “International Law as Primitive Accumulation; Or, the Secret of Systematic Colonization”, *The European Journal of International Law* Vol. 23 no. 4, s.941-962.

Neocleous, Mark, (2014), *Devleti Tahayyül Etmek*, çev. Akın Sarı, İstanbul, Notabene Yayınları.

Ostrom, Elinor, (2015), *Governing The Commons The Evolution of Institutions For Collective Action*, Cambridge, Cambridge University Press.

Öztürk, Nurettin & Fitöz, Esra, (2009), “Türkiye’de Konut Sektörünün Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 5 Sayı 10*, s.21-46.

Özügürlü, Metin, (2014), “Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özay Göztepe (ed.), Ankara, NotaBene Yayınları, s.37-64.

Perelman, Michael, (2000), *The Invention of Capitalism Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Durham&London, Duke University Press.

Perelman, Michael, (2006), “Kapitalizmin Tarihi”, *Kapitalizme Reddiye Marksist Bir Giriş*, Alfredo Saad-Filho (haz.), çev. Emel Kahraman, Şükrü Alpagut, Aslı Zengin, Cihan Gerçek, Defne Orhun, Erkal Ünal, Hasan Böğün, İstanbul, Yordam Kitap, s.145-154.

Perelman, Michael, (2014), “Kapitalizmin İcadı: Klasik Politik Ekonomi ve İlkel Birikimin Gizli Tarihi”, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özay Göztepe (der.), çev. Diyar Saraçoğlu, Ankara, NotaBene Yayınları, s.115-149.

Perreault, Tom, (2013), “Dispossession by Accumulation? Mining, Water and the Nature of Enclosure on the Bolivian Altiplano”, *Antipode Vol. 45 No. 5*, s.1050–1069.

Polanyi, Karl, (2010), *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları.

Read, Jason, (2013), *Sermayenin Mikropolitikası Şimdiki Zamanın Tarih Öncesi ve Marx*, çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul, Metis Yayınları.

Read, Jason, (2014), “İlkel Birikim: Kapitalizmin Rastlantısal Temeli, *İlkel Birikim Sermayenin Kaldırıcı*, Özay Göztepe (ed.), çev. Çağrı Barış Kasap, Ankara, NotaBene Yayınları, s.241-275.

Rifkin, Jeremy, (2015), “Zenginlerin yoksullara Karşı Devrimi”, *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, Bengi Akbulut (haz.), İstanbul, Metis Yayınları, s.84

Rosdolski, Roman, (2008), *Marx’ın Kapital’inin Oluşumu*, çev. Cumhur Atay, Münevver Çelik, İstanbul, Otonom Yayıncılık.

Rowe, Jonathan, (2015), “Kadim Bir Hukuk İlkesi Bugün Her Zamankinden Daha Önemli”, *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, Bengi Akbulut (haz.), İstanbul, Metis Yayınları, s.34-37.

Rude, George, (2015), *Fransız Devrimi*, çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul, İletişim Yayınları.

Sabuktay, Ayşegül, (2014), *Mülksüzleştirmenin Yönetimi 2000’lerde Türkiye’de Devlet ve Kamu Yönetimi*, Ankara, NotaBene Yayınları.

Smith, Adam, (2016), *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Söyler, İlhami, (2011), “Kamu Malları Teorisi Açısından Devletin Hüküm ve Tasarrufundaki Yerler”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 83, s.57-68.

Tilly, Charles, (2001), *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Yayınları.

Topçu, Ferhunde Hayırsever, (2011), “Hidroelektrik Santrallerinde Kamu ve Özel Sektörün Rolünün Değişimi ve Yarattığı Sorunlar”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3/1, s.223-242

Walljasper, Jay, (2015), *Müştereklerimiz Paylaştığımız Her Şey*, çev. Birkan, Tuncay; Çelik, Özge; Cezar, Barış; Gürkan, Özde Duygu; Doğan, Bülent; Sökmen, Müge Gürsoy; Kılıç, Savaş, İstanbul, Metis Yayınları.

Wily, Liz Alden, (2012), “The Global Land Grab: The New Enclosures” “*The Wealth of the Commons*”, David Bollier and Silke Helfrich (ed.), Amherst, Levellers Press.

Wood, Ellen Meiksins (2003), *Sermaye İmparatorluğu*, çev. Sami Oğuz, İstanbul, Epos Yayınları.

Wood, Ellen Meiksins (2007), *Marx’a Dönüş*, çev. Elif Dinçer, İstanbul, Kalkedon Yayınları.

Yazıcıoğlu, Sami Saygın, (2014), “Kamulaştırma Hukukunda Acele Kamulaştırma Uygulaması”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/3, s.389-393.

İNTERNET KAYNAKLARI

“Meralar Kentsel Dönüşüme Açılıyor” haberi <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/meralar-kentsel-donusume-aciliyor-haberi-97171>, erişim tarihi 11 Ağustos 2016.

Arslan, Rengin, (2016), “Dokuz soruda Cerattepe: Ne oldu, ne olacak?” http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160223_dokuz_soruda_cerattepe, erişim tarihi 16 Kasım 2016.

Benlisoy, Foti, “Müşterekler Üzerinde Piyasa Baskısı”
<https://tr.boell.org/tr/2014/11/05/musterekler-uzerinde-piyasa-baskisi>, erişim
tarihi 12 Ağustos 2016.

Bonefeld, Werner, (2001), “The Permanence of Primitive Accumulation:
Commodity Fetishism and Social Constitution”, *The Commoner*, No 2,
<http://www.commoner.org.uk/02bonefeld.pdf> erişim tarihi 2 Şubat 2016.

Bonefeld, Werner, (2002), “History and Social Constitution: Primitive
Accumulation is not Primitive”, *The Commoner* No.1,
<http://www.commoner.org.uk/debbonefeld01.pdf> 2 Şubat 2016.

Boratav, Korkut (2016), “Bir Neoliberalizm Eleştirisi”
<http://www.birgun.net/haber-detay/bir-neoliberalizm-elestirisi-114528.html>,
erişim tarihi, 4 Haziran 2016.

Büyüktaş, Olcay (2016), “30 milyonu muhtaç hale getirdiler”,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/611475/30_milyonu_muhtac_hale_getirdiler.html, erişim tarihi 27 Ocak 2017.

Çınar, Mehmet (2014), “ Bir Köy HES Nedeniyle Haritadan Silinecek”,
<http://www.hurriyet.com.tr/bir-koy-hes-nedeniyle-haritadan-silinecek-26844066>,
erişim tarihi 1 Kasım 2016.

Dağlar, Ali, (2016), “Vahşi Bir Rantın Anatomisi: Ataköy Sahilinde Ne Yeşil
Kaldı Ne Kıyı”, <http://www.diken.com.tr/vahsi-bir-rantin-anatomisi-atakoy-sahilinde-ne-yesil-kaldi-ne-kiyi/>, erişim tarihi 6 Kasım 2016.

Dudu, Durukan, (2015), “ Mera Sadece Asla Mera Değildir ya da Duş Alırken Şarkı Söyleyebilmek”, <https://yesilgazete.org/blog/2015/11/06/mera-asla-sadece-mera-degildir-ya-da-dus-alirken-sarki-soyleyebilmek/>, erişim tarihi 4 Kasım 2016.

Duygulu, İsmail (2008), “Su Hukuku”, <http://www.turkhukuk sitesi.com/showthread.php?t=33816>, erişim tarihi 3 Şubat 2017.

Ercan, Fuat (2010), “ Su Kullanım Hakkı Anlaşması: HES’leri ve HES’ler Üzerinden Değişimi Anlamak”, <http://sendika14.org/2010/07/su-kullanım-hakkı-anlaşması-hesleri-ve-hesler-uzerinden-değişimi-anlamak-fuat-ercan/>, erişim tarihi 27 Ocak 2017.

Eroğlu, Doğu (2016), “AKP’nin 14 yılında Santraller: 919 HES 565 Termik” <http://www.birgun.net/haber-detay/akp-nin-14-yilinda-santraller-919-hes-565-termik-107864.html>, erişim tarihi 25 Ekim 2016.

İMSAD (2016), “Türkiye İMSAD Aylık Sektör Raporu”, <http://imsad.org/Uploads/Files/Türkiye IMSAD Aylık Sektör Raporu ARALI K 2016.pdf>, erişim tarihi 30 Ocak 2017.

Karadeniz, Süleyman ve Kalın, Bedrettin (2006), “Ceratepe Maden Dosyası”, <http://yesilartvindernegei.org/ceratepe-maden-dosyasi/>, erişim tarihi 27 Ocak 2017.

Karanfil, Neşe (2014), “Sosyal Yardım 5 Kat Arttı”, <http://www.hurriyet.com.tr/sosyal-yardim-5-kat-artti-27043008>, erişim tarihi 27 Ocak 2017.

Kurdoğlu, Oğuz (2016), “Artvinlinin 25 Yıllık Baş Ağrısı”, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/617880/Artvinlinin_25_yillik_bas_agri_si.html, erişim tarihi 31 Ocak 2016.

Maliye Bakanlığı (2016), “Devlet Malları Mevzuatı”, Maliye Bakanlığı Milli Emlak Genel Müdürlüğü [www.milliemlak.gov.tr/Yaynlar/z/Devlet Malları Mevzuatı Ekli.doc](http://www.milliemlak.gov.tr/Yaynlar/z/Devlet_Mallari_Mevzuati_Ekli.doc), erişim tarihi 21 Ekim 2016.

Öngür, Tahir (2008), “Macahel Bizimdir! (Su kullanım hakkı sözleşmeleri)” <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/tahir-ongur/macahel-bizimdir-su-kullanim-hakki-sozlesmeleri-tahir-ongur-985>, erişim tarihi 2 Ocak 2017.

Özkaya, Tayfun, (2015), “Çin Stratejileri: Seçimin Gölgesinde Meralar Apartman Olacak Kararı Çıktı”, <http://www.karasaban.net/cin-stratejileri-secimin-golgesinde-meralar-apartman-olacak-karari-cikti-tayfun-ozkaya/>, 11 Ağustos 2016.

Perelman, Michael, (2012), “Primitive Accumulation from Adam Smith to Angela Merkel”, <https://michaelperelman.wordpress.com/2012/12/01/primitive-accumulation-from-adam-smith-to-angela-merkel/>, erişim tarihi 29 Kasım 2016.

Tandoğan, Uğur (2016), “Eş-Dost Kapitalizmi”, <http://www.dunya.com/kose-yazisi/es-dost-kapitalizmi/28161>, erişim tarihi 1 Ekim 2016.

TMMOB (2014), “TMMOB Cerattepe Raporu”, <https://www.tmmob.org.tr/sites/www.tmmob.org.tr/files/cerattepe.pdf>, erişim tarihi 31 Ocak 2017.

TMMOB, “Artvin Cerattepe’de Yapılmak İstenen Madencilik Faaliyeti Yöre Halkı ve Karadeniz için Katliamdır”, <https://www.tmmob.org.tr/icerik/artvin-cerattepede-yapilmak-istenen-madencilik-faaliyeti-yore-halki-ve-karadeniz-icin>, erişim tarihi 2 Eylül 2016.

Toker, Çiğdem, (2014), “Parayı Veren Doğayı Katleder”, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/121349/Parayi_Veren_Dogayi_Katleder.html, erişim tarihi 2 Kasım 2016.

Türkiye Su Meclisi (2010), “Su Manifestosu”, <http://turkiyesumeclesi.weebly.com/uploads/6/7/0/8/6708484/sumanifestosu.pdf>, erişim tarihi 3 Şubat 2017.

Uras, Güngör, (2014), “Daha Önceleri Neredeydiniz?”, <http://www.milliyet.com.tr/daha-onceleri-neredeydiniz/ekonomi/ydetay/1934598/default.htm>, erişim tarihi 12 Ekim 2016.

Yavuz, Yusuf (2013), (<http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/redhack-bakan-ile-gorusmeyi-patlatti-tarimi-koylunun-elinden-almak-gerek-haberi-74>), erişim tarihi 19_Kasım_2015.

Yavuz, Yusuf (2016), “HES Köprüçay’ı da Kuruttu”, <http://www.ulusalkanal.com.tr/m/gundem/hes-koprucay-i-da-kuruttu-h116243.html>, erişim tarihi 4 Kasım 2016.

Yavuz, Yusuf, (2015), “Baraj Bir Köyü Hasta Etti”,
<http://www.ajans32.com/baraj-bir-koyu-hasta-etti--28354h.htm?interstitial=true>,
erişim tarihi 3 Kasım 2016.

Yıldırım, Ali Ekber (2015), “Meraların imara açılması hayvancılıkta dışa
bağımlılığı artırıyor”, <https://tr.boell.org/tr/2015/12/29/meralarin-imara-acilmasi-hayvancilikta-disa-bagimlilik-artiriyor>, erişim tarihi 15 Ekim 2016.

Zarembka, Paul, (2002), “Primitive Accumulation in Marxism, Historical or
Trans-historical Separation from Means of Production?”, *The Commoner No.1*,
<http://www.commoner.org.uk/debzarembka01.pdf> erişim tarihi 2 Şubat 2016.